

International Science Group
ISG-KONF.COM

**METHODOLOGY AND SCIENCE
FOUNDATIONS OF MODERN
JURISPRUDENCE**

MONOGRAPH

DOI 10.46299/ISG.2020.MONO.LEGAL.I
ISBN 978-1-64871-681-2
BOSTON (USA) – 2020

ISBN - 978-1-64871-681-2
DOI- 10.46299/isg.2020.MONO.LEGAL.I

***METHODOLOGY AND SCIENCE
FOUNDATIONS OF MODERN
JURISPRUDENCE***

Monograph

Boston 2020

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data
ISBN - 978-1-64871-681-2
DOI- 10.46299/isg.2020.MONO.LEGAL.I

Authors - Bortnyak V., Bortnyak K., Bohdan K., Halkevych S., Belkin L., Pogrebnaya S., Lakhtarin I., Chernyak Yu., Korunchak L., Kurylo T., Barankevych A., Kobzev I., Melnikov A., Orlov A., Dumchikov M., Bondarenko O., Pluzhnik O., Liubchych A., Savchuk O., Kovalchuk A., СІВОДІН О.О., Metil A., Triukhan O., Chumachenko I., Hodovaniuk A., Varlamova A., Dorova O., Voloshchuk O., Kolesnik V., Andriievska L., Alina D., Vladislava M., Polishchuk M., Albul S., Dyorov S., Larkin M., Litvinova I., Karпова N., Kopanchuk V., Kravchuk V., Melnyk R., Piestsov R., Huralenko N., Zamorska L., Shevchenko A., Kudin S., Kalhanova O., Bunchuk O., Dzyana H., Dzyanyu R., Oliinyk S.

Published by Primedia eLaunch
<https://primediaelaunch.com/>

Text Copyright © 2020 by the International Science Group(isg-konf.com) and authors.

Illustrations © 2020 by the International Science Group and authors.

Cover design: International Science Group(isg-konf.com). ©

Cover art: International Science Group(isg-konf.com). ©

All rights reserved. Printed in the United States of America. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required.

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe and Ukraine. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science.

The recommended citation for this publication is:

Methodology and science foundation of modern jurisprudence: collective monograph / Bortnyak V., Bortnyak K., Bohdan K., etc. – International Science Group. - Boston: Primedia eLaunch, 2020. 264 p. Available at : DOI:10.46299/isg.2020.MONO.LEGAL.I

TABLE OF CONTENTS

1	SECTION 1. ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCESS	7
1.1	Bortnyak V., Bortnyak K., Bohdan K. Legal basis of the institute of public service as an element of state organization of society	7
2	SECTION 2. BUSINESS LAW	13
2.1	Halkevych S. Compensatory character of tort liability in business law	13
3	SECTION 3. CIVIL LAW	18
3.1	Belkin L., Pogrebnyaya S., Lakhtarin I., Chernyak Yu. Problems of squeeze-out in Ukraine Проблеми примусового продажу акцій (squeeze-out) в Україні	18
3.2	Korunchak L. Measures of procedural compulsion: an analysis of the current legislation	43
3.3	Kurylo T., Barankevych A. Правовий статус дитини в міжнародних правових актах та проблеми імплементації їх норм в національне законодавство України.	48
4	SECTION 4. COMMERCIAL LAW	53
4.1	Kobzev I., Melnikov A., Orlov A. LABOR RESOURCE MANAGEMENT: A MODERN LOOK	53
5	SECTION 5. CRIMINAL AND CRIMINAL – EXECUTIVE LAW	59
5.1	Dumchikov M., Bondarenko O. Cyber crimes: concepts, essence and general characteristics	59

5.2	Pluzhnik O. Criminal responsibility for crimes against public security related to violation of special rules: practice of application	62
6	SECTION 6. ENVIRONMENTAL LAW, AGRARIAN LAW, LAND LAW	74
6.1	Liubchych A., Savchuk O., Kovalchuk A. Legislative problems of forest land transfer as innovative element	74
7	SECTION 7. FINANCE LAW	84
7.1	Сіводін О.О. Органи фінансового контролю у системі публічних закупівель	84
8.	SECTION 8. GOVERNANCE	89
8.1	Dzyana H., Dzyanyy R., Oliinyk S. The development of public communications in the age of global challenges	89
9	SECTION 9. LABOR LAW, SOCIAL SECURITY LAW	113
9.1	Metil A. The standards of working time in Ukraine and the European Union: a comparative legal analysis	113
9.2	Triukhan O., Chumachenko I., Hodovaniuk A., Varlamova A. Disability determination according to the legislation of ukraine taking into account the positive experience of foreign countries	127

10	SECTION 10. LEGAL PSYCHOLOGY	144
10.1	Dorova O. Psychological aspects of confidential public cooperation with the police	144
11	SECTION 11. PUBLIC INTERNATIONAL LAW	149
11.1	Voloshchuk O., Kolesnik V. Abuse of law application to the ECHR in context of application of particularly offensive and provocative statements	149
12	SECTION 12. THE CIVIL PROCESS	157
12.1	Andriievaska L., Alina D., Vladislava M. Features of the primus victor of the secretary writing notaria notaria	157
12.2	Polishchuk M., Andriievaska L. Features of appeal against court decisions by persons who did not participate in the case, but the court decided to preserve their rights and obligations	161
13	SECTION 13. THE CRIMINAL PROCESS	166
13.1	Albul S., Dyorov S. DIRECTIONS OF DETECTION OF CRIMINALLY ACTIVE PERSONS BY UNITS OF CRIMINAL POLICE	166
13.2	Larkin M. Informational foundations of investigating crimes, committed by members of youth informal groups	172
13.3	Litvinova I. Constitutional guarantees of the rights and legal interests of a person in criminal judiciary	176

13.4	Karpova N., Kopanchuk V., Kravchuk V., Melnyk R., Piestsov R. Implementation features of criminal proceedings with respect to judges	182
14	SECTION 14. THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW	207
14.1	Huralenko N., Zamorska L. The methodological attribute of law learning: contemporary challenges	207
14.2	Shevchenko A.,Kudin S., Kalhanova O. Mapping of human social and legal value in natural-legal type of understanding of the law	213
14.3	Bunchuk O. Content and legal regulation of the right to access the Internet	227
	REFERENCE	233

SECTION 1.

ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE PROCESS

1.1 Legal basis of the institute of public service as an element of state organization of society

Сучасна державна служба покликана реалізувати закони держави, забезпечувати захист прав та інтересів громадян, делегування їм певних обов'язків. Як елемент державної організації суспільства та соціальний інститут, держслужба має ряд особливостей. По-перше, вона представляє сферу професійної діяльності. Всім своїм змістом, формами і методами діяльність держслужбовців спрямована на забезпечення повноважень державних органів. По-друге, як об'єднуюча ланка між державою і громадянським суспільством, держслужба покликана захищати права, свободи, законні інтереси учасників суспільних відносин. Конституційне положення про те, що людина, її права та свободи є найважливішою цінністю, виступає визначальним стрижнем у діяльності держслужбовців, незалежно від службово-посадового статусу [1]. По-третє, держслужба як суспільне явище, дещо більше, ніж діяльність держслужбовців та органів управління. Це своєрідна форма відображення суспільних зв'язків і відносин, показник ступеня гуманності й існуючих у суспільстві порядків. По-четверте, держслужба не просто вказує на суспільні зв'язки і відносини, а соціальну спрямованість, наближаючи конституційний ідеал правової демократичної держави до об'єктивної реальності. По-п'яте, держслужба – ще й етична система. Формуючи правосвідомість громадян, вона, як носій певного рівня моралі, моральних цінностей, орієнтує держслужбовців та громадян на дотримання моральних норм і правил людського співжиття. Головною рисою

сучасної держслужби є пріоритет прав та інтересів особи зі зміною співвідношення державного і власного інтересів на користь першого.

Правова основа діяльності державної служби формується на підставі таких нормативів, як: Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020» (схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5, зокрема розділом 3 «Дорожня карта та першочергові пріоритети реалізації Стратегії») [2]; Стратегія реформування державного управління України на 2016 – 2020 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р) [3]; Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року (схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 року № 275-р) [4]; Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 року № 974-р) [5]; Концепція запровадження посад фахівців з питань реформ (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2016 року № 905-р) [6]; Концепція впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 року № 844-р) [7].

Система управління державною службою включає: Кабінет Міністрів України; Національне агентство України з питань державної служби; Комісію з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії; керівників державної служби; служби управління персоналом.

Державна служба є основою державного управління. Принципи, на основі яких створюється державна служба, відображені у Принципах державного управління, а саме: належність, визначеність і застосування на практиці сфери охоплення державної служби; визначеність і застосування на практиці політики і правової бази для професійної та чітко впорядкованої державної служби; відбір і призначення на посади державної служби, що

ґрунтуються на досягненнях і здобутках та однаковою ставленні до кандидатів; чіткі та зрозумілі критерії для переведення на нижчу посаду та припинення державної служби; унеможливлення прямого чи непрямого політичного впливу на вищі керівні посади державної служби; справедлива і прозора система оплати праці державних службовців, що ґрунтується на класифікації посад; забезпечення професійного розвитку державних службовців, що включає регулярне навчання, справедливе оцінювання результатів службової діяльності, а також мобільність і просування по службі на основі об'єктивних, прозорих критеріїв і здобутків; здійснення заходів для сприяння доброчесності, запобігання корупції та забезпечення дисципліни на державній службі.

Термін служба має декілька значень. Найчастіше його розуміють як один з видів платної суспільно-корисної праці, що полягає в здійсненні управління, соціально-культурному обслуговуванні громадян. Основні особливості праці службовців наступні: володіння особливим предметом праці – інформацією, яка водночас є засобом впливу службовців на тих, ким вони управляють; службовці, як правило, збирають, обробляють, передають, створюють інформацію; мають оплачуваний характер праці, тобто за працю вони отримують зарплату; виконують волю тих, кому вони підпорядковані, хто оплачує їх роботу; займають керівні посади у державних, громадських, приватних організаціях [8, с. 146].

Об'єднавши вищесказане, держслужбу можна визначити наступним чином – держслужба є державним правовим і соціальним інститутом, який здійснює в рамках своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів влади й управління шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов'язків і повноважень, що забезпечують взаємодію держави і громадян у реалізації їх інтересів, прав і обов'язків. Тож, держслужба – багатоаспектне явище. С.Д. Дубенко вказує на ряд підходів до усвідомлення цього складного явища. По-перше, у процесуальному аспекті держслужбу розглядають: як професійну діяльність працівників органів щодо виконання

покладених на них посадових функцій (ця діяльність проявляється подвійно – як реалізація функцій держави і потреб громадян у державі); як процес функціонування держорганів у межах їх компетенції; як здійснення цілей, функцій і законів держави, тобто це об'єктивне суспільне явище, яке не можна розглядати лише як діяльність держслужбовців і органів управління (при цьому держапарат виступає як єдине ціле, як інститут громадянського суспільства. По-друге, у структурному аспекті держслужба – це система органів держави, де кожний, згідно з компетенцією можна назвати службою (митна служба, служба безпеки, служба експортного контролю, служба зайнятості населення, дипломатична служба тощо). По-третє, в організаційному аспекті держслужба це – система державних посад і посад за контрактом, які відрізняються статусом, повноваженнями, підпорядкованістю, кваліфікаційними вимогами. Державні посади об'єднані в систему не лише ієрархічними схемами, а й посадового просування, тобто щоб стати механізмом реалізації функцій держуправління, держслужба повинна бути дієвим інструментом упорядкування самого держапарату. По-четверте, в інституціональному аспекті держслужба – це правова й етична нормативна система, що забезпечує реалізацію цілей, функцій, законів держави. Завдяки етичній стороні, держслужба набуває загальнокультурного, у т.ч., історичного, традиційного, соціального статусу. По-п'яте, соціальний аспект держслужби – інтегруючий фактор щодо всіх попередніх. Об'єктивна природа держслужби як соціального інституту зумовлена зміною призначення нової держави громадянського типу, в якій держслужба – це вже не апарат класового насильства, а чинник консолідації суспільства. У цьому полягає сутність держслужби як соціального інституту [9, с. 199-200]. Отже, держслужба розглядається одночасно як інститут, як діяльність, як система правил роботи щодо виконання функцій держави і як персонал, який спроможний виконувати ці функції. Вважаємо, що держслужба є засобом реалізації функцій соціальної держави, поєднуючи особисті, групові і державні інтереси, будучи каналом повсякденних зв'язків держави і народу.

Сучасна держслужба виходить з того, що держслужбовці повинні проводити політику органів влади і не мають права розробляти свою власну. У країнах Заходу держслужбовці це – зазвичай замкнута корпорація, відокремлена від професійних політиків. Їх перебування на посаді пов'язане з певним співвідношенням політичних сил у суспільстві. Державна служба – важливий чинник проведення політичних і економічних реформ в Україні. Втім, для її ефективної діяльності необхідні певні умови: консенсус у суспільстві щодо загальнолюдських цінностей і пріоритетів державної політики, яку слід спрямовувати на досягнення добробуту населення, забезпечення прав людини; здійснення принципу розподілу влади, створення системи противаг, які спонукають політиків до пошуку компромісів; визначення статусу політичних діячів і держслужбовців (перші визначають політику держави, а другі, діючи відповідно до загальних інтересів, мають служити не окремим політичним силам, а всьому народу); побудова органів управління відповідно до функцій держави; ефективне здійснення контрольної функції держави; конкурсний відбір держслужбовців на основі професійних знань; дотримання основних обов'язків держслужбовців та обмежень, пов'язаних із проходженням держслужби; технічне оснащення держслужби та стимулювання праці держслужбовців. В Україні формується єдина за нормативно-правовими, організаційними, кадровими й інформаційними засадами держслужба і її слід розглядати не як сукупність службовців і установ, а як систему соціальних відносин і зв'язків. Відповідно, впровадження в життя завдань і функцій державної служби безпосередньо пов'язане з утворенням управлінських органів.

Отже, державна служба є складним соціально-правовим інститутом, вивчення якого вимагає комплексного аналізу. Вона є системою правових норм, що регламентують державно-службові відносини. До основних ознак, рис і властивостей сучасної держслужби слід віднести: професійну діяльність, у межах якої реалізується компетенція державних органів; змістом діяльності держслужбовців є виконання завдань і функцій держави,

необхідних для життєдіяльності суспільства; оплата здійснюється з державного бюджету.

SECTION 2. BUSINESS LAW

2.1 Compensatory character of tort liability in business law

За умов стрімкого розвитку ринкових відносин, для життя кожному необхідна впевненість у деякому правильному порядку речей, з якими можна було б звіритись у своїх вчинках і розрахунках¹. Такою обов'язковою основою соціального існування, точно наперед визначеною й координованою системою соціальної поведінки виступає сформована в тому чи іншому суспільстві система правопорядку. Будь-який делікт (незалежно від галузевої приналежності) порушує стан соціальної рівноваги, дестабілізує систему цілісності правопорядку. На відміну від інших інститутів цивільного права, які встановлюють правові форми для появи нормальних цивільно-правових відносин, інститут деліктного права є правовим оформленням реакції суспільства на процеси патологічні – пов'язані з порушенням вищезгаданої системи правопорядку. Сутність інституту цивільної деліктної відповідальності розкривається з позиції реалізації ним основного завдання – регулювання компенсаційно-відновлюваних біполярних правовідносин, згідно з якими деліквент зобов'язаний відшкодувати потерпілому завдану шкоду. І лише за умови досягнення відповідної мети (а не її декларування) інститут цивільної деліктної відповідальності виступає юридично гарантованим способом надійного судового захисту та справедливого відновлення порушених прав суб'єктів цивільних правовідносин.

Досліджуючи загальноєвропейські тенденції розвитку компенсаційних процесів у сфері охоронних зобов'язань, М. Капустіна констатує: «інститут

¹ Асланян Н. Понятие «гражданский порядок» в системе цивилистического знания. *Известия Байкальского государственного университета*. 2016. Т. 26. № 6. С. 1001.

відповідальності в праві покликаний гарантувати юридичну нормативну соціальну взаємодію, виключити свавілля (непередбачуваність) у соціальних відносинах і, за посередництвом деліктної цивільної відповідальності, забезпечити відновлення порушених майнових і немайнових прав потерпілих»². Схожої думки дотримується О. Отрадна, яка зауважує: «існування в цивільних правовідносинах зобов'язань, спрямованих на відшкодування завданої шкоди (позадовірних зобов'язань), є реалізацією принципу справедливості, оскільки основна мета таких зобов'язань – відновлення порушених прав і компенсація завданої шкоди»³.

Зазначені й подібні позиції, по суті, ґрунтуються на ідеї відновлення рівноваги, яка існувала до вчинення делікту. Якщо вчиненням делікту завдається шкода, одночасно він є «вигодою» для деліквента та «втратою» потерпілого, то відновлення рівноваги, яка існувала до вчинення делікту стає взаємодією між цими втратою та вигодою. Задля відновлення арифметичної пропорції (рівності) вартість втрат має бути перенесена з потерпілого на деліквента. Основною ознакою таких правовідносин є те, що вони опосередковують перенесення шкоди з майнової сфери особи, що зазнала шкоди, в майнову сферу особи, яка зобов'язана відшкодувати (компенсувати). Відтак, відновлення майнового становища потерпілого досягається через прийняття шкоди на себе деліквентом. Такий підхід розрахунку компенсації базується на концепції байдужості: при виплаті потерпілому повної компенсації, його загальний стан не повинен погіршуватися в порівнянні зі станом, існуючим до події делікту, що призвів до появи збитків. За використання такого методологічного підходу відновлення справедливості суд присуджує відшкодування шкоди в розмірі, який ставить потерпілу сторону в таке положення, в якому вона опинилась б

² Губаева А. Теория и практика национального деликтного права в ракурсе европейской цивилистики. Итоги международного форума. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2013. Вып. 1. С. 98.

³ Отрадна О. Реалізація принципу справедливості у цивільно-правових зобов'язаннях із завдання не довірної шкоди. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. Вип. 74-76. С. 121.

у випадку дотримання (непорушення) її законних прав. Якщо використання компенсації досягає своєї мети, то добробут постраждалої сторони в разі дотримання її прав і в разі їх порушення й виплати компенсації збігаються. Інакше кажучи, потерпілому, який отримав еквівалентну компенсацію, однаково мав місце несприятливий випадок чи не мав.

Однак, в умовах розвитку сучасного суспільства в цивільно-правовому полі часто виникає проблема, викликана невизначеністю такого зіставлення. Проілюструвати цю проблему можна на прикладі дискусії про механізм справедливого відшкодування шкоди деліквентом, яка зводиться до такого: з одного боку, багато в чому деліктна відповідальність є інструментом усунення несправедливості, породженої вчиненим деліктом, шляхом покладання обов'язків по відшкодуванню шкоди в повному обсязі на його заподіювача (про це, зокрема, прямо вказано в ст. 1166 ЦК України⁴). Однак, з іншого боку, повністю втиснути феномен деліктної відповідальності в прокрустове ложе теорії комутативної (коректуючої) справедливості не видається можливим, надто вже вона багатогранна. Послідовна реалізація такої теорії при покладенні деліктної відповідальності може породити ще більшу несправедливість, як-от в неодноразово модельованому вченими прикладі завдання шкоди небагатим деліквентом потерпілому-мільярдеру⁵.

Щоб запобігти зловживанням при встановленні кількісної ознаки (грошового еквівалента) заподіяної шкоди український законодавець у ст. 1186 ЦК України, передбачив правило, що допускає врахування майнового становища деліквента при вирішенні питання про розмір відшкодування. Використовуючи наведене законодавче положення суб'єкт правозастосування може визначити прийнятну міру, порядок і спосіб перекладання на деліквента тягара майнових наслідків вчиненого правопорушення. Серед іншого, можливі випадки зменшення невинувато

⁴ Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

⁵ Богданов Д. Трехединая сущность справедливости в сфере деликтной ответственности. *Журнал российского права*. 2013. № 7. С. 50.

великого обсягу санкцій, розстрочки або відстрочення сплати присудженої суми. Використання механізму, в основі якого покладена своєрідна верифікація наявних прав й обов'язків, спонукає до висновку про неприпустиме покладання на деліквента явно непосильного для нього, хоча й адекватного фактичним витратам потерпілого, компенсаційного тягаря.

Водночас, крім визнання диверсифікації цивільно-правової відповідальності, постановка проблеми визначення розміру компенсації потребує врахування та уточнення позиції співвідношення цінностей та цілей, які має переслідувати система деліктного права при використанні компенсаційного механізму. Інакше нееквівалентне визначення розміру компенсації може спричинити або порушення ефективних правил, якщо розмір компенсації занижений, або до дотримання неефективних правил, а також до прагнення уникнути діяльності в певних сферах, якщо величина компенсації завищена. Слід зауважити, що погляди спеціалістів у галузях економіки та юриспруденції розходяться в питанні визначення даних цілей. Реалізація пропонованої економістами мети передбачає, що у конфліктних деліктних відносинах захищати треба лише ті види діяльності, які ефективні з економічної точки зору. Відповідно питання визначення розміру компенсації більше схоже на розрахунок оптимальної ціни порушення, ніж на визначення справедливого відшкодування втрат потерпілої сторони.

У судовій практиці при захисті усталеного статусу-кво та його головного завдання – відновлення становища, яке існувало до порушення права можна спостерігати й інші труднощі. Так, у якості прикладу, коли деліктний позов не завжди може повністю нівелювати завдану шкоду і тим більше повернути відношення в початковий стан, можна назвати ситуацію завдання шкоди таким основоположним благам, як життя та здоров'я. При наявності вказаних ситуацій шкода завдається не лише нематеріальним благам і немайновим особистим правам потерпілого, виникає також майнова шкода, що може бути зумовлена втратою заробітку, додатковими видатками на лікування, протезування тощо. У зв'язку із втратою працездатності,

пов'язаною з пошкодженням здоров'я, потерпілий однаково залишиться на все життя жертвою вчиненого делікту, а суспільство повністю або значною мірою втратить корисного виробника матеріальних або ідеальних благ. Для ушкоджень, які викликають каліцтва, а тим більше смерть, компенсація не може бути обчислена однозначно правильно, оскільки життя та здоров'я людини *a priori* безцінні. Не можна не враховувати й те, що оцінка власного життя й здоров'я дуже суб'єктивна. Потерпілий, навіть якщо він залишився живий, буде визначати таку оцінку, яка б збільшувала розмір компенсації.

З методологічних позицій застосування конструкції, згідно з якою для повного відшкодування заподіяного збитку необхідно повернути потерпілому еквівалентну компенсацію, щоб він не відчував погіршення свого становища в результаті порушення його законних прав, тобто повернути його (становище) на початкову «криву байдужості», в ситуаціях завдання шкоди таким основоположним благам як життя та здоров'я (наприклад, завдання шкоди здоров'ю внаслідок дорожньо-транспортної пригоди; завдання шкоди здоров'ю у сфері надання медичних послуг; заподіяння шкоди здоров'ю на виробництві та ін.) видається хибною. У випадках заподіяння шкоди життю та здоров'ю деліктний позов фактично не може відновити стан, що перебував до правопорушення. Незважаючи на основну свою мету – усунення несприятливих майнових чи немайнових наслідків, реалізувати таке завдання за допомогою еквівалентної компенсації в повному обсязі не завжди можливо. З огляду на це, деліктний позов лише частково буде забезпечувати «задоволення вимог» потерпілого, і відбудуватиметься це за рахунок того, що відповідні втрати, які він поніс, підлягатимуть заміні іншими матеріальними благами (наприклад, грошима), які, до того ж, не завжди будуть арифметично рівномірні.

SECTION 3.

CIVIL LAW

3.1 Проблеми примусового продажу акцій (squeeze-out) в Україні

Проблема примусового продажу акцій міноритарними акціонерами на вимогу власників (групи власників, що діють спільно) домінуючого контрольного пакета акцій (95 % +) (сквіз-аут, squeeze-out) є відносно новою для українського права і практики. Ця процедура запроваджена Законом України (ЗУ) від 23.03.2017 р. № 1983-VIII (далі – ЗУ № 1983-VIII) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах», яким (законом) запроваджена стаття 65-2 ЗУ «Про акціонерні товариства», яка, власне, регламентує та дозволяє примусовий викуп акцій. Тому ця процедура ще не отримала системного осмислення в Україні, з урахуванням українських реалій. Зокрема, у статті [10] зазначено, що законодавство про сквіз-аут повною мірою не відповідає на всі питання, що виникають під час застосування цієї процедури, а єдиної судової практики не було сформовано з огляду на нещодавність впровадження такого права [10, с. 164] (травень 2019 р.).

На даний час (кінець II півріччя 2020 року) відомо кілька судових справ, що знаходяться у провадженні господарських судів України, де міноритарні акціонери оспорюють процедуру сквіз-ауту в конкретних акціонерних товариствах, однак жодна з цих справ ще не завершена. На даний час перша така справа знаходиться на розгляді Великої Палати Верховного Суду. Провадження відкрите ще 13.08.2019 року (ухвала у справі

№ 908/137/18, провадження № 12-106гс19⁶) і досі (кінець II півріччя 2020 року) не завершене. У зв'язку із цим усі інші аналогічні судові провадження зупиняються. До речі, Велика Палата відкривала це провадження як відносно справи, що містить виключну правову проблему. Тому є важливим наукове осмислення цієї проблеми, що може задати напрямок вирішення спірних питань у майбутньому.

У зв'язку із новизною проблеми, наукові публікації з цього приводу достатньо обмежені. Питання обговорюється переважно на рівні експертів. Зокрема, перші коментарі посадових осіб Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) носили позитивний характер («сквіз-аут проходить в Україні за цивілізованими європейськими правилами») [11]. На розширеному засіданні судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду Верховного Суду (22.06.2018 р.) з приводу обговорення з суддями місцевих і апеляційних господарських судів процедур squeeze-out та sell-out представники ВГО «Асоціація правників України» послідовно виправдовували український сквіз-аут, стверджуючи, що ця процедура, безумовно, підтримується міжнародною практикою та не є незвичним процесом; що міноритарні акціонери заважають мажоритарному акціонеру належним чином управляти акціонерним товариством; що відбираючи у цих акціонерів акції, мажоритарний акціонер у такий спосіб захищає їх права тощо [12]. Цілком можливо, що ця позиція про шкоду акціонерним товариствам від міноритарних акціонерів започаткована О.Р. Кібенко, яка у своїй докторській дисертації назвала міноритарних акціонерів «карою божою» для акціонерного товариства [13] і яка в подальшому була суддею-доповідачем при розгляді у Великій Палаті Верховного Суду справи № 908/137/18.

До речі варто зазначити, що у подальшому саме ВГО «Асоціація правників України» заперечувала проти розгляду проблеми конституційності

⁶ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83692602>

сквіз-ауту в Конституційному Суді України (далі – КСУ)⁷. І хоча КСУ відмовився розглядати подання 47 народних депутатів України з приводу конституційності сквіз-ауту з формальних підстав (ухвала КСУ від 10.10.2019 року № 45-у/19⁸), є підстави вважати, що суперечки з приводу конституційності сквіз-ауту ще попереду. Зокрема, якщо у згадані вище справі № 908/137/18 позивачі не доб'ються успіху, у них будуть усі можливості самостійно звернутися до КСУ з конституційною скаргою (ст. 55 ЗУ «Про Конституційний Суд України»).

Разом із тим, пізніше чиновники НКЦПФР значно обережніше оцінювали прийнятність сквіз-ауту, з усвідомленням ризиків порушення прав міноритарних акціонерів [14]. У публікаціях [12, 15-18] прогнозуються значні ризики порушення майнових прав акціонерів за українською процедурою сквіз-ауту. У публікаціях [15-21] наводяться конкретні приклади порушення прав міноритарних акціонерів у зв'язку із заниженням ціни викупу. Наголошується на відсутності гарантій захисту права міноритарних акціонерів на одержання справедливої компенсації ринкової вартості акцій [21]. У статтях [18, 21] наводяться ризики порушення прав міноритарних акціонерів при розрахунках за акції через ескроу-рахунки. Відомий спеціаліст фондового ринку керуючий активами Компанії з управління активами «АРТ КАПІТАЛ Менеджмент» В. Король називає прийнятий ЗУ № 1983-VIII «неконституційним законом, продавленим під олігархів» [23] та «спонуканням до подарунку олігархам найбідніших верств населення» [24].

Автори пропонованої до уваги читачів статті є адвокатами, які захищають права міноритарних акціонерів у корпоративних правовідносинах. Автори також брали участь у підготовці Звернення... до КСУ [25] з приводу необхідності розгляду конституційності процедури squeeze-out та sell-out. Ця стаття присвячена науковому обґрунтуванню наведених тез, бо можливості і необхідність боротьби за права міноритарних

⁷ <https://uba.ua/ukr/news/6637/>

⁸ http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/45_u_2019.pdf

акціонерів ще не вичерпані.

1. Український процес сквіз-ауту побудований таким чином, що усі процедури щодо примусового викупу акцій мажоритарний акціонер (покупець) та підконтрольний йому емітент акцій здійснюють в односторонньому порядку, без будь-якого врахування волі міноритарного акціонера (продавця) та **без належної адміністративної та судової процедури контролю та нагляду**. Навіть ціну фактично визначає сторона «покупця», оскільки саме Наглядова Рада товариства, що складається з представників мажоритарія, наймає оцінювача, який, на відміну від судового експерта, не несе жодної відповідальності за результати своєї діяльності з оцінки ринкової вартості акції. Такий підхід є неконституційним як за нормами конституційного права (публічно-правовий аспект), так і за нормами цивільного права – приватноправовий аспект (у системному зв'язку вимог Конституції України та Цивільного кодексу України, далі – ЦКУ).

Публічно-правовий аспект описується ч. 5 ст. 41 Конституції України, відповідно до якої примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів **суспільної необхідності**, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови **попереднього і повного відшкодування їх вартості**. У даному випадку примусовий викуп акцій здійснюється **не з мотивів суспільної необхідності**, а з мотивів інтересів приватних компаній (акціонерних товариств) та їх власників (мажоритарних акціонерів). Зокрема, автори статті [10] розглядають аргументи на користь squeeze-out, що були наведені Winter Group при розробці Директиви № 2004/25/ЄС, на імплементацію якої, як вважається [10, 15 та ін.], спрямований ЗУ № 1983-VIII. Так, завдяки цій процедурі акціонерне товариство отримує зниження адміністративних витрат: витрати на інфраструктурні засоби, відправлення міноритарним акціонерам постійних звітів, організація зібрань міноритаріїв. Іншою перевагою є уникнення розкриття інформації стосовно діяльності компанії великій кількості акціонерів, частка яких дуже незначна та які не здатні впливати на

діяльність товариства загалом. Виключаються ризики зловживання правами такою групою акціонерів з метою поставлення під загрозу реалізацію планів мажоритаріїв та вимагання невиправданої вигоди. Наступним, але не менш важливим аргументом, є те, що мажоритарний акціонер не може повноцінно реалізовувати корпоративні права, не володіючи повністю компанією. Так, він не може розпоряджатися прибутками компанії, наприклад, шляхом залучення їх до свого бізнесу без участі міноритарних акціонерів, вимушений погоджувати значні правочини, а також наражатися на позови та скарги [10, с. 165]. Тобто, **мета примусового викупу обумовлена виключно приватними інтересами**. Однак примусовий викуп не у суспільних інтересах Конституція України не дозволяє⁹.

Приватноправовий аспект неконституційності українського сквіз-ауту полягає у тому, що ЦКУ передбачає укладання правочинів переважно за принципом вільного волевиявлення сторін. При відсутності такого волевиявлення визнання правочинів укладеними можливе виключно за рішенням суду. Вилучення майна у приватних інтересах та на користь приватної особи без згоди власника майна та/або рішення суду ЦКУ не допускає. З приводу недопустимості невідповідності положень спеціального закону ЦКУ, КСУ висловився у рішенні від 13.03.2012 року № 5-рп/2012 по справі № 1-7/2012, де, зокрема, зазначив, що **«невідповідність окремих положень спеціального закону положенням Кодексу не може бути усунена шляхом застосування правила, за яким з прийняттям нового нормативно-правового акта автоматично призупиняє дію акт (його окремі положення), який був чинним у часі раніше. Оскільки Кодекс є основним актом цивільного законодавства, то будь-які зміни у регулюванні однорідних правовідносин можуть відбуватися лише з одночасним внесенням змін до нього відповідно до порядку, встановленого абзацом третім частини другої статті 4**

⁹ Деякі прихильники squeeze-out (див. наприклад, [1]) вважають, що поліпшення умов роботи бувших публічних компаній є суспільним інтересом. Ця теза буде розглянута нами нижче.

Кодексу»¹⁰.

Для прикладу зазначимо, що у класичному випадку примусового викупу – викупу земельних ділянок для суспільних потреб – остаточне рішення щодо викупу приймається судом (ч. 3 ст. 15 Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності»). Судова процедура або участь державного регулятора щодо «сквіз-ауту» передбачена практично у всіх країнах, де впроваджена процедура «сквіз-аут» [26]. Зокрема, С. Антонов [15] іронічно «дивується», як НКЦПФР, лобіюючи ЗУ № 1983-VIII, не прописала «під себе» додаткових повноважень щодо контролю за ціноутворенням при сквіз-ауті.

2. Норми законів, що регулюють процедуру «сквіз-аут», не відповідають і другій вимозі ч. 5 ст. 41 Конституції України – ***попереднього і повного відшкодування вартості майна, що вилучається.***

Що стосується «попереднього» відшкодування. Закон врегулював ситуацію таким чином, що «попереднє» відшкодування через так звані ескроу-рахунки фактично є юридичною фікцією, оскільки, на відміну від західних правових традицій, ескроу-рахунки належать не продавцю (у даному випадку акцій), а покупцю. Тобто покупець одночасно залишається власником своїх грошей і стає власником акцій. Фактично українське регулювання ескроу-рахунків – це імітація (формальне копіювання) західних термінів і понять, без осмислення, засвоєння і впровадження їх глибинної сутності [22].

Так, у статті [27, с. 2] цитується ст. 1075 Цивільного кодексу Каліфорнії, відповідно до якої «майно, що підлягає переданню за договором, може бути передано третій особі, яка при настанні певних умов має його передати на виконання договору. Володіння третьою особою під умовою називається ескроу». Однак якщо ескроу-рахунок не належить цій третій

¹⁰ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-12>

особі, то не можна сказати, що кошти належать цій третій особі. У статті [19] також зазначається, що ЗУ № 1983-VIII у змінах до ЦКУ «змішує» поняття володільця рахунку (по суті, ескроу-агента) та особи, яка здійснює перерахування коштів на такий рахунок (по суті, депонента коштів).

Зокрема, за даними НКЦПФР (Рис. 1), фактично за вилучені акції акціонерами-власниками отримано лише менше половини грошової компенсації, так ще й не усі належні кошти перераховані на ескроу-рахунки. Більше того, за даними протоколів останніх чергових зборів акціонерів, що передували «сквіз-ауту» (підрахунки виконані Головою Асоціації «Міноритарні акціонери України» Голубицьким С.Г.), усього акціонерів, що «потрапили» під «сквіз-ауту», було більше 440.000 осіб. Натомість за тими ж даними НКЦПФР реально гроші отримало 21.697 осіб, тобто біля 5 %. Це означає, що доступ до грошей за акції змогли отримати лише найбільші з міноритарних акціонерів, у інших 95 % акціонерів акції, *за підтримки держави*, просто вилучені *без належної компенсації*. Разом із тим, якщо держава запровадила такий механізм, вона повинна гарантувати, що кошти реально дійдуть до колишніх власників, а не перекладати на цих власників тягар отримання коштів. Отже, жодної гарантії попереднього відшкодування вартості акцій не надається. Таким чином, власники акцій – міноритарні акціонери – акції втратили, але гроші за ці акції не отримали. Зазначене свідчить про явно неконституційне регулювання, навіть якщо і має місце «публічний інтерес».

РЕЗУЛЬТАТ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ SQUEEZE-OUT

за період з 04.06.2017 до 12.07.2019 року

* інформація від банківських установ щодо рахунків ескроу станом на 31.03.2019 року
Інфографіка підготовлена Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку

Рис. 1 Результат запровадження процедури «сквіз-аут» за період 04.06.2017-12.07.2019 (інфографіка НКЦПФР)

Для порівняння зазначимо, що відповідно до ст. 84.8 Федерального Закону Російської Федерації від 26.12.1995 р. № 208-ФЗ (у ред. від 07.03.2018 р.) «Про акціонерні товариства»:

6.1). Власник цінних паперів, що викупуються, який зареєстрований в реєстрі акціонерів товариства, має право направити реєстратору товариства заяву, яка містить реквізити його рахунку в банку, на який мають бути перераховані кошти за цінні папери, що викупуються.

8). Протягом трьох днів після подання особою, зазначеною у пункті 1 цієї статті [тобто, особою, що викупує акції] документів, що підтверджують оплату їм цінних паперів, що викупуються, ... реєстратор товариства списує цінні папери, що викупуються, з особових рахунків їх власників, з особових рахунків номінальних утримувачів акцій і зараховує їх на особовий рахунок особи, зазначеної в пункті 1 цієї статті.

Таким чином, за російським законодавством списання акцій з рахунку

міноритарного акціонера до реального отримання ним коштів неможливе.

Що стосується «повного» відшкодування. Український ринок акцій у нинішньому стані, зокрема, біржовий ринок, не може бути індикатором належної ціни викупу, оскільки за останні 4 роки, щонайменше по відношенню до ринку акцій, цей ринок повністю зруйнований [15, 23]. У статті [10] також вказується на відсутність законодавчого механізму визначення справедливої ціни акцій. Ситуація ускладнюється тим, що більшість акціонерних товариств є приватними та не здійснюють публічного розміщення акцій, тому неможливо встановити ринкову вартість акцій для більшості міноритаріїв [10, с. 166]. Належна система оцінювання акцій, на яку покладається стаття 8 ЗУ «Про акціонерні товариства» та за яку відповідає інший, ніж НКЦПФР, орган, а саме – Фонд державного майна України (далі – ФДМУ), – не відбудована. У цьому сенсі цинічно виглядають твердження прихильників «сквіз-ауту» про 10-річні зусилля у сфері створення правового регулювання «сквіз-ауту»¹¹, якщо навіть нормальну систему ціноутворення забезпечити не змогли. В результаті, в залежності від застосування різних методик оцінювання, розмір оцінки акцій може відрізнятись у рази, наприклад (за одну акцію): ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» – від 13,13 грн. до 54,3 грн.; ПрАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь» – від 0,33 грн. до 6,24 грн.; ПАТ ДТЕК «Дніпроенерго» – від 251,14 грн. до 788,32 грн.; АТ «Західенерго» – від 130 грн. до 1540 грн. На прикладах емітентів групи «Метінвест» заниження ціни видно найбільш рельєфно [19-21, 25, 29-31 та ін.].

Тут ще потрібно звернути увагу, що, як погоджуються спеціалісти, сама процедура сквіз-ауту налаштована на здешевлення викупу залишкових 5 %¹² акцій у цій процедурі «гуртом», ніж це відбувалося б, якщо б мажоритарному власнику прийшлося домовлятися з кожним окремим акціонером про умови викупу у процесі викупу акцій «в роздріб» [10, с. 165].

¹¹ <https://uba.ua/ukr/news/6637/>

¹² В деяких країнах – 10 відсотків

Тому справедливому ціноутворенню у процедурі сквіз-ауту повинна приділятися особлива увага.

Зокрема, в березні 2018 року було оголошено ціни примусового викупу акцій п'яти емітентів групи «Метінвест»: двох металургійних комбінатів та трьох гірничо-збагачувальних комбінатів (ГЗК). Загальна вартість акціонерного капіталу цих підприємств складала не менше 70 % ринкової вартості, а по показнику власного капіталу – формально більше 80 % балансової вартості акціонерного капіталу холдингової компанії. При цьому ціна викупу акцій дочірніх підприємств групи була у 7,1-7,3 рази нижчою, ніж оцінена вартість акціонерного капіталу ХК «Метінвест».

Ринкова вартість акцій величезних металургійних комбінатів МК «Азовсталь» та Маріупольського металургійного комбінату (ММК) була оцінена відповідно менш, ніж за 1/11 та 1/25 балансової вартості комбінатів, яка (балансова вартість) була підтверджена в тому таки 2018 році в офіційному річному звіті ХК «Метінвест». Чистий прибуток «Азовсталі» на акцію в 2018 році в 1,5 рази перевищив ціну примусового викупу акцій цього комбінату, а ММК – 3,4 рази. Тобто за 8 місяців 2018 року з прибутку можна було викупити всю «Азовсталь», а за 3,5 місяці весь ММК¹³. Засновник ПрАТ «Кінто», української компанії з управління активами публічних інститутів спільного інвестування, Сергій Оксанич зазначив, що у перерахунку на вартість акціонерного капіталу ціна викупу акцій у процедурі сквіз-ауту ММК нижче, ніж ціна металобрухту, який можна було б отримати від ліквідації цього прибуткового комбінату¹⁴.

До речі, ФДМУ негативно оцінив якість Звітів про оцінку акцій цих емітентів [19]. Але досі не знайшлося механізмів, щоб забезпечити акціонерам, які були позбавлені акцій, належної доплати. Наприклад, у рішенні¹⁵ Господарського суду міста Києва від 23.11.2018 у справі № 910/8714/18, розглянутій з приводу оскарження процедури сквіз-ауту МК

¹³ <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/493956.html>

¹⁴ <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/493956.html>

¹⁵ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78214027>

«Азовсталь», залишеному без змін Постановою¹⁶ Північного апеляційного господарського суду від 19.02.2019 у цій же справі, вказано, що «рецензія Фонду державного майна України, на яку посилається позивач виконана 10 травня 2018 року, вже після закінчення процедури обов'язкового продажу акцій. При цьому, чинним законодавством не встановлено пріоритетність рецензій Фонду державного майна над рецензіями інших суб'єктів оціночної діяльності». Отже, з'ясувалося, що навіть негативна рецензія ФДМУ в українських умовах не має жодного значення. Правда, касаційний перегляд даної справи ще не закінчено.

Але якщо у випадку меткомбінатів ще можна якось послатись на вдалий для них 2018 рік і збитки попередніх років, то цього не можна зробити для гірничо-збагачувальних комбінатів холдингової компанії.

Ціна викупу ГЗК була еквівалентна їх стабільним прибуткам за 1,2-1,5 роки, усереднені на будь-які тривалі часові інтервали, навіть з 2005 по 2018 рік включно. Тобто менш, ніж за півтора роки з прибутків можна теоретично викупити увесь гірничо-збагачувальний комбінат, якщо взяти ціну акцій при примусовому викупі. І варто взяти до уваги, що від продажу акцій в процедурі «сквіз-ауту» за ЗУ № 1983-VIII відмовитись ніяк не можна.

Для порівняння, того ж таки 2018 року російська група Evraz продала проблемний Дніпровський металургійний завод групі ДСН¹⁷ за вартістю, яка при формальному порівнянні в 6-9 разів перевищувала вартість примусового викупу акцій «Азовсталі» та в 10-20 разів – вартість викупу ММК, перераховані на 100% акціонерного капіталу.

Акції ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» примусово викупувалися за ціною 15,0 грн., відповідно до публічної вимоги від 05.05.2018. Попередньо, 27.04.2018, прийняте рішення загальних зборів акціонерів (фактично – рішення мажоритарного власника) про виплату дивідендів у розмірі 11,79 грн. на 1 акцію. Дата складання переліку

¹⁶ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80523781>

¹⁷ <https://hromadske.ua/posts/evraz-abramovycha-prodala-svii-ostannii-zavod-v-ukraini>

акціонерів для виплати дивідендів – 19.07.2018, тобто після завершення сквіз-ауту. Отже, міноритарії отримали за свої акції нібито «справедливу ринкову» вартість – трохи більше річних дивідендів та залишились і без акцій, і без дивідендів.

Є серйозні питання до ціни примусового викупу акцій у акціонерів ГЗК, де чистий прибуток за 2017 р. склав 7,79 млрд. грн. (3,36 грн./акція), а сквіз-аут проходив за ціною 4,45 грн./акція, Центрального ГЗК, який отримав чистий прибуток за 2017 р. 2,28 грн./акція, а сквіз-аут – по 3,89 грн./акція, а також Інгулецького ГЗК – чистий прибуток 2,07 грн./акція, а сквіз-аут – 2,56 грн./акція. Тобто акції стоять майже стільки ж, скільки компанії отримали прибутку тільки за півтора року [22].

Випадки з підприємствами групи «Метінвест» є далеко непоодинокими. Так, 12.02.2019 р. міноритарним акціонерам ПрАТ «Укрграфіт» була направлена безвідклична вимога про примусовий викуп акцій цього товариства по ціні 3,35 гривні за акцію. Ця ціна в 12 разів менше, ніж прибуток ПрАТ на акцію в 2018 році (39,6 грн.), та менше, ніж річний прибуток в 2017 році (3,49 грн.)¹⁸. Тобто мажоритарні акціонери підприємства теоретично можуть викупити 100 % акцій підприємства за прибуток, що підприємство, яке вони контролюють, отримало за 1 місяць роботи в 2018 році! Це відповідає окупності інвестиції в один місяць!

В. Король [23] вважає, що при ціні примусового викупу акцій АТ «Західенерго» у 130 грн. дійсно ринкова їх ціна повинна була б знаходитися в інтервалі 1100-1570 грн., в середньому 1340 грн., але аж ніяк не 130 грн. Тобто, ціна примусового викупу занижена практично у 10 разів [23].

За оцінками аналітиків, загальна кількість акціонерів лише згаданих семи товариств (МК «Азовсталь», ММК, Північний ГЗК, Центральний ГЗК, Інгулецький ГЗК, Полтавський ГЗК, ПрАТ «Укрграфіт»), у яких (акціонерів) примусово викуплені акції, складає майже 120 тисяч осіб. При цьому за найменшими оцінками, загальна сума недоотриманих коштів внаслідок

¹⁸ http://ukrgrafit.zp.ua/images/files/2019/OA/zvit_emitent_2018.htm

недооцінки акцій при примусовому викупі акцій згаданих семи товариств оцінюється в 1,2 млрд. гривень! ([25]. Узагальнення проф. Кологойди О.В.¹⁹).

В Україні мажоритарні власники оголошують для примусового викупу мінімальну ціну, яку можна «обґрунтувати», жонглюючи цифрами та фактами, і яка (ціна) не відповідає ринковій (справедливій) вартості акцій. При цьому акціонери позбавлені можливості у будь-який спосіб обговорювати цю ціну, а будь-якого державного контролю за таким ціноутворенням, як вказано вище, не існує. Зокрема, у рішенні Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 12.10.1982 у справі «Bramelid and Malmström v. Sweden», посиленням на яке, як правило, обґрунтовується прийнятність сквіз-ауту для України [12], наголошується на тому, що *основою справедливого викупу акцій за шведським законодавством є передбачена шведським законодавством арбітражна процедура*. У даній справі *за наявності заперечень міноритарних акціонерів* емітент в особі Ради директорів призначив арбітражну колегію з трьох арбітрів – двох дипломованих бухгалтерів і професора.

В огляді LCF [32] наголошується на превентивних засобах дотримання прав міноритарних акціонерів за Законом про акціонерні компанії (пар. 327а–327f) Німеччини: *письмова доповідь мажоритарного акціонера і її затвердження загальними зборами товариства; перевірка співрозмірності та достатності грошової компенсації призначеним судом аудитором; реєстрація рішення загальних зборів в торговельному реєстрі, з моменту якого процедура squeeze-out набуває чинності. При цьому оскарження у суді рішення загальних зборів про примусовий викуп на підставі невідповідності нормам закону зупиняє процедуру squeeze-out, якщо суд не дозволить реєстрацію рішення в торговельному реєстрі [32, с. 9].*

В українському законодавстві таких можливостей (ані як у Швеції, ані як у Німеччині) і близько немає, тому порівняння «українського» сквіз-ауту

¹⁹ <https://aeaep.com.ua/v-rezultati-vprovadzhenia-protsedury-skviz-aut-u-aktsioneriv-7-krupnykh-pidpriemstv-vkraly-1-2-mlrd-hrn/>

із швецьким чи німецьким вкрай некоректне. Наглядову Раду акціонерного товариства, яка, зокрема, обирає «незалежного» оцінювача і яка цілком залежна від мажоритарного власника («покупця»), не можна назвати об'єктивним арбітром. За таких умов «незалежні» оцінювачі роблять усе можливе і навіть неможливе, щоб «обґрунтувати» прийнятну саме для мажоритарного власника ціну. Так, повідомляється [19], що член НКЦПФР Д. Тарабакін розповів про досвід Угорщини та Бразилії, «де у законі щодо сквіз-ауту прописали норму про те, що викуп акцій не може здійснюватися нижче ціни вартості чистих активів акціонерного товариства». В принципі це є цілком справедливим, оскільки якщо, учасник товариства примусово позбавляється частки, то йому повинна бути компенсована відповідна частина вартості активів товариства. «Якщо б у нас діяла ця норма, то акції «Азовсталі» викупувалися б по 5-6 грн. за акцію, тобто у 10 разів вище, ніж це було», – зазначив Д. Тарабакін.

Звичайно, усе це правильно. Тільки незрозуміло, що завадило запровадити цю норму в українське законодавство на етапі прийняття ЗУ № 1983-VIII. Більше того, і для України принципових новел тут немає, оскільки оцінка вартості акцій по ціні чистих активів відповідає так званому «майновому» підходу до оцінки активів товариств [20], передбаченому Національним стандартом № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав», затвердженим постановою від 10.09.2003 р. № 1440 Кабінету Міністрів України. Як би такий підхід був застосований оцінювачем до оцінки акцій, наприклад, ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод», то акції повинні були б оцінені не менше, ніж у 54,3 грн., а не у 15,0 грн.

Однак щоб не отримати результат у 54,3 грн., оцінювач відмовився від використання майнового підходу, пояснивши це тим, що *«оцінювачам не були в достатній мірі доступні дані бухгалтерської звітності ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод»* [20]. І це при тому, що саме замовник оцінки – емітент повинен був надати оцінювачу усі необхідні для оцінки дані, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 11 ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав

та професійну оціночну діяльність в Україні», Замовники оцінки **повинні забезпечити** доступ суб'єкта оціночної діяльності до майна, що підлягає оцінці на законних підставах, **отримання ним необхідної та достовірної інформації про зазначене майно для проведення його оцінки**. Натомість при рецензуванні даного Звіту про оцінку майна (акцій) у ФДМУ вказане «обґрунтування» не викликало жодних заперечень, тому наслідки такої оцінки досі з трудом оспорюються у судах (справи №№ 905/1925/18²⁰, 905/1926/18²¹, 905/671/19²²).

Визнаючи високий ступінь ризиків сквіз-ауту за оцінками, Голова НКЦПФР Т.З. Хромаєв визнав (21.10.2019), що «24 звіти про оцінку мали дуже значні недоліки, які вплинули на достовірність оцінки, або взагалі не відповідали вимогам нормативно-правових актів про оцінку майна, були неякісними або непрофесійними. Ще до приблизно 40 звітів були часткові питання». Однак при цьому він порадив, що КСУ відмовилося розглядати питання конституційності українського сквіз-ауту²³.

Отже, конституційна гарантія **повного відшкодування вартості майна, що вилучається**, навіть якщо припустити, що це вилучення здійснюється у публічних інтересах, **не дотримується**.

3. Згідно ч. 4 ст. 13 Конституції України «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. **Усі суб'єкти права власності рівні перед законом**». Норми закону про «сквіз-аут» порушують і цю конституційну гарантію.

Так, стаття 65-2 ЗУ «Про акціонерні товариства» дозволяє особі, яка набула домінуючий контрольний пакет акцій товариства, реалізовувати цю процедуру спільно з третіми особами, які не є її афілійованими особами. При цьому будь-які публічно зрозумілі правила обрання цих третіх осіб жодним

²⁰ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84451649>

²¹ <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82400574>

²² <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83028714>

²³ <https://finclub.net/news/konstitutsionnyj-sud-otkazal-deputatam-v-zhalobe-na-skviz-aut.html>

чином не регламентовані. В результаті одні акціонери (зазначені треті особи) мають право вибору і зберігають право власності на акції, а усі інші – ні. Зазначене порушує принцип рівності усіх акціонерів-власників.

4. Про усі вказані ризики зазначалось у Висновку від 17.03.2017 р. Головного юридичного управління Верховної Ради України на проект закону 2302а-д, де було зазначено²⁴, що «з метою забезпечення реалізації права непорушності приватної власності, гарантованого статтею 41 Конституції України, законодавець має передбачити не тільки надання належної компенсації (справедлива ціна), але і забезпечити механізм гарантованого отримання міноритаріями коштів за викуплені у них акції. Однак, окремі норми закону не відповідають цим вимогам, а, відтак, призводять до порушення вимог статей 13 та 41 Конституції України, та не відповідають вимогам щодо юридичної визначеності та завершеності механізмів правового регулювання, як складового елементу принципу верховенства права, який визнається і діє в Україні (стаття 8 Конституції України), зокрема в частині розпорядження коштами на ескроу-рахунках, диспозитивний характер нормам статей 65, 65² та 65³ щодо приватних акціонерних товариств, поширення п. 2 перехідних та прикінцевих положень дії норм закону на правовідносини, що виникли до набрання ним чинності, що суперечить статті 58 Конституції України, тощо». Однак, на жаль, зазначений висновок Управління не було враховано при ухваленні ЗУ № 1983-VIII.

Зазначимо, що у 2011 році тодішній Президент України вже застосовував, з мотивів порушення конституційних прав акціонерів²⁵, право «вето» щодо аналогічного закону.

5. Не заслуговують на увагу твердження прихильників сквіз-ауту також про те, що право примусового викупу (squeeze-out) врівноважене відповідно правом міноритарія вимагати викуп акцій товариства (sell-out).

По-перше, тут мова йде про зовсім різні товариства, і міноритарному

²⁴ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58900

²⁵ <https://news.finance.ua/ua/news/-/223674/prezydent-vetuvav-zakon-pro-obovyazkovyj-prodazh-chastky-minorytariyiv-vlasnyku-95-aktsij>

акціонеру, якого позбавили права власності на акції, не легше від того, що акціонери іншого акціонерного товариства можуть чогось додатково вимагати.

По-друге, обидві процедури знаходяться у сфері волі мажоритарних власників – такі власники можуть дуже легко уникати визнання права міноритарних акціонерів на sell-out.

По-третє, в обох процедурах не вирішене питання визначення справедливої ціни викупу, тому бажання міноритарних акціонерів застосовувати процедуру sell-out є вкрай сумнівним. Так само, як і важко отримати справедливу ціну викупу акціонерам, які на зборах акціонерів голосували «проти» прийняття рішення з певних питань порядку денного і теоретично мають право вимагати викупу акцій.

6. Варто зазначити, що прихильники сквіз-ауту налаштовують юридичну громадськість проти його критиків, обвинувачуючи їх у нібито запереченні Угоди про асоціацію Україна – ЄС 2014 р., бо, як вказано вище, вважається, що прийняття ЗУ № 1983-VIII є імплементацією Директиви ЄС від 21.04.2004 р. № 2004/25/ЄС на виконання Угоди про асоціацію. Цей мотив фактично прослідковується у зазначеній вище ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 13.08.2019 р., де вказано, що *«фактично ставлячи під сумнів правомірність посилання на Директиву при прийнятті законодавства про «squeeze-out», ... скаржник не погоджується з тим, що Угода про асоціацію та додатки до неї є частиною національного законодавства»*. Насправді це твердження є дуже спрощеним тлумаченням ситуації та не цілком відповідає дійсності.

Угода про асоціацію та додатки до неї, безспірно, є частиною національного законодавства України, оскільки вона ратифікована Верховною Радою України. Ці документи передбачають впровадження певних директив ЄС. Однак самі по собі директиви є актами законодавства ЄС, але *не є актами національного законодавства навіть країн-членів ЄС*.

Так, відповідно до абз. 3 ст. 249 Договору про заснування Європейської

Спільноти, Директива є обов'язковою для кожної держави-члена, якій її адресовано, щодо результатів, що їх треба досягти, однак залишає національній владі цілковиту свободу вибирати форму та засоби досягнення цих результатів. Отже, сама по собі Угода про асоціацію відповідає Конституції України, однак це не гарантує конституційності того, що українська влада називає імплементацією директиви, зокрема, і Директиви № 2004/25/ЄС.

Ця проблема досліджувалася, наприклад, у статтях [33, 34]. Зокрема, у статті [33] звертається увага на позицію німецького вченого Е. Шмідт-Ассманна, який вказує, що «не можна вимагати адаптації та гармонізації національного права, якщо не звертати погляду *до самих правничих систем держав-членів* і не визначити ступеня потрібної уніфікації, зваживши її позитивні і негативні аспекти» [35]. У статті [33] звертається також увага, що «Федеральний Конституційний Суд Німеччини спеціально розглядав питання про відповідність Договору про Європейський Союз Конституції Німеччини. У своєму висновку з цього питання Суд визначив ряд орієнтирів з метою усунення можливого виходу європейської інтеграції за ті межі, які встановлені для уряду ФРН її Конституцією. Зокрема, Суд встановив, що демократична легітимність європейських структур досягається шляхом контролю над їх діяльністю з боку національних парламентів» [36].

І.З. Брацук [37] повідомляє, що у рішенні Суду СЄ у справі *Marshall* чітко зазначено, що *положення директиви ЄС не може бути спрямоване на фізичну особу* та не може безпосередньо використовуватись проти фізичної особи. Тобто директива не може створювати обов'язки для приватних осіб і на положення директив не можна посилатися у справах проти приватної особи в національних судах [37, с. 199].

Отже, запровадження євродиректив не відбувається автоматично і може становити проблему навіть щодо національного законодавства країн – членів ЄС. Тому будь-яка «європейська» норма автоматично не буде відповідати Конституції України: деякі «європейські» норми не можуть діяти

без «європейських» запобіжників, від деяких норм відмовилися і самі європейці, по деяких точиться дискусія у самому ЄС. Зокрема, щодо Директиви № 2004/25/ЄС у статті [10, с. 165] зазначено, що оскільки Директива про поглинання була спрямована на *мінімальну гармонізацію*, її імплементація до законодавства держав-членів ЄС створила деякі відмінності в системах національного законодавства. Процедури вилучення або продажу різняться між країнами-членами, закріплюючи різний рівень захисту прав акціонерів-мажоритаріїв та міноритаріїв [38]. З урахуванням викладеного, слід зазначити, що Директива № 2004/25/ЄС надавала достатньо широкі можливості для її імплементації у більш конституційний спосіб, ніж це зроблено в Україні.

Так, відповідно до пп. (с) ч. 1 ст. 3 Директиви № 2004/25/ЄС, рада директорів адресата оферти повинна діяти в інтересах компанії в цілому і *не може відмовити власникам цінних паперів* у можливості приймати рішення стосовно сутності пропозиції. Тобто, директива передбачає участь акціонерів в обговоренні умов пропозиції, чого український закон і близько не передбачає. Ця вимога відповідає також згаданому вище рішенню ЄСПЛ від 12.10.1982 р. у справі «Bramelid and Malmström v. Sweden», де наголошується на тому, що основою справедливого викупу акцій за шведським законодавством є передбачена цим законодавством арбітражна процедура. *В українському законодавстві таких можливостей і близько немає.*

Відповідно до ч. 5 ст. 15 Директиви № 2004/25/ЄС, Держави-члени повинні гарантувати справедливу ціну. Ця норма повинна розглядатися у системному зв'язку із пп. (е) ч. 1 ст. 3 Директиви № 2004/25/ЄС, за якою оферент повинен висувати пропозицію *тільки за повної впевненості у тому*, що він/вона у змозі повністю надати будь-яку грошову компенсацію якщо така запропонована, та після прийняття належних заходів для забезпечення імплементації будь-якого іншого типу компенсації.

Тобто, за умови гарантування справедливої ціни, більшість сквіз-аутів

в Україні навряд чи відбувалася б у зв'язку із великими витратами оферента.

Сюди ж слід додати і вимогу абзацу 2 ч. 4 ст. 5 Директиви № 2004/25/ЄС, відповідно до якої *держави-члени* можуть уповноважити свої наглядові органи *врегулювати ціну*, згадану у першому пункті, за умови та відповідно до чітко встановлених критеріїв.

В українських же умовах, держава повністю усунулася від контролю за здійсненням процедури сквіз-ауту, на що зверталася увага вище.

Отже, навіть якщо не брати до уваги вимоги ч. 5 ст. 41 Конституції України, як це роблять прихильники «сквіз-ауту», у тому числі щодо повного відшкодування вартості акцій, що викупуваються, то така вимога безпосередньо витікає з Директиви № 2004/25/ЄС, на імплементацію якої нібито спрямований ЗУ № 1983-VIII.

Крім того, як правильно зазначає С. Антонов [15], Директива № 2004/25/ЄС може стосуватися тільки публічних компаній, справедлива ціна акцій яких вільно формується на біржі. Ця вимога не відповідає стану біржової торгівлі в Україні, де стан фондових бірж давно вже не відповідає європейському [10, 15 та ін.].

7. Історико-правовий аналіз становлення корпоративного сектору економіки України свідчить про те, що його реалії зовсім не відповідають тим європейським передумовам, які дозволяють запровадити такий небезпечний, з точки зору порушення прав власників, механізм, як сквіз-аут. Як правильно зазначає С. Антонов [15], в Україні ніколи і не було публічних компаній, за винятком одиниць. Створені при приватизації публічні (відкриті) акціонерні товариства випускали власні акції не з метою залучення капіталу, а з метою роздержавлення. Перший період часу, коли були відсутні контролюючі акціонери, такі с товариства формально відповідали вимогам для торгівлі на біржі, але ось уже більше десяти років кожен більш-менш великий емітент має свого контролюючого акціонера. А нових публічних компаній поки не передбачається. Та й навряд чи хто-небудь серйозно думає, що ЗУ № 1983-VIII приймали для таких «майбутніх українських публічних

компаній».

Як зазначено²⁶ в Пояснювальній записці до законопроекту № 2302а-д майбутнього ЗУ № 1983-VIII, прийняття закону *сприятиме підвищенню рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах, захисту прав та інтересів інвесторів* та адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу.

Досліджуючи прогресивність або недоліки впроваджених процедур, треба зважувати на те, що переймаючи новели інших країн в питаннях корпоративного управління в акціонерних товариствах, законодавцем не були враховані всі особливості створення та розвитку акціонерних товариств в нашій країні, що не забезпечило дотримання балансу інтересів між міноритарними та мажоритарними акціонерами, сприяло порушенню гарантій, закріплених Конституцією України, та навряд чи створить позитивний імідж для залучення інвесторів в економіку нашої країни, яка знаходиться в перманентно стагнаційному стані вже не один десяток років.

З 1992 року, тобто року, яким офіційно започатковано процес приватизації в Україні, та по теперішній час, наша держава не може похвалитися будівництвом нових підприємств чи нових потужностей в стратегічних галузях економіки. Майже всі акціонерні товариства, до яких було застосовано в 2018-2020 роках процедуру squeeze-out, є колишніми державними підприємствами, *створеними за рахунок праці українського народу*. І саме ця особливість, з врахуванням рівня прозорості проведеної в нашій країні приватизації, та неефективності функціонування національного фондового ринку, дає можливість стверджувати, що, якщо держава і вирішила запровадити такий механізм як squeeze-out, то гарантії захисту прав міноритарних акціонерів повинні бути досконало відпрацьованими, чого по факту так і не відбулось.

²⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58900

Як передбачалося у Постанові Верховної Ради України від 31.10.1991 № 1767-ХІІ²⁷ «Про Концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду», спочатку головною метою роздержавлення та приватизації державної власності в Україні було створення багатокладної соціально орієнтованої економіки. Вже потім стало зрозуміло, що приватизація державної власності не повинна бути самоціллю реформування економіки – це є одним з найважливіших засобів підвищення її ефективності, структурних змін у напрямі підвищення частки високотехнологічної продукції у ВВП, створенні нових робочих місць, зростанні прибутковості виробництва, тощо.

Натомість, як показують дослідження Державної Установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», з огляду на те, що приватизовані в 1995-2017 рр. підприємства не мали інвестиційних зобов'язань, більше половини з них були ліквідовані через процедуру банкрутства з метою розпродажу їхнього майна; в тій частині підприємств, де фіксувалася господарська діяльність, – відзначалося істотне погіршення фінансово-господарських показників (збитковість, посилення боргової залежності, зниження оборотності активів і персоналу, відсутність капітальних інвестицій у фонди) в порівнянні з до приватизаційних періодом [39].

Відсутність інвестиційних зобов'язань, контролю з боку держави за використанням приватизованого майна не стимулювали нових власників не тільки будувати нові підприємства, але і модернізувати основні фонди, що дісталися у спадок від держави за заниженими цінами. На жаль, основною метою нових власників унікальних державних підприємств в галузях енергетики, металургії з усіма шахтами і ГЗК, зв'язку та ін., стало особисте збагачення за рахунок різниці в ціні між купівлею і реальною вартістю.

Для дослідження питання прозорості приватизації можна, в якості прикладу, взяти підприємство ПАТ «ДТЕК «Дніпроенерго», відносно якого, розглядається спір у справі № 908/137/18. Починаючи з 2000 року, ВАТ

²⁷ <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

«Дніпроенерго» (правонаступником якого є ПАТ «ДТЕК «Дніпроенерго») поступово почав перетворюватися зі статусу державного підприємства на статус приватного за допомогою розмивання статутного капіталу (шляхом приєднання до ВАТ «Дніпроенерго» ТОВ «Інвестиційне товариство», додаткової емісії акцій ВАТ «Дніпроенерго» тощо). На той час за захистом своїх інтересів до судів зверталися деякі міноритарні акціонери, у яких зменшилася частка в статутному капіталі ВАТ «Дніпроенерго» за рахунок таких маніпуляцій. Однак судові органи приймали рішення не на їх користь (див., наприклад, постанову Вищого господарського суду України від 25.01.2008 у справі № 19/203/07²⁸), хоча в подальшому реформований Верховний Суд почав визнавати, що «надання можливості одному із учасників господарського товариства, який володіє часткою, що має вирішальний вплив при прийнятті рішень на загальних зборах товариства, права самостійно збільшувати статутний капітал товариства без врахування на засадах пропорційності часток інших учасників, що фактично призводить до їх зменшення, свідчить про невідповідність таких рішень загальних зборів наведеним нормам законодавства, принципу верховенства права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідно про порушення прав та законних інтересів учасника товариства (див., наприклад, постанову Верховного Суду від 27.02.2018 у справі № 918/92/17²⁹). До речі, за весь цей час держава так і не звернулася за захистом своїх інтересів, коли її майнові права порушувалися шляхом розмивання частки держави у статутному капіталі.

За рахунок розмивання державної частки та частки інших акціонерів, єдиним кінцевим бенефіціарним власником підприємства поступово стає Р.Л. Ахметов³⁰, який у 2012 р. вже став володіти 73,5 % акцій ПАТ «ДТЕК «Дніпроенерго», а вже у вересні 2017 р. ФДМУ передав йому за заниженою ціною [31] ще 25 % акцій ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго». Таким чином,

²⁸ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1306607>

²⁹ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72550977>

³⁰ За даними з ЄДРПОУ.

внаслідок зазначених дій, пакет акцій в 98,5 % стратегічного в енергетичній галузі підприємства був сконцентрований в одних руках.

Як зазначає В. Брановицький [40], приватизація могла бути більш економічно вигідною для держави, якби проходила шляхом відкритої підписки інвесторів на акції. Наприклад, у другій половині 2017 р. продавалися державні пакети акцій ДТЕК «Київенерго», ДТЕК «Західенерго», ДТЕК «Дніпроенерго», ДТЕК «Дніпрообленерго». У 2012 р. вони були продані в інтересах групи ДТЕК за заниженою вартістю. У 2017 р. вартість акцій цих підприємств при приватизації в перерахунку на курс долара була навіть нижче, ніж в 2012 р. Порівняння наведені у табл. 1 [40].

Таблиця 1

Вартість акцій в ході приватизації [40]

	2012 рік, грн.	2012 рік, дол.	2017 рік, грн.	2017 рік, дол.	Порівняння 2017 року до 2012 року
Київенерго	16	2,0	28	1,0	у 2 рази нижче
Дніпрообленерго	220	27,5	328	12,5	у 2,2 рази нижче
Дніпроенерго	787	98,0	488	19,0	у 5,16 рази нижче
Західенерго	330	41,0	109	4,0	у 10,3 рази нижче

Тобто, ФДМУ провів оцінку акцій вищевказаних енергетичних підприємств – флагманів нашої енергетики за вкрай невідповідними і низькими цінами, що в умовах значного підвищення тарифів для населення і промисловості є абсолютно нелогічним.

З цього приводу, у статті [41] Є. Редзюк зазначає: «Влада за останні 20 років³¹ регулярно мінялася, але приватизація держпідприємств відбувається так само непрозоро, не на конкурентних умовах, без залучення якомога більшої кількості учасників, тобто не за європейськими стандартами... Ще більше питань до держчиновників ФДМУ і НКЦПФР по реалізації пакетів

³¹ Публікація 2017 року

акції тільки мажоритарному акціонерів, – адже *європейські вимоги до публічних акціонерних товариств – це мінімум 15-50 % реалізовувати по широкій підписці міноритарним акціонерам*. Для України, для формування її фондового ринку і соціально-відповідального інвестування – це один з найбільш потужних і динамічних механізмів розвитку вітчизняного ринку цінних паперів, але в Україні цей механізм штучно не реалізується на користь «обраних інвесторів». У статті автор приходиться до висновку, що олігархічно-чиновницький саботаж реформ, що має потужне лобі у Верховній Раді, сформував недосконале, примітивне, а іноді спотворене і злочинне для суспільства і економіки законодавче забезпечення приватизаційних процесів, корпоративного управління і регулювання фондового ринку України. Вітчизняні чиновники вміло імітують євроінтеграцію, консервуючи неефективний корпоративний сектор і затягуючи цим українську економіку в чергову кризу. Мета побудови законодавчого забезпечення акціонерних товариств, корпоративного управління і фондового ринку країн ЄС полягає у формуванні рівного доступу до широкого кола інвестиційних інструментів, меншою бюрократизації транскордонного співробітництва у фінансовому секторі, створенні більш конкурентних, контрольованих і ефективних фінансових посередників, що надають безпечний доступ до інвестиційних активів, інструментів і заощаджень, в цілому оптимізує і прискорює розвиток економіки ЄС. А якщо мета різна в Україні та ЄС, то і результат отримуємо абсолютно відмінний [41].

Фінансовий аналітик О. Куш зазначає: «Незавидне положення України – на передостанньому щаблі за показником інвестиційної активності в списку країн, що розвиваються, – це виклик і для української влади, і для учасників ключових вітчизняних ринків. Цей виклик слід прийняти гідно і відповісти на нього правильно. *Серед найважливіших невідкладних завдань – безумовна недоторканність приватної власності*. Це повинна підтверджувати не тільки риторика політиків, а й поточні рішення судів, які мають справедливо

з'явитися на захист власника. Тільки добившись цього, ми зможемо розраховувати на виконання сміливих планів великої і малої приватизації»³².

До того ж слід зазначити, що беручі участь у приватизації та згодом додатково придбаваючи акції, міноритарні власники не знали і не могли знати про можливе примусове вилучення цих акцій, а тому по відношенню до них застосування ЗУ № 1983-VIII є застосування закону «заднім числом, що, як зазначалося у Висновку від 17.03.2017 р. Головного юридичного управління Верховної Ради України, є порушенням статті 58 Конституції України.

Таким чином, стаття 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» (в редакції ЗУ № 1983-VIII) не відповідає Конституції України, Цивільному кодексу України, суті Директиви № 2004/25/ЄС, на імплементацію якої цей Закон нібито спрямований, історико-правовим реаліям формування корпоративного сектору економіки України, яка є відмінною від економіки ЄС, не забезпечує гарантії повної та справедливої компенсації за акції, що викупуваються. Фактично український сквіз-аут підлаштований під забаганки мажоритарних власників, а не під гармонізацію інтересів акціонерів-мажоритаріїв та міноритаріїв. Механізми squeeze-out є не інакше як «спотворене і злочинне для суспільства і економіки законодавче забезпечення корпоративного управління» та апріорі не можуть захищати права міноритарного акціонера, тому суперечать Конституції України.

3.2 Procedural compulsion: an analysis of procedural LAW

Завданням судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи. Останніми роками велика увага в процесуальному законодавстві приділяється принципу неприпустимості

³² <https://www.dsnews.ua/economics/ne-spugnut-kak-ukraine-pravilno-razblokirovat-bolshuyu-22112019161400>

зловживання процесуальними правами. Зокрема, в якості основних засад судочинства його передбачено п.11 ч.3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі - ГПКУ)[42], п.11 ч.3 ст.2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ)[43], п.9 ч.3 ст.2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАСУ)[44].

Закон передбачає, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається (ч.1 ст.43 ГПКУ, ч.1 ст.44 ЦПКУ, ч.1 ст. 45 КАСУ). У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені Кодексом (ч.4 ст.43 ГПКУ, ч.4 ст. 44 ЦПКУ, ч.4 ст.45 КАСУ). З метою запобігання зловживанню процесуальними правами виділяють: 1) заходи процесуального примусу; 2) інші заходи.

Стаття 131 ГПКУ, стаття 143 ЦПКУ, стаття 144 КАСУ визначають заходи процесуального примусу як процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Серед видів заходів процесуального примусу виділяють: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) штраф (ч.1 ст.132 ГПКУ, ч.1 ст.144 ЦПКУ, ч.1 ст.145 КАСУ). У цивільному та адміністративному судочинстві застосовується ще один вид заходів процесуального примусу - привід (п.4 ч.1 ст.144 ЦПКУ, п.4 ч.1 ст.145 КАСУ). КАСУ також містить норму, відповідно до якої до однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме порушення (ч.2 ст.145 КАСУ).

Застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання обов'язків, встановлених кодексом, за яким здійснюється

судочинство, що є стимулюючою функцією інституту процесуального примусу.

Поняття процесуального примусу краще висвітлено наукою цивільного процесуального права. Зазначена галузь є історично першою, материнською по відношенню до господарського процесуального та адміністративного процесуального права, тому наявні теоретичні напрацювання щодо різних інститутів цивільного процесуального права можуть використовуватись і в цих суміжних галузях, зрозуміло, враховуючи особливості кожного з процесів.

Аналізуючи поняття процесуального примусу, слід відмітити, що це один із видів державного примусу, тому характеризується загальними ознаками, притаманними державному примусу. Серед таких ознак Куцик К.В. відмічає: правовий характер державного примусу, оскільки такий примус здійснюється на підставі та в рамках права; спрямованість на охорону та відновлення порушених прав та інтересів учасників процесу; специфічну форму правозастосовної діяльності спеціально уповноваженого державного органу (суду); примусовий характер, оскільки застосовується всупереч волі та бажанню відповідних суб'єктів та є впливом на їхню свідомість і поведінку. При цьому примус може набувати форм психічного, фізичного або іншого впливу, однак, незважаючи на відмінності цих форм, усі вони є результатом зовнішнього примусового впливу, пов'язаного з обмеженням волі суб'єкта та іншими правообмеженнями; підставою його застосування є вчинення певного порушення[45, с.118].

Водночас, Смоков С.М. відмічає, що заходи процесуального примусу можуть дещо різнитися від заходів державного примусу. Заходи процесуального примусу застосовуються у судовому засіданні та носять процесуальний характер[46, с.628].

На думку Бутнева В.В. примус у механізмі правового регулювання процесуальних відносин не займає провідного місця з тієї причини, що необхідність у його застосуванні виникає лише тоді, коли у цьому механізмі

виникає зрив, збій, який необхідно усунути за допомогою заходів державного примусу. Він застосовується на основі закону у конкретних, індивідуальних відносинах, які (у своїй більшості) виникають у зв'язку з правопорушеннями і застосуванням санкцій[47, с. 49].

Куцик К.В. наголошує, що примус, який застосовується під час здійснення цивільного судочинства, має свої, притаманні лише йому особливості, зумовлені юридичною природою цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема: 1) метою застосування цивільного процесуального примусу є реагування на порушення встановлених правил поведінки в суді, а також припинення правопорушень, які протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства та (або) порушують права і інтереси учасників процесу; 2) цивільний процесуальний примус має місце у разі, коли авторитету закону та суду і переконання в необхідності виконання нормативних приписів недостатньо; 3) процесуальний примус у цивільному судочинстві проявляється у вигляді застосування відповідних заходів, тобто здійснюється у певній, передбаченій законом, процесуальній формі. Крім того, цивільний процесуальний примус повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу. При цьому загальна спрямованість примусу повинна визначатися завданнями судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [48, с. 70].

Отже, заходи процесуального примусу застосовуються до особи у випадку порушення нею процесуального законодавства. Застосування заходів процесуального примусу не є кінцевою метою судовою процесу. Воно є засобом для спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та для запобігання створенню

протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Дискусії щодо співвідношення понять процесуального примусу та процесуальної відповідальності ведуться між науковцями і досі.

У теорії права поняття юридичної відповідальності розуміється як передбачені санкціями норм права несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких зазнає особа за вчинене правопорушення. Серед ознак юридичної відповідальності виділяють: 1) настання несприятливих наслідків особистого, майнового чи організаційного характеру; 2) до юридичної відповідальності притягуються за вчинення правопорушення; притягнення здійснюється на лише за наявності юридичних, фактичних та процесуальних підстав; 3) застосовується лише до деліктоздатних суб'єктів; 4) притягнення до юридичної відповідальності зазвичай здійснюється уповноваженими на це суб'єктами шляхом правозастосування; 5) настання несприятливих наслідків, передбачених санкціями норм права, забезпечується можливістю застосування державного примусу. При цьому йдеться не тільки про відновлення порушеного права постраждалої особи, а й про покарання правопорушника[49, с.255-256].

Таким чином, можливість застосування державного примусу є однією із ознак юридичної відповідальності. Водночас відмітимо, що застосування заходів процесуального примусу у жодному разі не має за мету покарання винних осіб. Застосування цих заходів передбачає втручання у сферу процесуальних прав учасників процесу та у сферу їх особистих прав виключно з метою відновлення й дотримання встановлених процесуальним законом правил та більш швидкого розгляду справи судом. Виходячи із зазначеного, передбачені заходами процесуального примусу обмеження не мають ознак відповідальності.

3.3 Правовий статус дитини в міжнародних правових актах та проблеми імплементації їх норм в національне законодавство України.

На міжнародно-правовому рівні дитинство є однією з головних правових цінностей, що не раз підкреслювалося у міжнародних актах. Із розвитком міжнародного права з'являється все більше міжнародних правових актів (конвенцій, договорів, домовленостей), що стосуються захисту прав дитини.

Сучасне право часто відображає специфіку правового статусу дитини як носія відмінних від дорослої людини якостей. Так, права, обов'язки та міра відповідальності дитини, які виступають ядром правового статусу дитини, відрізняються за своїм змістом, обсягом, значенням, походженням від прав, обов'язків та відповідальності дорослих.

Реалізуючись через участь дитини у певних правовідносинах, правовий статус дитини характеризується своєю динамічністю, оскільки змінюються обсяг прав та обов'язків, міра відповідальності, гарантії реалізації тих чи інших прав. Такі зміни здебільшого пов'язані з об'єктивними, часто незалежними від волі дитини, не персоніфікованими обставинами. Правовідносини в яких дитина як носій прав та обов'язків бере участь багатоваріантні та врегульовані різними галузями права.

Оскільки міжнародно-правові акти ідейно та нормативно впливають на формування національного права багатьох держав, набувають універсального характеру, визначення та розуміння поняття «дитина» закріплене такими є базовим при подальшій імплементації у національне законодавство тієї чи іншої держави.

Концептуальним міжнародним правовим актом із захисту прав дитини є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989[50], прийняття якої стало вагомим кроком на шляху визначення статусу дитини як самостійної особи, яка має право не лише на догляд і захист, але й на участь у прийнятті рішень щодо власної долі.

Стаття 1 зазначеної Конвенції визначає поняття «дитина» через встановлення верхньої вікової межі – 18 років, за умови, що повноліття не досягається раніше. При цьому, оскільки положення Конвенції не встановлюють початку правового захисту свобод та інтересів дитини, не закріплюють визначення поняття «повноліття», то держави-учасниці наділені правом довільного тлумачення статті 1 Конвенції щодо визначення моменту з якого держави беруть на себе зобов'язання застосовувати положення Конвенції та забезпечувати захист прав дитини (з моменту зачаття чи з моменту народження), а також щодо визначення обставин з якими пов'язано досягнення повноліття раніше.

Вікова межа – 18 років застосовується також Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19.10.1996[51], Європейській конвенції про громадянство 1997 року[52], Конвенції Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці №182 від 17.06.1999[53], Європейській конвенції про здійснення прав дітей 1996 року[54].

Не використовуючи поняття «дитина» Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 16.12.1966 забороняє виносити смертний вирок за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, а також виконувати такий щодо вагітних жінок. [55]

Низка міжнародних договорів щодо захисту прав дітей закріплює нижчий віковий рубіж припинення правового статусу дитини, з врахуванням того, що момент набуття статусу дорослої особи пов'язано не лише з досягненням певного віку, а й з здатністю самостійно виконувати ті чи інші дії, бути самостійним учасником тих чи інших правовідносин, нести персональну відповідальність. Тобто коли де-факто незалежність від батьківського контролю набувається раніше від досягнення певного віку, наприклад завдяки укладенню шлюбу чи військовій службі. [56, С.59]

Так, Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25.10.1980 закріплює, що застосування Конвенції припиняється, коли дитина досягає віку 16 років. [57]

У Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми від 20.05.1980 зазначено, що «дитина» означає особу будь-якого громадянства, що не досягла 16 років і не має права самостійно вирішувати стосовно місця свого проживання за законодавством місця її звичайного проживання, законодавством її громадянства чи за внутрішнім законодавством запитуваної Держави. [58]

Згідно з статтею 1 Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутий) 1990 року термін «дитина» означає: і) дитину шкільного віку або дитину, яка не досягла 16 років; ii) відповідно до визначених умов, дитину, старшу за вік, вказаний у попередньому пункті, яка є учнем або студентом, або страждає хронічним захворюванням чи хворобливістю, що робить її непридатною до будь-якої професійної діяльності. [59]

У Конвенції Міжнародної організації праці про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах №79 від 09.10.1946 використовуються поняття: «діти віком до чотирнадцяти років, які можуть використовуватись на роботі протягом повного чи неповного робочого дня, і діти старшого, ніж чотирнадцять років, віку, які все ще зобов'язані відвідувати школу на повний навчальний час» (стаття 2); «діти старшого, ніж чотирнадцять років, віку, які вже не зобов'язані відвідувати школу на повний навчальний час, і підлітки віком до вісімнадцяти років» (стаття 3); «підлітки віком шістнадцять років і старші» (стаття 4); «підлітки віком до вісімнадцяти років» (стаття 5); «підлітки віком до п'ятнадцяти років, підлітки віком чотирнадцять років і старші» (стаття 8). [60]

Конвенція Міжнародної організації праці про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 від 26.06.1973 у статті 1 закріплює, що кожний член Організації, для якого ця Конвенція є чинною, зобов'язується

здійснювати національну політику, що має на меті забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення мінімального віку для прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків. [61]

При цьому, у статті 2 вказаної Конвенції встановлено, що мінімальний вік для прийому на роботу не повинен бути нижчим, ніж вік закінчення обов'язкової шкільної освіти та, в будь-якому випадку, не може бути нижчим ніж 15 років.

Такий диференційований підхід до визначення вікових ознак поняття «дитина» зумовлений специфікою сфер регулювання та того аспекту життя дитини, якого такі стосуються.

Разом з тим, розвиток сучасного міжнародного права вказує на те, що норми такого мають тенденцію поширювати правовий статус дитини на осіб віком до 18 років.

Так, згідно з нормами Конвенції про контакт з дітьми від 15.05.2003, ратифікована Україною у 2006 році [62], Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005[61], Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року[64], «дитина» означає особу віком до 18 років.

Відповідно до Рекомендації CM/Rec (2009) 10 про викоренення всіх форм насильства щодо дітей, яка містить керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства, дитиною є будь-яка особа віком до 18 років. [65]

Системний аналіз вказаних міжнародно-правових актів дозволяє дійти висновку, що у міжнародно-правових актах поняття «дитина» розкривається не лише виключно через віковий критерій, а й через специфіку прав та обов'язків, носіями яких є саме дитина, що, в свою чергу, зумовлено конкретним видом правовідносин, учасником яких вона є. Разом з тим, імплементація закріпленого міжнародними нормами права розуміння поняття «дитина» у національному законодавстві тієї чи іншої держави залежить,

насамперед, від рівня розвитку конкретного суспільства. Позитивний міжнародний досвід та можливість його впровадження в національну систему права є передумовою створення дружнього до дітей середовища відповідно до міжнародних стандартів.

SECTION 4.

COMMERCIAL LAW

4.1 Labor resource management: a modern look

Management of labor resources by the civil service is a set of principles and measures for ensuring the effective functioning of the apparatus of public administration. It can be viewed from several points of view: first, it is the functions (planning, information mastering, development of guidelines and ratification) that are necessary for management; second, it is the deployment of scarce resources (government posts and jobs); third, governance reflects the impact of seven symbiotic and competing values (political responsiveness, efficiency, personality rights, social justice under the traditional state model; personal responsibility, state reductions and decentralization, collective responsibility under the new anti-state model) ; fourth, these are the laws, rules and regulations used to reflect these abstract values; – human resources systems (political appointments, civil service, collective bargaining, preferential rights in traditional models; alternative mechanisms of public service delivery and flexible social-labor relations according to the paradigms of privatization and cooperation).

An analysis of the development of state labor management systems in Western countries shows that they have undergone seven major evolutionary stages: aristocratic, patronage, professional, performance, human, privatization, partnership. The partnership stage, as the most important, takes its toll from the 2000s and is based on the values of individual responsibility, limited and decentralized government, joint provision of services by governmental and non-governmental organizations [66, 67, 68].

With the gradual transition to new forms of public administration, three main models of activity of personnel services were formed, depending on what was

emphasized in the reform of one or another body of government. Reforming can focus on the performance of the HR function, which is what the so-called «customer service model» relates to. It envisages performing a large part or all of the traditional functions of the HR (human resources), but recommends that employees perform their duties better and faster, recognizing that the manager is the principal customer.

On the other hand, reform can focus on the functions of the HR department, which is why the so-called «organization and consulting development model» is responsible for encouraging HR staff to take on new functions within the organization, giving internal advice to executives to address a wide range of organizational issues. This approach assumes that the HR service is giving up some of its traditional functions.

Finally, reform may aim to address the role and division of powers within the organization's single policy. This approach is in line with the «model of strategic management of human resources», in which the task of the human resources service is to support the strategic mission of the organization or institution as a whole. To achieve this goal, HR managers must act as full members of the management team, linking staff and HR policies to the organization's mission and goals. Each of these models is linked to changes in the role of staffing services in the overall reform of public administration.

Model 1. Customer Service. Public administration scholars and practitioners have substantiated and implemented a customer service model for over three decades [69]. Personnel services in many countries, according to this model, perform their duties better and faster, being sensitive to the needs of executives. Efforts to improve customer service were concentrated in several strategies, including reviewing the structure and organizational culture of HR services, modernizing training for their employees, and focusing on technology to improve the quality of services provided. Thus, in the 90s of XX century the introduction of Total Quality Management (TQM) has become a common practice in both central and territorial governments as well as local governments. The solid-quality management has encouraged the careful consideration of the relationship between staffing staff and clients and the definition of «reasonable» goals in their work. This also concerned the restructuring of activities from a narrow

specialization to a more general approach in a cross-training organization so that one employee or team can consistently overcome all the steps of a complex staffing process and establish relationships with a specific client group [69]. Good quality management should be considered as one of the links in the chain of the latest management technologies. But while this is not the latest innovation, although many organizations are introducing new management technologies, the core values of solid quality management still have a significant impact on the formation and refinement of customer service strategies.

While solid-quality management focuses on the consistent work of the HR department, different organizations use completely different approaches to restructuring services and improving their quality. For example, many proposals have been made to decentralize staffing functions (to middle management) in order to provide executives with the necessary services, which has led in some countries (such as the US) to downplaying the central role of the civil service and delegating responsibility for recruitment (through special boards) to individual organizations.

However, other studies conducted in Australia, for example, have shown that, on the contrary, staffing services with centralized functions can provide high quality services, and this was used as a way of rationalizing staffing in the staffing system: eliminating local staffing offices and their services were provided by their national offices [69].

Improving customer service may also require HR professionals to improve their professional skills. A great deal of research has shown that not only do managers find the HR professionals they have dealt with unprepared, but more than half of those professionals themselves have lacked the necessary knowledge and skills. The lack of professionalism often results in low staffing levels of many HR services.

At the same time, customer service requirements are increasing at both central and territorial levels, resulting in increased not only workload but also responsibility for customer service combined with the use of advanced management and information technology, which indicates the need for staffing generalists, not specialists in the narrow profile and people with knowledge of psychology and technical skills [70].

Model 2. Organization development and consulting. This model poses even more problems than the first model because it requires the HR service to extend its services beyond the traditional narrow definition of its functions. Personnel should offer new services on a voluntary basis, based on customer requests, that is, managers, which requires a fundamentally different attitude to management than the old control function. And as a consequence, there is a need for significant changes in the culture of HR. In addition, this model requires a completely new set of knowledge from the staff, because the staffing and classification specialists simply do not know how to conduct employee surveys, how to advise managers on strategies for restructuring activities or improving their efficiency, etc.

The likelihood of conflict in the implementation of the second model is also higher than the traditional one, for example, D. Carnevale, S. Husel and N. Riley, who conducted research on the implementation of such a model in a number of authorities, point to the complexity of reconciling their roles, quoting the head of personnel. of the service that drew a parallel between centralized civil service processes and centralized control over finances: «...I can assure you that when people have difficulty solving financial problems, they do not call the state auditor. They are calling for someone to help them decide what the State Auditor may say. Simultaneously evaluating performance and providing advice is difficult because it means that an organization is interested in hiding all complex or questionable decisions instead of finding the right one...» [71, p. 25]. In this case, the following approach is possible: to separate the two functions by creating two subdivisions within the structure of the human resources service: – one performing traditional functions and the other providing management services to the management. However, another approach is possible – franchising or outsourcing standard HR functions. The argument in favor of this approach is to save on growth, and to free up internal resources to provide advisory services.

Another strategy for improving customer service and for changing the roles of staffing is to delegate broad staffing responsibilities to middle management. The purpose of such a strategy is to provide managers with the ability to perform the basic functions of the HR department, such as job classification. This approach allows

managers to exercise their authority in proportion to their personal responsibility and to simplify the classification system to «allow managers to appoint and determine pay depending on the individual abilities and quality of work of the candidate or employee» [71, p. 13].

Theoretically, delegation of authority should change the role of human resources employees who are no longer controllers but become consultants to assist managers in fulfilling their new functions. Some executives like this «freedom of action», but, as L. Nigro points out, this approach places extraordinary demands on executives without practically offering options for solving the problem [72, p. 195], especially when states are shrinking (which often accompanies the reform process in the public administration) and the scope of control and responsibilities of managers is expanded. This situation can make employees feel overloaded. Indeed, as practice shows, some managers have refused to assume the broader authority of the HR department [69].

Model 3. Strategic management of labor resources. The third model focuses on an approach to strategic human resource management that involves not only a change in the role of the HR, but also a change in understanding of its core responsibilities, as one should not only emphasize compliance with certain rules and regulations, but pay attention to new functions – supporting the mission of the organization. This approach also requires new relationships within the organization when HR executives are part of the management team, at the negotiating table with senior management when making political or programmatic decisions, and when there is a guarantee that the HR services opinion is taken into account. Staffing in the third model structure is not just about performing standard procedures or providing advice on a voluntary basis, but rather is playing a major role in the complex strategic planning process [73].

In recent years, managerial terminology has been transformed somewhat, and this approach has been called the investment in the human capital of an organization, which is defined as the know-how, skills and abilities of individuals in the organization as the most important resource of intellectual organizations [74, p. 3]. Even scientific justification for the use of this term is found in the scientific literature. For example, in an article entitled «The Need for a New Terminology of Change» the following is

explained as to the need for the introduction of the term: «The term reflects a high level of focus on managing the organization's resources. It implies a close relationship with financial resources that easily capture the attention of managers. Wages and benefits are often the first item of expenditure, but the government does not make sufficient efforts to manage this important asset» [75, p. 1].

The third model differs from the second scale of the problems raised. The second model consultations are for mid-level executives. Staffing specialists work with specific line managers and solve organizational problems. According to this model, staffing services work at the top level of the organization, together with top executives. The scale of the problems being raised is also changing. In the second model, staffing staff is usually associated with short-term operational planning and consultation, and the third model is based on longer-term planning; staffing specialists are charged with preparing a program of management work and minimizing potential problems, forecasting future staffing needs.

Therefore, the transition to the third model of management involves rethinking a functional approach to the organization of personnel services. This raises three key areas of concern: how does the HR service collect and use data, the relationship between the HR manager and the organization's senior management, the knowledge, skills, skills of HR personnel? And all this on the background that the analysis of the plans of the authorities can show that a small number of these organizations determine measures to improve the management of human resources.

SECTION 5. CRIMINAL AND CRIMINAL – EXECUTIVE LAW

5.1 Cyber crimes: concepts, essence and general characteristics

Інформаційно-комунікаційні технології стали частиною життя сучасного суспільства, будь-яка протиправна втручання в їх діяльність здатне завдати шкоди не тільки окремому громадянину, а й державі в цілому. А, як відомо, злочинність завжди йде в ногу з часом. Постійно удосконалюються способи і знаряддя вчинення злочинів, розширюється перелік об'єктів злочинних посягань, збільшується латентність злочинних посягань. Проте, навіть протиправна діяльність є одним з ознак етапу розвитку суспільства, і зародження, розвиток і поширення кіберзлочинів та кіберзлочинності – це лише частина новітньої історії людства, а не окремої держави. Суспільна небезпека даної проблеми визнана на міжнародному рівні, що виражається у відповідних рішеннях міжнародних організацій. У першу чергу, це – визначення самого поняття «кіберзлочинність».

Воно дано в рекомендаціях експертів ООН:

«Кіберзлочинність» – це будь-який злочин, який може відбуватися за допомогою комп'ютерної системи або мережі, в рамках комп'ютерної системи або мережі або проти комп'ютерної системи або мережі [76].

Необхідно уточнити, що зазначеним терміном міжнародно-правове визначення кіберзлочинності не обмежується. Примітно, що в розглянуту категорію входять і «класичні» види злочинів, скоєних за допомогою використання кіберпростору. Відповідно, визначено і поняття «злочину, скоєного в кіберпросторі», тобто протиправне втручання в роботу комп'ютерів, комп'ютерних програм, комп'ютерних мереж, несанкціоноване модифікація комп'ютерних даних, а також інші протиправні суспільно небезпечні дії, вчинені з допомогою або за допомогою комп'ютерів, комп'ютерних мереж і програм [77].

Крім зазначених визначень існує перелік так званих «комп'ютерних злочинів», сформований Радою Європи. У даній Конвенції описуються чотири види комп'ютерних злочинів, які визначаються як протиправні діяння проти конфіденційності, цілісності і допустимості комп'ютерних даних і систем:

- 1) незаконний доступ (ст. 2);
- 2) незаконний перехоплення (ст. 3);
- 3) втручання в дані (ст. 4);
- 4) втручання в систему (ст. 5) [3].

Не зважаючи на наявність міжнародно-правового визначення, у наукових колах відсутній єдиний підхід до окреслення поняття «кіберзлочинів». Наприклад, А. Русецький та Д. Куцолабський вказують, що кіберзлочин – це протиправне винне діяння (дія або бездіяльність), яке передбачає втручання в дані персональних комп'ютерів, комп'ютерних програм і комп'ютерних мереж, або діяння, вчинене за допомогою комп'ютерів та інших сучасних технологій, за яке передбачається кримінальна відповідальність та яке може створювати особисту небезпеку для громадян, загрозу національній безпеці держави та світовій безпеці. [79, с. 75].

Натомість, А. Пашнєв та О. Авдєєв пропонують кіберзлочином називати передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння., вчинене суб'єктом злочину з використанням ІТСО [80, с. 259].

А, у Британській енциклопедії під кіберзлочинами (також їх називають комп'ютерними злочинами) розуміють використання комп'ютера як інструмента для вчинення по дальших незаконних дій, таких як шахрайство, дитяча порнографія, порушення права інтелектуальної власності та персональних даних [81].

На нашу думку під терміном «кіберзлочини» варто розуміти будь-який злочин, скоєний за допомогою інформаційних технологій, або в інформаційному просторі. При цьому під інформаційними технологіями

розуміються як технічні засоби (персональні комп'ютери, ноутбуки, смартфони), так і сама інформація і її носії. Під інформаційним простором маються на увазі інформаційно-телекомунікаційні мережі (наприклад, Інтернет), комп'ютерні локальні мережі і т. д. Специфіка місця скоєння злочину обумовлена необхідністю використання спеціалізованих інструментів (інформаційних технологій), що вже є основною ознакою кіберзлочинів.

Відповідно, можливо класифікувати кіберзлочини на 2 основні типи: комп'ютерні злочини і злочини, що здійснюються в кіберпросторі.

Такий поділ проводиться за місцем вчинення злочину і предметом замаху. Як правило, комп'ютерні злочини спрямовані на отримання неправомірного доступу до інформації (з метою заволодіння, зміни або знищення), що знаходиться в пам'яті конкретного персонального комп'ютера, або на неправомірне підключення до комп'ютерної мережі в тих же цілях. Предметом посягання при цьому є інформація, яку злочинець має намір знищити, змінити, заблокувати доступ до неї, або неправомірно заволодіти нею шляхом вилучення або копіювання. У свою чергу, злочини, що здійснюються в кіберпросторі, в цілому повністю копіюють склад «класичної» варіації злочину, але відбуваються за допомогою специфічних знарядь (наприклад, шахрайство в сфері інтернет-продажів і покупок). Предметом таких злочинних посягань може бути практично що завгодно: грошові кошти, інформація, зброя, наркотичні засоби і т. д.

Крім економічної, кіберзлочини відбуваються і в політичній, і військовій сферах. Вони набувають політичного забарвлення і відбуваються з метою поширення екстремістських матеріалів, розпалювання міжнаціональних конфліктів, дискредитації держав, або окремих осіб тощо.

Варто відмітити ще одну їх характерну рису – високу латентність. Особливо дана риса стосується одного з предметів кіберзлочинів – відомостей про особисте життя потерпілих, які з неохотою повідомляють про викрадених даних.

Таким чином, ми можемо відзначити високу суспільну небезпеку кіберзлочинів вже в період їх становлення і розвитку. Хоча тоді ще не існувало інтелектуальних систем захисту інформації, а самі злочини виражалися в більшості своїй в зовнішньому контакті з сховищами інформації (з метою знищення, незаконного втручання, копіювання, зміни інформації). Нині відзначається висока актуальність і суспільна небезпека кіберзлочинів, оскільки можуть виражатися у вчиненні «традиційних» протиправних діянь (але в сфері кіберпростору або з використанням кібертехнологій) і значною складністю спрямування (зокрема, ми маємо на увазі труднощі пошуку злочинців і усунення збитків та відшкодування завданої злочинцем шкоди). Крім цього з'явився і третій фактор – масштабність. Так, кіберзлочини можуть відбуватися всюди, де є Інтернет, мережеві структури або інформаційні технології, тому так важливо забезпечити ефективну і оптимальну кримінально-правову політику у боротьбі з цим видом злочинності на міжнародному рівні.

5.2 Criminal responsibility for crimes against public security related to violation of special rules: practice of application

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України [81]. Безпеці людей завдають шкоди насамперед злочини проти громадської безпеки, чим і обумовлено їх велику суспільну небезпечність [82, с. 286; 83]. У сучасному кримінальному кодексі України громадська безпека вперше стала самостійним об'єктом кримінально-правової охорони. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської безпеки передбачена розділом IX Особливої частини Кримінального кодексу України (статті 255-270¹) [84]. Суспільна небезпечність злочинів проти громадської безпеки полягає в тому, що вони порушують безпечні умови життєдіяльності – загальну безпеку, безпеку

життя, здоров'я, власності широкого та невизначеного кола осіб та безпеку інших цінностей суспільства, створюють небезпеку настання тяжких наслідків або заподіюють такі наслідки.

Розглядаючи кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, як правило, більшу увагу звертають на злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій або на злочини, які пов'язані з тероризмом. Найменша увага приділяється кримінальним правопорушенням, саме злочинам які, пов'язані з порушенням спеціальних правил які теж заслуговують на увагу. Класифікацію цих злочинів науковці розглядають по різному.

Так, відповідно безпосередніх об'єктів злочини проти громадської безпеки можна систематизувати поділивши на групи. Зокрема, зважаючи на специфіку безпосередніх об'єктів і джерел підвищеної небезпеки поділяють на чотири групи (види): 1) Злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій (ст.ст.255-257, ч. ст. 258 і ст. 260); 2) Злочини, пов'язані з тероризмом (статті 258,259 і 266); 3) Злочини, що порушують правила поведження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку (статті 262-265, 267-269); 4) Злочини, пов'язані з порушенням спеціальних правил (статті 261 і 270) [85, с. 429; 6, с. 320-321].

Інші науковці виокремлюють три групи. Зокрема, 1) Створення злочинної організації, терористичної групи та інших злочинних об'єднань, участь у них та у злочинах, що вчиняються ними чи пов'язані з ними (статті 255 – 261); 2) Незаконне поведження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами (статті 262 – 266); 3) Порушення різних правил, що забезпечують громадську безпеку (статті 267-270) [82, с. 288-317].

Ми пропонуємо класифікувати на п'ять груп: 1) Злочини, пов'язані з діяльністю злочинних організацій (ст. 255 – 257; ст. 258-3; ст. 260); 2) Злочини, пов'язані з тероризмом (ст. 258 - 258-2; ст. 258-4 - 258-5);3) Злочини, що порушують правила поведження з предметами, які становлять підвищену суспільну небезпеку (ст. 261 – 266; ст. 268 - 269); 4) Злочини,

пов'язані з порушенням спеціальних правил (ст. 267 - 267-1; 270);5) Інші злочини проти громадської безпеки (ст. 259; ст. 270-1).

Таким чином, до злочинів, пов'язаних з порушенням спеціальних правил нами віднесено: Порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами (ст. 267 КК України); Порушення вимог режиму радіаційної безпеки (ст. 267-1 КК України); Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (ст. 270 КК України). Тепер надамо їм кримінально-правову характеристику і наведемо приклад судової практики щодо розгляду зазначеної категорії справ.

Порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами передбачено статтею 267 Кримінального кодексу України.

Для кваліфікації наданого злочину слід визначити предмет, який прямо прописано у статті, а саме: це вибухові речовини та радіоактивні матеріали у частині 1 ст. 267; легкозаймисті речовини та їдкі речовини (ч. 2 ст. 267). Об'єктивна сторона злочину виражається у наступних формах: 1. Порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів; 2. Порушення інших правил поведінки з ними; 3. Незаконне пересилання цих речовин чи матеріалів поштою або вантажем (ч. 1 ст. 267) при умові настання наслідків, якщо це порушення створило небезпеку загибелі людей або настання інших тяжких наслідків.

Так, Держинський міський суд Донецької області визнав винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 267 КК України ОСОБА_1. [9]

ОСОБА_1 є особою, на яку покладено обов'язок по дотриманню правил поведінки з радіоактивними матеріалами та радіаційної безпеки на ВП «Шахта «Північна» ДП «Торецьквугілля». Так, в листопаді 2018 року ОСОБА_1 був призначений на посаду в.о. головного енергетика, йому було

відомо, що на складі зберігається 10 ізотопів; двері складу були заварені, тому він не став перевіряти попереднього енергетика. Однак, перед утилізацією, склад було вскрито і там, крім 10 старих ізотопів виявили спочатку 1 коробку з новим ізотопом, а потім ще 3. Про виявлене він доповів керівництву, а керівництво повідомляло вже відповідні державні та правоохоронні органи. По підприємству було видано накази, з якими він був ознайомлений, саме на нього за посадою та відповідно до керівних наказів було покладено обов'язки щодо реєстрації, обліку ізотопів. Він поставив ізотопи під звіт, оприходував в липні 2019 року, однак не зареєстрував в Державному реєстрі. Відтак, облік ізотопів провів лише по підприємству. Такі порушення були допущені через незнання порядку.

Водночас, відповідно до ст.1 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» радіоактивні матеріали - це джерела іонізуючого випромінювання. До джерел іонізуючого випромінювання належать фізичні об'єкти, що містять радіоактивну речовину або технічні пристрої, які створюють або за певних умов можуть створити іонізуюче випромінювання.

Статтями 7, 8 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» визначено обов'язкову державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання та обов'язкове ліцензування їх використання.

Відповідно до ч.ч.1, 2 ст.26 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» використання ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання на території України базується на дозвільному принципі. Дозвіл на кожен окремий вид діяльності надається органом державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки.

Згідно з ч.3 ст.26 Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» забороняється здійснення будь-якої діяльності, пов'язаної з використанням ядерних установок та джерел іонізуючого випромінювання, юридичними чи фізичними особами, які не мають дозволу,

виданого у встановленому порядку. Ядерна установка, джерело іонізуючого випромінювання можуть використовуватись лише з такою метою і таким чином, як це передбачено умовами виданого дозволу.

Статтею 6 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» дозвільна діяльність є складовою частиною державного регулювання у сфері використання ядерної енергії і передбачає, зокрема ліцензування окремих видів діяльності у сфері використання ядерної енергії, державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання тощо.

Згідно з ст.11 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії» джерела іонізуючого випромінювання, у тому числі ті, діяльність з використання яких звільняється від ліцензування, підлягають державній реєстрації, порядок здійснення якої визначається Кабінетом Міністрів України.

Правила обліку радіоактивних матеріалів врегульовано Порядком державної реєстрації джерел іонізуючого випромінювання, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1718 (далі - Порядок).

Відповідно до п. 1 Порядку його дія поширюється на юридичних та фізичних осіб, які є власниками джерел іонізуючого випромінювання (далі - ДІВ), чи за якими ДІВ закріплені на праві повного господарського відання або оперативного управління чи перебувають в їх володінні та/або користуванні[89].

Суб'єктзлочину є спеціальний, а саме особа, на яку покладено обов'язки по дотриманню відповідних правил. Суб'єктивна стороною злочину визначається ставленням до наслідків. Характеризується необережністю. Ставлення ж винного до порушення вказаних у ст. 267 правил може бути умисним або необережним.

Незаконне пересилання поштою або вантажем легкозаймистих або їдких речовин (ч. 2 ст. 267) слід віднести до четвертої форми об'єктивної сторони

складу злочину. Це є і кваліфікуюча ознака. У цій формі є обов'язкові умови - наслідки, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Слід визначити, що у 2019 році по Україні за наданою статтею було обліковано всього 5 кримінальних правопорушень [87] і з 01.01.2019 оголошено один вирок [88].

Порушення вимог режиму радіаційної безпеки передбачено статтею 267-1 Кримінального кодексу України.

Предметом цього злочину є будь-які речі, що перебувають у межах спеціально виділених зон (зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення («Чорнобильська зона»)), незалежно від того, чи вони радіоактивно забруднені, кому належать, скільки часу перебували на території зони тощо. Таким предметом можуть бути і речі, які законно чи незаконно ввезені особою на територію зони відчуження чи відселення і які згодом нею ж переміщуються за межі зони.

Об'єктивна сторона порушення вимог радіаційної безпеки полягає у вчиненні таких дій: 1) переміщення вказаних предметів за межі зони (ч. 1 ст. 267-1). Переміщення може полягати у вивезенні на транспортних засобах чи інших пристосуваннях (тачка, санки, човен), винесені на собі, у виведенні тварин. При цьому переміщення є незаконним, якщо компетентним органом (службовою особою) не надано на це дозволу або переміщувані предмети не пройшли дозиметричний контроль з його позитивним висновком (про відсутність перевищення меж радіації);

2) придбання з метою використання або збуту предметів, незаконно переміщених із зони відчуження чи відселення (ч. 2 ст. 267-1). Під придбанням слід розуміти набуття таких предметів на будь-яких підставах - купівля, обмін, прийняття боргу, отримання в подарунок чи як оплату за виконану роботу чи надані послуги тощо;

3) збут предметів, незаконно переміщених із зони відчуження чи відселення (ч. 3 ст. 267-1). Збут може полягати в умисній передачі

відповідних предметів іншим особам шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо.

Так, Броварський міськрайонний суд Київської області **ОСОБА_1** визнав винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 267-1 КК України [90].

ОСОБА_1 перебуваючи на робочій вахті в зоні відчуження в період з 21.11.2018 по 06.12.2018 року придбав у невстановленої особи дизельне паливо об'ємом близько 80 літрів. Придбане паливо частково розлив до пластикових пляшок різного об'єму, які заховав в дверцятах власного автомобіля, ще близько 40 літрів дизельного палива він залив до паливного баку свого автомобіля, при цьому обладнавши автомобіль саморобною паливною системою для подачі до двигуна бензину з пластикової канистри розташованої в багажному відділенні автомобіля, маючи на меті перемістити вказане дизельне паливо за межі зони відчуження без передбаченого законом дозволу та проведення дозиметричного контролю з метою подальшого використання в господарстві.

06.12.2018 року приблизно о 15 годині 30 хвилин **ОСОБА_1** реалізуючи свій злочинний умисел направлений на порушення вимог режиму радіаційної безпеки, не маючого передбаченого законом дозволу та без проведення дозиметричного контролю, під час переміщення об'єктів промислової продукції за межі зони відчуження на власному автомобілі через контрольно-пропускний пункт «Дитятки», працівниками поліції було виявлено пластикові пляшки різного об'єму заповнені дизельним паливом ємністю 38 літрів. Крім цього при огляді багажного відділення автомобіля було виявлено саморобну паливну систему та встановлено, що в штатному паливному баку автомобіля знаходиться дизельне паливо об'ємом 37 літрів, всього загальним об'ємом 75 літрів дизельного палива [90].

Обвинувачений **ОСОБА_1** вчинив закінчений замах на порушення вимог режиму радіаційної безпеки, тобто на переміщення будь-яким способом за межі зони відчуження без надання передбаченого законом

дозволу та без проведення дозиметричного контролю промислової продукції, оскільки виконав усі дії, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від його волі і такі його дії правильно кваліфіковано за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 267-1 КК України.

Суб'єкт злочину загальний. Вчинення вказаних діянь службовою особою кваліфікується за ч. 4 ст. 267-1 КК України.

Суб'єктивна сторона порушення вимог режиму радіаційної безпеки характеризується умисною виною. При цьому особа, у т. ч. особа, яка придбаває відповідні предмети, усвідомлює, що вони перебували на території зони відчуження чи безумовного (обов'язкового) відселення.

Відповідальність за придбання вказаних предметів (ч. 2 ст. 267-1) настає лише у тому випадку, коли таке придбання вчинюється з метою їх використання або збуту. Під використанням тут слід розуміти отримання певних властивостей цих предметів, зокрема для заподіяння суспільно небезпечних наслідків, передбачених ч. 4 ст. 267-1 КК України.

Кваліфікуючою ознакою щодо незаконного переміщення відповідних предметів є вчинення цього діяння з метою їх збуту (ч. 3 ст. 267-1) КК України.

Як особливо кваліфікуючі ознаки таких діянь щодо зазначених вище предметів, як їх переміщення, придбання та збут, закон передбачає: вчинення їх службовою особою, повторно, а також заподіяння в результаті їх вчинення загибелі людей або інших тяжких наслідків. Суб'єктивне ставлення до таких наслідків виражається, як правило, в необережності. Суб'єктивне ставлення до загибелі людей або інших тяжких наслідків у результаті придбання зазначених вище предметів з метою їх використання може характеризуватися умисною виною.

Слід зазначити, що у 2019 року по Україні за наданою статтею було обліковано 30 кримінальних правопорушень і 30 особам було вручено повідомлення про підозру [87], і з 01.01.2019 року оголошено 23 вирока із яких набрали законної сили 22 вирока [88].

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки передбачено статтею 270 Кримінального кодексу України.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є пожежна безпека, тобто частина громадської безпеки, яка стосується попередження виникнення і поширення пожеж. Під пожежею розуміють неконтрольоване горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей та (або) створює загрозу життю і здоров'ю людей [91, с. 756].

Об'єктивна сторона злочину характеризується: 1) діянням у формі порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки; 2) наслідками у вигляді виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі; 3) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідками.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки - це:

- а) невчинення повністю дій, які особа зобов'язана і могла виконати (невстановлення щитів з пожежним інвентарем, непроведення інструктажу для підлеглих працівників чи неперешкодження вчиненню ними дій, які загрожують пожежею);
- б) вчинення частини дій, які особа зобов'язана і могла вчинити, чи виконання їх неналежно (заправка не всіх вогнегасників, які повинні бути на об'єкті);
- в) виконання дій, які заборонені протипожежними правилами (використання відкритого вогню для розігріву двигуна автомашини, віддання підлеглим розпорядження про виконання робіт з порушенням існуючих вимог пожежної безпеки).

Таким чином, порушення вимог пожежної безпеки може полягати як в дії, так і в бездіяльності, виконуватися як власними діями, так і через підлеглих осіб.

Так, 16 січня 2016 року в період часу з 15 години 20 хвилин по 15 годину 45 хвилин, встановлено, що ОСОБА_3 перебуваючи на даху торговельного павільйону 146, який розташований на ринку «Меркурій» (ТОВ Меркурій+), за адресою: м. Одеса вул. Семена Палія (Дніпропетровська дорога), 99Б, використовуючи зварювальний пристрій, проводив

електрозварювальні роботи з встановлення рекламного щиту на даху вище вказаного торгівельного павільйону та не вжив всіх необхідних заходів пожежної безпеки і з власної необережності, внаслідок самовпевненості, припускаючи, що від його дій не наступлять негативні наслідки у вигляді пожежі, допустив порушення п 1.1 розділу VII «Правил пожежної безпеки», затверджених наказом МВС України № 1417 від 30.12.2014, а саме, не вжив заходів, які виключають можливість виникнення пожежі, тобто очищення місця зварювання від горючих матеріалів, захисту горючих конструкцій, забезпечення первинними засобами пожежогасіння (вогнегасником, ящиком з піском та лопатою), в результаті чого, виникла пожежа в ході якої було знищено торгівельні павільйони №, №56,66,76,86, 96, 106, 116, 126, 136, 146, 156, 166, 176, 186, 196, 206, 216, 226, 236, 246, приміщення електропідстанції, офісне приміщення адміністрації, а також пошкоджено торгівельні павільйони №№ 54а, 53а, 52а, 51а, 50а, 49а, 48а, 47а, 46а, 45а, 44а та майно нежитлових будівель торгово-виставочного комплексу.

Встановлено, що осередок пожежі, яка сталася 16.01.2016 року на території ринку ТОВ «Меркурій+», знаходився на даху торгівельного павільйону № 146 та причиною виникнення пожежі є контакт розжарених часток металу з горючими матеріалами конструкцій даху, які утворилися під час проведення електрозварювальних робіт.

Розмір матеріальної шкоди, завданої внаслідок знищення товарно-матеріальних цінностей, що знаходилися у торгівельному павільйоні № 186, який належить орендарю ФОП « ОСОБА_1 » внаслідок пожежі становить 408 608, 30 гривень. ТОВ «ОФ» «Абакус» в торгівельному павільйоні №20-Б знищено майно, вартість якого становить 262 962 гривень. Таким чином, ОСОБА_3 завдав ФОП « ОСОБА_1 », ФОП « ОСОБА_2 » майнову шкоду на загальну суму 671 570 гривень 30 копійок [92].

Дії ОСОБА_3 судом кваліфіковані вірно, його визнано винним у скоєнні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 ч. 1 КК України, а саме, порушення встановлених законодавством вимог пожежної

безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно майнову шкоду у великому розмірі.

Критерії розміру майнової шкоди у великому розмірі визначені в примітці до наданої статті. Майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в 300 разів і більше перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Прямими збитками від пожежі вважаються матеріальні цінності, знищені або пошкоджені внаслідок пожежі, вартість вогнегасних речовин, витрати на вжиття заходів для рятування людей і матеріальних цінностей.

Встановлені законодавством вимоги пожежної безпеки - це вимоги, закріплені у нормативно-правових актах будь-якого рівня, від закону до локальних актів, які видає адміністрація підприємств, установ, організацій. До нормативних актів з питань пожежної безпеки належать закони, постанови КМ, а також положення, інструкції, правила, стандарти, норми, переліки та інші нормативні акти, які прийняті в установленому порядку і містять вимоги щодо запобігання виникненню пожеж, порядку їх ліквідації, мінімізації шкідливих наслідків.

Шкода здоров'ю людей полягає у заподіянні внаслідок пожежі хоча б одній особі опіків, травм, які оцінюються як легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження. Видається, що такі наслідки можна констатувати й тоді, коли заподіяна шкода має хоч і менший розмір (тобто, не становить навіть і легких тілесних ушкоджень), але спричинена багатьом (десяткам, сотням) потерпілим.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, на яку покладено обов'язки з дотримання відповідних правил. Суб'єктивна сторона злочину характеризується необережною виною. При цьому ставлення особи до невиконання вимог пожежної безпеки може бути і умисним.

Кваліфікуючими ознаками злочину є спричинення ним: 1) загибелі людей; 2) майнової шкоди в особливо великому розмірі; 3) інших тяжких наслідків.

Так, ОСОБА_1, 14.06.2017 року о 13 год. 00 хв. знаходячись на території дворогосподарства за місцем свого проживання: АДРЕСА_1, в порушення вимог п.11.2 наказу МВС №1417 від 30.12.2004 року «Про затвердження правил пожежної безпеки в Україні», з метою спалювання сіна, під стіною господарського приміщення, за вище вказаною адресою, розпалила багаття, в результаті чого вогонь під дією вітру з багаття, перекинувся на господарське приміщення, а з нього на сусідський будинок та гаражне приміщення з надбудовою, за адресою АДРЕСА_2, які належать ОСОБА_4.

В результаті пожежі будинок та гаражне приміщення з надбудовою, які розташовані на території дворогосподарства АДРЕСА_2, були знищені вогнем, чим ОСОБА_4 завдано майнової шкоди на загальну суму 2441671,00 гривень[13].

ОСОБА_1 визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення та її дії вірно кваліфіковані за ч.2 ст.270 КК України як порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки.

Слід визначити, що у 2019 році по Україні за наданою статтею було обліковано 490 кримінальних правопорушень із яких тільки 3 особам вручено повідомлення про підозру [87] і з 01.01.2019 року не оголошено ні одного вирока. За період 2012-2015 оголошено 33 вирока, із яких 4 не набрали законної сили [88].

SECTION 6

ENVIRONMENTAL LAW, AGRARIAN LAW, LAND LAW

6.1 Legislative problems of forest land transfer as innovative element

At the current stage of social development, a precise indicator of development of a state is its attitude to ecological problems. The technogenic environmental situation in Ukraine has become a challenge for affirmation of the country's statehood. This situation objectively compels to focus attention in public policy on the problem of safety of industrial-and-business sector's objects, on neutralizing and preventing the threats stipulated by the ecological and technogenic situation in the country.

The legal problems of realization of geological surveys, prospecting, geodesic and other geological survey works by well-drilling on forest plots of land are analyzed in the article. The aim of the research is elucidation of the current state of legislation on conversion of forestland for realization of the mentioned works. An example of utilizing the lands of the mentioned category for conducting these works is considered in the article. In elaboration of this problematics, the scientific generalization, logic-and-juridical, as well as comparative-and-legal methods were mainly used. Taking into account the norms of national and international legislation, among the basic legislatively regulated ways of solving the issue of the current legal contradiction concerning this type of mineral resources use as part of natural resources utilizing, there were offered certain recommendations. The drilling process is a multi-faceted factor of environmental pollution. Therefore, to reduce the negative impact of drilling wells on environment, it is necessary to conduct an in-depth review of various factors arising in the process of drilling. This will enable to provide an objective forecast of environmental risks.

The Law of Ukraine "On Strategic Ecologic Estimation" of 20.03.2018 regulates the relations within the sphere of estimating consequences for the environment, including those for population's health, fulfilling the state planning

documents, including state planning documents concerning agriculture, forestry, fishery, energy generation, industry, transport, wastes handling, use of water resources, environment protection, telecommunications, tourism, town-planning or land use organization and fulfilling of which will suppose accomplishment of types of activities (or those containing activity types and objects) in relation to which the law prescribes conducting the procedure of estimating their environmental impact or which require such estimation considering possible consequences for territories and nature preserves' objects and ecology network, excluding those connected with creating or enlarging the territory and objects of nature preserves' areas [107].

The aim of strategic ecological estimation is contributing to sustainable development through ensuring environment protection, population's safety and its health protection, integration of ecology requirements in the course of development and approving of state planning documents [107].

At present, there arises the need in building up industrial and non-industrial infrastructure, introducing perspective forms of innovative activities stimulation, use of best practices in social reproduction's information support, development and realizing the projects and directions of innovative development.

The Sustainable Development Strategy "Ukraine – 2020" determines the aim to achieve which there should be fulfilled the state's sustainable development, conducting structural reforms, and, as a result, a raise in standards of living. Ukraine is to become a state with a strong economy and progressive innovations. For this, it is necessary, first of all, to restore macroeconomic stability, to ensure steady economic growth through ecologically non-exhausting ways, to create favorable conditions for conducting economic activity, and transparent tax system. Besides, the Strategy provides for ensuring safety guarantees for the state, the business and citizens, investments protection, and that of private property. Ukraine is to become a state capable of protecting its borders and securing peace not only in its territory, but in the European region as well. As the defining provision for safety, there should also become the ensuring of honest and unbiased justice, immediate purification of power on every level, and ensuring of introducing

efficient mechanisms of countering corruption. Special attention should be paid to the person's health that is impossible without efficient medicine, protection of socially vulnerable strata of population, safe environment, and availability of quality potable water, safe food staffs, and industrial goods [105].

The Concept of the National Ecology Policy of Ukraine for the period till 2020 determines the need in ecologyzing the forestry sector; introduction of the system of total responsibility in forestry; harmonious combination of state and market mechanisms in forest use; institutionalized provision of rationalization in forest resources use and restoration on market basis [104].

Due to Ukraine's entering European markets and the raise in people's needs, there arises the need in modernizing and broadening the limits of gas extraction zones on the territory of Ukraine. Lately, the state has been energy-dependent from other countries in this respect. However, the availability of real possibility to extract its own gas will decrease its import dependency.

Enterprises involved in natural gas extraction on plots of land need broadening such territories, for the existing ones deplete their resources with every passing year. Therefore, to increase gas extraction, it is necessary to put new wells into exploitation, which requires allotment of new plots of land for performing geologic-surveying works by drilling wells as stated in the order of Cabinet of Ministers of Ukraine of December 28, 2016 No.1079-p "On Approval of the Concept on Gas Extracting Industry Development in Ukraine" [103].

On August 18, 2018, at the government meeting, there was approved the new Energy Strategy of Ukraine for the period till 2035 titled "Safety, Energy Efficiency, Competitiveness" (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2018). This document outlines the complex of large-scale reforms in the state's energy sector, which are aimed at decrease in the economy's energy consumption, attaining energy independence on account of energy markets development, investments involvement, *increase in extraction of its own energy resources*, etc.

Obtaining the rights on plots of land for needs connected with operating the enterprises extracting natural gas is accompanied with a number of problems. For

instance, the system of granting permission documents is complicated and expensive. Also, landowners and local authorities often impede the procedures of approving the issue of gas extraction on the corresponding territory [103].

Among the scientists who develop this issue, there are representatives of industry-related scientists, particularly V.I. Adreitsev, G.I. Baliuk, N.P. Barabash, D.V. Busuyok, Yu.O. Vovk, A.P. Getman, V.K. Gurevsky, D.M. Zolotariova, I.I. Karakash, T.O. Kovalenko, T.G. Kovalchuk, R.S. Kirin, I.O. Kostyashkin, M.I. Krasnov, M.V. Krasnova, P.F. Kulynich, O.Yu. Makarenko, N.R. Malysheva, R.I. Marusenko, A.M. Miroshnychenko, V.L. Muntian, N.B. Muhitdinov, V.V. Nosik, O.O. Pogribnyi, A.I. Ripenko, V.I. Semchyk, O.V. Serdiuk, V.D. Sydor, N.I. Titova, V.I. Fedorovych, V.K. Filatova, Yu. S. Shemshuchenko, M.V. Shulga, et al. Despite a great number of scientific proposals as to conducting surveying works by drilling wells at forest plots of land, the problem of granting permissions for such works in Ukraine at the legislative level still remains unresolved.

The aim of this article is to characterize the existing legal possibility of using forest plots of land by enterprises, companies, and organizations for conducting surveying works by drilling.

Ukraine possesses vast natural resources to secure its need in energy supply. According to vice-prime minister Volodymyr Kishchuk, Ukraine has about 600 billion cubic meters of confirmed gas-fields, but the state develops only 3.5% of them. The number of 600 billion is not final. By other estimations, on the territory of the state there might be up to 1 trillion cubic meters of gas and about 200 million tons of oil which can potentially be extracted. It has been proved that by the surveyed deposits of energy resources Ukraine holds the third position in Europe after Norway and the Netherlands.

In accordance with Article 62 of the Forest Code of Ukraine (hereinafter FC of Ukraine) [99], the use of forest plots for conducting drilling, explosive, and other works not connected with forestry activity, is maintained after transferring such plots for the mentioned aims in the order set by the Land Code of Ukraine (hereinafter LC of Ukraine).

Part 2 of Article 149 of LC of Ukraine [99] determines that plots of land allotted for permanent use from state-owned lands can be alienated for social and other needs by a decision of state power bodies on the grounds and in the order stated in this Code. Alienating of land plots is accomplished with agreement of land users on the grounds of decisions of corresponding authorities.

Thus, allotment of forest lands for temporary use on condition of renting for conducting surveying works by drilling wells supposes their being used for aims not related to forestry business, i.e. factual changing their purpose status.

Lands allotted for placing and exploiting main, auxiliary, and other premises and buildings of mining and other enterprises, their access roads and spur-tracks, utilities, administrative and service buildings, and other constructions belong to industrial lands (Art. 36 of LC of Ukraine [99]) in accordance with Ukrainian Classifier of Purposeful Use of Lands – 3.1.1., approved by the Letter of State Committee of Land (hereinafter Derzhcomzem) of 24.04.1998 No.14-1-7/1205, the lands of extracting industries [100].

The change of the purpose status of forest plots in order to use them for purposes not connected with forestry business is conducted by executive power bodies or local authorities that adopt the decision on passing these plots into ownership or allotting them into permanent use in accordance with Land Code of Ukraine (Art. 57 of LC of Ukraine [99]).

The normative-legal act that regulates social relations within the sphere of use of mineral resources is the Code of Ukraine on Mineral Resources. According to Article 14, surveying works are related to one of the types of mineral resources use, namely to geological study. According to Article 18 of this Code, allotment of plots of lands for needs connected with mineral resources use is accomplished in the order established by the land legislation of Ukraine; plots of land for mineral resources use, except the cases provided for in Article 23 of this Code, are allotted to mineral resources users on their having obtained special permissions for mineral resources use or mining allotments [99].

It is stated in part 1 of Article 116 of LC of Ukraine [99] that juridical persons obtain the right of utilizing plots of state-owned lands by the decision of executive power bodies within their authority as set by LC of Ukraine. Plots of land that are in the use of juridical persons are passed into use by the decision of executive power bodies only on termination of their right of use determined by law (part 5). Obtaining the right on land by juridical persons is accomplished by allotting it into use (part 2).

In accordance with the content analysis of Articles 92 and 93 of LC of Ukraine [6], gas-extracting enterprises have the right to obtain in temporary use for the mentioned purposes plots of state-owned land on conditions of rent only. Thus, according to Article 93 of LC of Ukraine [99], the right on renting a plot of land is based on an agreement, a temporary and paid ownership and use of a plot needed for a tenant to conduct business and other activities.

The procedure of passing plots of land in tenure is regulated by Article 124 of LC of Ukraine and is accomplished on the basis of decisions of corresponding governing bodies. In accordance with part 3 of this article, passing of state-owned plots of land in tenure to juridical bodies, designated in part 2 of Article 134 of LC of Ukraine, is accomplished in the order established by Article 123 of this Code. It is determined in part 2 of Article 134 that state-owned plots of land or rights on their use cannot be sold at land auctions if they are to be used for purposes connected with the extraction of mineral resources [99].

Article 123 of LC of Ukraine determines the order of allotting state-owned plots of land into use. Allotment of state-owned plots of land into use is accomplished by executive power bodies. The decisions of the mentioned bodies are taken on the grounds of land using projects concerning the allotted plots in case of allotment the plot with changing its functional status. The person, interested in obtaining a state-owned plot of land in accordance with a project concerning its use after its being allotted, turns with an application for granting permission for project development to a corresponding executive power body, which according to its authority, determined in Article 122 of LC of Ukraine, passes such plots into use.

In the application, the person states approximate size of a plot and its function status. To the application should be added graphic materials where the desired location of a plot and its size are indicated, as well as written consent of land user certified by a notary (in case of alienation of the plot) [99].

The body vested in authority of alienating state-owned plots of land, forests included, for non-forestry purposes, is the Cabinet of Ministers of Ukraine (para 9 of Article 149 of LC of Ukraine) [99].

According to part 4 of Art. 66 of LC of Ukraine, allotment of land plots for needs connected with mineral resources use is accomplished following registration in the established order of the rights on using mineral resources and lands re-cultivation according to approved corresponding draft projects of land management of previously utilized areas in set time periods [99].

In practice, there arise situations when gas-extracting enterprises maintain their activities on forested lands with growing plants on them, which hinder performing these activities. There arises the need in felling trees. The issue of preserving or felling trees in case of changing the purpose status of the plots they are located on, is regulated by Article 58 of FC of Ukraine [99]. In case of changing the purpose status of plots of land for the purpose of using them for aims not related to forestry business, the bodies that take such a decision simultaneously resolve the issue of preserving or cutting trees and bushes and the order of utilizing of thus obtained timber. The decision on felling trees and bushes is taken in coordination with oblast state administrations. In case of passing the decision on felling trees and bushes by oblast state administration, this decision is coordinated with the central executive power body that realizes state policy in environment protection. Decisions taken by the Cabinet of Ministers of Ukraine do not need approval of other bodies.

Nevertheless, despite of the aforementioned, part 1 of Article 97 of LC of Ukraine [6] determines that enterprises, companies, and organizations that accomplish geological, surveying, geodesic, and other prospective works, can conduct such works on the grounds of an agreement with land-owner or with

consent of the land user. It should be noted that compiling the agreement on conducting the mentioned works with land user is not provided for by this article. Not any way of using a land plot is mentioned either. Nevertheless, part 6 of this article states, that when transiting from the state of survey-and-industrial development to that of industrial development, enterprises, companies, and organizations that conduct surveying works are allowed to use the land plot on the grounds of the agreement on conducting surveying works with land-owner, or with consent from land user for the period of registration of documents that confirm the right of using the corresponding plot.

A practical example of using forestry lands that are in permanent use of state forestry enterprises for, among other things, conducting of geologic, surveying, geodesic, and other prospective works, is the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 19.06.2006 No. 839 “On Alienation, Allotment for Permanent Use and Renting of Plots of Land for Social and Other Needs, Co-ordination of Objects’ Placement and Change of Lands’ Purpose Status” [102]. According to this normative-legal act, the “Ukrgezvydobuvannia” (“Ukrainian gas extraction”) company which is a subsidiary of NAK (national joint-stock company) NaftogazUkrainy” (“Oil and Gas of Ukraine”) was granted 0.36 hectares of land in permanent use, and 2,24 hectares in tenure for 2 years for drilling gas well No.120 at Berezivske gas condensate field on the territory of Kharkiv oblast.

Thus, three legal contradictions arise here. The first one lies in diametrical inconsistency of the content of Article 62 of FC of Ukraine with that of Article 97 of LC of Ukraine. The second one is that Article 97 of LC of Ukraine contradicts (does not correspond to) the requirements of other aforementioned articles of the LC of Ukraine on issues connected with the accomplishment of geologic, surveying, geodesic, and other prospective works by drilling wells. The third one is, actually, in the text of Article 97 itself of LC of Ukraine and lies in the fact that part 1 does not mention any use of a plot of land, while part 6 permits the use of the same plot of land.

In most cases, the permanent users of forested plots of land are state forestry enterprises, on whose territories the mentioned works are conducted. The property of such an enterprise, including forestland, is state property and is allotted to the enterprise on the right of economic management. A forestry enterprise exercises ownership and the use of land and other natural resources in accordance with the aim of its activity and standing legislation. Apart from this, Article 92 of LC of Ukraine determines that the right on permanent use of a plot of land is the right of ownership and use of a plot of land, which is state-owned or belongs to communal property without establishing the time period of use. That is, the person, who was allotted a plot from state or communal property for permanent use, has no right to dispose of this plot of land freely without corresponding decisions being taken by executive power bodies. The rights of permanent forest users are determined in the FC of Ukraine, and their list is exhaustive. According to Article 19 of LC of Ukraine, permanent forest users are not vested in authority of disposal of forestlands in any way; they must, among other things, obey the mode of land management established by legislation. Forestlands should be used for conducting forestry business (Art. 57 of LC of Ukraine) [99].

According to Article 96 of LC of Ukraine, land users must ensure that lands are used according to their purpose status [99]. According to Article 9 of the Constitution of Ukraine, the legal order in Ukraine is based on the foundations, according to which nobody can be made to commit what is not provided for by legislation [98].

In accordance with Article 1 of the Law of Ukraine of June 19, 2003 No. 963-IV “On State Control of the Use and Protection of Lands” [106], unauthorized seizure of a plot of land, any actions that attest to the actual use of a plot of land in the absence of a corresponding decision by an executive power body or local authorities on passing it in ownership or in use (tenure) or in the absence of the committed deed concerning such plot of land, with the exception of actions that according to the law are legal. According to Article 164 of LC of Ukraine, protection of lands includes their prevention from being alienated for other

purposes. The use of a plot of land not in accordance with its purpose status is the basis for termination of the right of using the plot of land (para.1 of Article 141 of LC of Ukraine) in the order determined by the Article 144 of LC of Ukraine [99].

In A.G. Martyn's opinion, a peculiarity in allotting plots of land for accomplishment of surveying works should become a possibility of establishing and registering a land servitude without preliminary registering of a land plot within state-owned lands and municipally owned lands that are not passed into use. Nevertheless, the borders of the plot, to which the right of servitude applies, must be defined in corresponding technical documentation and registered in the State Land Cadaster [8]. But it is correct to agree with the position of scientists concerning the fact that the land servitude right is different from the right of using land plot for conducting surveyor works [109, 94].

Having analyzed the standing legislative norms concerning obtaining the right on using or renting plots of land for conducting corresponding surveying works by drilling wells makes it possible to point out that an example of a legitimate solving the issue raised in this article is the aforementioned Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 19.06.2006 No.839 [102].

However, in order to eliminate the described legal contradictions on this issue, it is necessary to:

- a) Bring the content of Article 97 of LC of Ukraine in line with requirements of Articles 66, 93, 116, 122, 123, 125, and 149 of this Code.

- b) Bring in line the contents of part 1 and part 6 of Article 97 of LC of Ukraine.

- c) Bring the content of Article 62 of FC of Ukraine in line with the content of the altered (later on) Article 97 of LC of Ukraine.

- d) To study the European experience on this issue and to take appropriate action to bring the national legislation in line with the European legislation.

SECTION 7. FINANCE LAW

7.1 Органи фінансового контролю у системі публічних закупівель

Одним із різновидів публічного фінансового контролю в Україні є контроль у сфері публічних закупівель, метою якого є своєчасне виявлення порушень принципів законності, ефективності й доцільності використання фінансових ресурсів держави. У результаті його застосування зростає рівень відповідальності уповноважених осіб, збільшення надходжень від відшкодування завданих збитків. Крім того, такі заходи сприяють попередженню повторення порушень у майбутньому.

Враховуючи обмеженість бюджетних коштів, існує потреба у підвищенні ефективності їх використання, одним із важелів якого є саме публічний фінансовий контроль. Прозорість використання публічних фінансів є однією із ознак демократичної держави, у тому числі у процесі використання коштів у сфері державних закупівель. У сучасному українському суспільстві й на сьогодні залишається потреба у систематичному та аргументованому аналізі використання публічних ресурсів.

В умовах ринкових відносин публічний фінансовий контроль набуває все більшого значення, стає важливою складовою фінансово-економічного механізму публічних закупівель та управлінською функцією держави й умовою нормального функціонування фінансової системи країни. Метою здійснення контролю публічних закупівель є встановлення відповідності проведених закупівель товарів, робіт і послуг за бюджетні кошти чинному українському законодавству.

Вищим органом фінансового контролю в Україні є Рахункова палата, до повноважень якої належить і здійснення фінансового аудиту та аудиту ефективності щодо здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету.[110] Повноваження, покладені на Рахункову палату Конституцією України, здійснюються через провадження заходів державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту). Державний зовнішній фінансовий контроль (аудит) забезпечується Рахунковою палатою шляхом здійснення фінансового аудиту, аудиту ефективності, експертизи, аналізу та інших контрольних заходів.

Публічні закупівлі є складним та відповідальним процесом, який здійснюється розпорядниками бюджетних коштів відповідно встановлених законодавством норм. Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі» уповноваженим органом є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері публічних закупівель, яким є Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Мінекономіки). Основними завданнями Мінекономіки у цій сфері є:

- здійснення нормативно-правового забезпечення державного регулювання системи публічних закупівель, його роз'яснення та застосування;

- щорічне подання до Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Рахункової палати звіту, який містить результати аналізу функціонування системи публічних закупівель;

- узагальнення практики здійснення закупівель, зокрема міжнародної;

- здійснення міжнародного співробітництва у сфері закупівель;

- надання безоплатних консультацій з питань закупівель;

- інформування громадськості про політику публічних закупівель;

- розроблення навчальних програм з питань публічних закупівель;

- забезпечення функціонування безоплатного веб-порталу уповноваженого органу з питань державних закупівель та веб-порталу та інформаційного ресурсу з питань публічних закупівель;

- здійснення співробітництва з державними органами та громадськими об'єднаннями щодо запобігання проявам корупції у сфері закупівель;
- проведення авторизації електронних майданчиків;
- взаємодія з громадськістю з питань удосконалення системи публічних закупівель і організація нарад та семінарів з питань закупівель.[111]

Відповідно до Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» здійснення державного фінансового контролю, у тому числі у сфері публічних закупівель, забезпечує Державна аудиторська служба України. [112] Контроль за проведенням державних закупівель здійснюється Державною аудиторською службою України та її територіальними органами шляхом проведення державного фінансового аудиту.

Порядок проведення перевірок державних закупівель Державною аудиторською службою України та її територіальними органами, затверджено постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами і внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України».[113]

Відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про публічні закупівлі» Державна казначейська служба України, як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів здійснює такі заходи:

- 1) до здійснення оплати за договором про закупівлю перевіряє наявність договору про закупівлю, річного плану закупівель та звіту про результати проведення процедури закупівлі, які підтверджують проведення процедури закупівлі, за результатами якої укладено договір про закупівлю;

- 2) вживає заходів з недопущення здійснення платежів з рахунка замовника згідно з узятим фінансовим зобов'язанням за договором про закупівлю у випадках:

- відсутності або невідповідності встановленим законодавством вимогам необхідних документів, передбачених абзацом другим цієї частини;
- відміни процедури закупівлі;
- набрання законної сили рішенням суду про визнання результатів процедури закупівлі недійсними;
- на період призупинення процедури закупівлі;
- наявності відповідного рішення органу оскарження. [114]

Перевірка наявності документів проводиться підрозділом Державної казначейської служби України, яка здійснює обслуговування замовника, шляхом перегляду документів, розміщених в електронній системі закупівель.

Казначейство відповідно до покладених на нього завдань та в установленому законодавством порядку здійснює в межах повноважень, передбачених законом, контроль за дотриманням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, іншими клієнтами вимог законодавства у сфері закупівель в частині наявності, відповідності та правильності оформлення документів. [115]

Антимонопольний комітет України згідно ст. 8 Закону України «Про публічні закупівлі» визнаний органом оскарження. Антимонопольний комітет України як орган оскарження з метою неупередженого та ефективного захисту прав та законних інтересів осіб, пов'язаних з участю у процедурах закупівлі, утворює постійно діючу адміністративну колегію (колегії) з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель. Рішення постійно діючої адміністративної колегії (колегій) приймаються від імені Антимонопольного комітету України.

Постійно діюча адміністративна колегія (колегії) Антимонопольного комітету України з розгляду скарг про порушення законодавства у сфері публічних закупівель діє у складі трьох державних уповноважених Антимонопольного комітету України. Голова постійно діючої адміністративної колегії Антимонопольного комітету України повинен мати вищу освіту. Член постійно діючої адміністративної колегії (колегій), який є

пов'язаною особою із суб'єктом оскарження або замовником, не може брати участі в розгляді та прийнятті рішень щодо такої скарги і повинен бути замінений на час розгляду і прийняття рішення щодо такої скарги іншим державним уповноваженим Антимонопольного комітету України, що визначається Головою Антимонопольного комітету України.

Отже, система публічних закупівель України протягом свого існування в Україні зазнала значних позитивних змін та перетворюється з системи з підвищеним ступенем ризику на систему, яка заслуговує на довіру. На шляху перетворень не аби яку роль відіграють органи, що здійснюють керівництво та контроль за здійсненням публічних закупівель, основними серед яких є: Рахункова палата, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України, Антимонопольний комітет України та ін.

SECTION 8. GOVERNANCE

8.1 The development of public communications in the age of global challenges

Налагодження повноцінного діалогу між владою і суспільством в період проведення реформ потребує системи комунікацій, яка розрахована не тільки на розповсюдження інформації, а й налагодження двостороннього діалогу з метою залучення громадськості до процесу прийняття рішень. Перехід до громадянського суспільства сталою розвинутого надає громадянам право знати про діяльність влади, а владі – обов'язок своєчасно і в повному обсязі надавати інформацію громадянам та задовольняти їхні потреби. Іншими словами, розвиток суспільства і держави сьогодні вимагає відповідної їх консолідації. Децентралізація та інші реформи не зможуть бути успішно завершені, якщо люди їх не розуміють, а відтак – не приймають. Тому, для досягнення успішних результатів урядових реформ необхідним є налагодження комунікації як двостороннього зв'язку між владою і суспільством посередництвом різних комунікаційних каналів та інструментів.

Зміни системи комунікацій сучасного суспільства пов'язані з розвитком і поширенням використання інформаційно-комп'ютерних технологій. Результати цього застосування свідчать, що електронні комунікації стали рушійною силою соціально-економічного розвитку людства, формуючи нову реальність людської життєдіяльності – віртуальну.

Розвиток глобальної мережі Інтернет дозволив сформувати специфічну взаємодію між людьми, коли мережа починає відігравати не лише роль технічного посередника, а робить можливим факт соціального впливу Інтернет-ресурсу. У комунікаційному середовищі світової павутини формуються і діють правила, відмінні від тих, що супроводжують реальне

життя. По суті, виникає нова віртуальна реальність (віртуальний простір – віртуальні мережі – віртуальні спільноти – віртуальні комунікації).

Віртуальна реальність змінює традиційні уявлення про простір і час існування, що дозволяє людині бути присутньою віртуально у будь якій точці простору, не залежно від місця фізичного знаходження. Віртуальна реальність стирає кордони між державами, змінює відстані і відмінності між людьми видозмінюючи стереотипи їх світосприйняття та спосіб поведінки і життя, створюються умови для формування віртуальних спільнот зі специфічними формами культури, які виникають і функціонують з метою вирішення своїх професійних і політичних завдань.

Віртуальна комунікація формує суспільство інформаційної епохи розвитку людства – мережеве суспільство. Сучасний світ знаходяться на шляху переходу своїх об'єктів у мережеве суспільство. На скільки успішним буде цей процес залежить від мережевої комунікації, яка здатна охопити як всю мережу владної вертикалі, так і участь громадян в структуризації влади. Для цього комунікативна модель формування стилю мережевого суспільства повинна включати різні види комунікації і, в першу чергу, політичну комунікацію.

1. Мережеве суспільство – комунікативний стиль інформаційної епохи

Розвиток України у 21 столітті, особливо у суспільно-політичній сфері, в першу чергу обумовлений трансформацією потреб і ціннісних орієнтирів. Серед основних факторів формування нового суспільства, зростання ролі інформації в житті людини, збільшення частки комп'ютерних комунікацій, створення глобального комунікативно-інформаційного простору відбувається і відповідна їм зміна соціальної реальності [116].

Величезний обсяг інформації, що циркулює в сучасному суспільстві, приводить до кардинальних змін у всіх сферах життєдіяльності людини. В інформаційному суспільстві інформація і знання стають основними продуктами виробництва і споживання. З огляду на це, велике значення

сьогодні має спосіб поширення інформаційних потоків, адже саме цифрові інформаційні потоки та комунікаційні технології є необхідними для ефективного функціонування мережевого суспільства.

Вже сьогодні у суспільстві формуються стійкі соціальні групи, які абсолютно не пов'язані суспільними відносинами, а лише інформацією і знаннями. Цьому процесу сприяють як нові форми комунікації, так і логіка побудови комунікаційних мереж, що приводить до появи знеособленого мережево-інформаційно-комунікаційного індивідуалізму. Тобто, формується суспільство, побудоване за принципом «мереж».

Функціонуючи як мережеве, постіндустріальне суспільство реалізує свої можливості у віртуальній реальності. Якщо людина індустріального суспільства віднаходила себе в соціальній реальності, сприймаючи її як природну даність, в якій доводиться жити, то людина постіндустріального суспільства занурена у мережеву (віртуальну) реальність, захоплено «живе» в ній, усвідомлюючи її умовність, керованість параметрів і можливість виходу з неї [117, с. 375].

Поняття мережевого суспільства ввів у науковий обіг М. Кастельс. На думку вченого, «мережеве суспільство – це специфічна форма соціальної структури, яка характеризується настанням інформаційної доби», адже тут «влада інформаційних потоків переважає над потоками влади» [118].

Основна позиція вченого полягає в тому, що мережеве суспільство характеризується зміною способів виробництва, впровадженням нових виробничих відносин, що призводять до змін у суспільних відносинах. Тому в рамках мережевого суспільства формується нова форма взаємовідносин між суспільством і державою, формуються мережеві відносини та мережеві структури суспільства.

На нашу думку, «мережеве суспільство» - це стиль діяльності суспільства в інформаційну епоху розвитку людства. Нові інформаційно-мережеві технології формують і новий стиль життя.

Сьогодні мережі пронизують усі сфери суспільства і усі, без виключення, види діяльності структуруються навколо Інтернету та інших комп'ютерних мереж. Віртуальна реальність, з одного боку, є вимогою та необхідністю функціонування сучасного соціуму, а з іншого – приводить до все більш ширшого використання мережевих комунікацій та нівелювання живої комунікації між людьми. Завдяки віртуалізації діяльності, відносини між людьми все більше набувають мережевих форм.

Але важливими нині є не тільки обсяг інформації та інтенсивність обміну нею, а й якість цієї інформації. Поширення неправдивої чи спотвореної інформації, дезінформація, фейкові повідомлення мають потужний вплив на формування свідомості та поведінку людини, що приводить до втрати соціальної реальності. В таких умовах відбувається швидка зміна ціннісних та ідеологічних пріоритетів, а комунікація «стає формальною і вихолощеною, позбавленою людського начала».

Як зазначає Колісник В.П., «для становлення інформаційного суспільства дуже важливою є якість інформації та те, наскільки складно чи просто здобути повну, всебічну та об'єктивну інформацію серед величезної кількості спотворених, напівправдивих, неповних та перекручених даних. Зрозуміло, що спотворена та перекручена інформація становить слабку основу для обговорення в суспільстві найбільш актуальних та важливих тем і проблем. Рішення та нормативно-правові акти, створені на основі такої низькоякісної та неповної інформації та й до того ж без загального, фахового та експертного обговорення, будуть неоптимальними, вкрай неефективними та такими, що неадекватно відображають реальний стан та рівень розвитку певної сфери суспільних відносин. Зрозуміло, що й коефіцієнт корисної дії таких рішень та такого правового врегулювання буде вкрай низьким, якщо взагалі буде позитивний ефект» [119].

За Н. Луманом, «суспільство можливе лише там, де є комунікації, що творять і відтворюють себе через мережі комунікацій, зокрема й Інтернет. Комунікація відбувається тоді, коли можливий синтез трьох аспектів:

інформації, повідомлення та розуміння. Саме розумінням завершується окрема комунікація, хоча вона не обов'язково веде до консенсусу» [220].

На думку Назарчука О., «появу мережевого суспільства обумовлює нова комунікативна ситуація, яка передбачає розвиток інформаційних та відповідно комунікативних технологій. У цій ситуації спостерігається збільшення обсягу інформації (спостерігається перенасиченість), поява та активне використання мережі Інтернет, виникнення віртуальної реальності» [221].

Отже, поширення новітніх комунікацій та поява Інтернету стали одним із головних процесів, які і надалі мають значний вплив на суспільно-політичну сферу. Розвиток комунікативної складової мережевого суспільства суттєво вплинув на появу альтернативних форм масової комунікації (соціальних мереж), які сприяли активному розвитку віртуальних Інтернет-спільнот. При створенні Інтернет-спільнот та організації соціальних мереж основою виступає мережева комунікація.

Мережева комунікація – це різновид комунікації, що використовує сучасні інформаційно-комунікаційні технології та пристрої як канал чи засіб передачі, редагування, отримання інформації. Поширення контенту при цьому відбувається у режимі реального часу (онлайн) [222].

Мережево-інформаційно-комунікаційний індивідуалізм, як новий тип соціальної ідентичності, передбачає вихід особи з системних, ієрархізованих суспільств, що відкриває, в першу чергу, нові комунікаційні можливості. Кожен учасник мережевих комунікаційних відносин виступає як персональна мережа.

Феномен мережевої комунікації полягає в інтерактивності і глобальності міжособистісної електронної взаємодії, яка складається з технічного і соціально-мовного рівнів. В роботі Таран О. визначено такі основні риси мережевої комунікації, як: технічна опосередкованість, швидкість передачі інформації, дистанційна віддаленість комунікантів і пов'язана із цим фізична їх невиявленість, відсутність невербальних компонентів спілкування

(візуального контакту) та труднощі у репрезентації емоційного складника спілкування, переважно анонімність, імперсональність, невимушеність, синтез комунікації й автокомунікації, спонтанність висловлювань. За способом вираження мережева комунікація формально є письмовим мовленням, проте концептуально – розмовним, за кількістю учасників це діалог, полілог, за відношенням до реального часу – on-line (чати), off-line (електронна пошта), а також комбінований тип – on-off-line (висловлювання на форумах, коментарі в блогах, записи на стіні в соцмережах) [223].

У професійних інтернет-спільнотах ефективність спілкування між учасниками безпосередньо залежить від їх взаємної довіри, що є необхідною умовою для ефективного обміну інформацією. Для того, щоб процес комунікації в мережевих спільнотах був успішним, необхідно, щоб інформація надавалася в зручному форматі, щоб кожен учасник мав можливість користуватися віртуальним простором спільноти та без перешкод передавати інформацію.

Разом з тим, необхідно пам'ятати і про приховані загрози, які несе в собі мережеве суспільство з його комунікативними можливостями. Як зазначає Серкіна Н., «управління свободою, програмування психіки, нейролінгвістичне програмування, «ефект двадцять п'ятого кадру», політичні технології – усе це, з точки зору традиційних моральних цінностей, у руках «зловмисників» може призвести до згубних наслідків для цілих країн і народів [224].

Отже, масова мережева комунікація сьогодні – це найпотужніший засіб управління в інформаційному суспільстві, як на рівні окремих держав, так і в усьому світі. Тому засоби масової комунікації можуть використовуватися і як інформаційна зброя, і як інструмент управління свідомістю та свободою людини. В умовах сьогодення важливо вміти притистояти такому негативному впливу задля попередження негативних наслідків у суспільстві.

Мережі стають просторовою структурою діяльності – архітектурою соціуму. Будь-яка соціальна форма – лише той, або інший тип мережевої

комунікації. Мережева трансформація держави можлива, бо джерелом будь-якої демократичної влади є народ. І народ, який зацікавлений в ефективному форматі соціальних комунікацій, здатний змінити існуючу модель влади [225].

Для України – це децентралізація, яка перерозподіляє владні функції за територіальним принципом. Це, в першу чергу, розвиває доступність, підзвітність, взаємозалежність влади і суспільства, це можливість вибору найбільш дієвих форматів комунікації як в мережі, так і поза нею. Отже, з одного боку, мережева комунікація – це шлях знизу вгору. Разом з тим, мережева комунікація дозволяє і протилежний процес – згори до низу. Як показує сучасна історія України, це дозволяє існуючій владі функціонувати в «мережевому стані» без власної структурної соціальної трансформації. Це свого роду «інформаційний симулякр» влади – образ, якого немає в реальності. В умовах гібридної війни влада широко застосовує «інформаційний симулякр» як по відношенню до себе, так і до ворога. Адже, політичне життя суспільства в сприйнятті користувача, зводиться до інституційного поліпшення соціальних, побутових комунікацій і цілком відповідає споживчій мотивації. Тому певний мережевий формат держави - «інформаційний симулякр» - сприймається користувачем суто як природний функціональний регламент мережі.

Невідповідність форматів реальної, віртуальної і офіційної державної влади у розумінні громадян України, перш за все наносить збиток її правовій природі, оскільки це заперечує раціональність і демократичність механізмів суспільної самореалізації. Таким чином, в мережі діють два формати влади: держава і громадянське суспільство, які у віртуальному просторі інтернету мають або реальний, або надуманий (фейковий) образ – симулякр. Сучасний світ знаходяться на шляху переходу своїх об'єктів у мережеве суспільство. На скільки успішним буде цей процес залежить від мережевої комунікації, яка здатна охопити як всю мережу владної вертикалі, так і участь громадян в структурізації влади. Для цього комуникативна модель формування стилю

мережевого суспільства повинна включати різні види комунікації і, в першу чергу, політичну комунікацію.

В роботі [226] вказано, що політична соціально-мережева комунікація формує дуже еластичне політизоване соціально-мережеве середовище, що визначає її специфіку.

На нашу думку, специфіка соціально-мережевої комунікації може бути представлена наступним чином: різноманітність суб'єктів інформації, випадковість і цілеспрямованість, самостійність вибору, доступність, ефективність та взаємодія, оперативність отримання і поширення, інтерактивність і зворотній зв'язок, технологічність та швидкість поширення, прямий контакт та достовірність, консолідація та пропаганда, політичний маркетинг та реклама, залученість та політична участь.

Як зазначає В. Воронкова, «комунікативне за своїм охопленням глобальне середовище самоорганізується за принципом мережі, породжуючи феномен мережевого суспільства. У його межах анулюються відстані, що розділяють континенти, ліквідуються державні кордони й уся планета стискається до розмірів «глобального села» [227].

На думку Різун В.В., «сфера комунікації в умовах глобалізації зазнала процесу змін, що стало причиною виникнення віртуальної масової комунікації, за якої кожен учасник мережі має можливість спілкуватися з великою кількістю людей, впливати на них. Віртуальна комунікація нівелює проблему нерівноправності, що існує у масовій комунікації між елітою та масою, у віртуальній комунікації всі рівноправні. Віртуальну масову комунікацію слід розглядати як інформаційний період розвитку комунікації. Кожна людина з власної волі стає учасником розмови й ніби очолює групу, яка саморегулюється за рахунок учасників, що робить її відносно самодостатньою, через те за віртуальної комунікації більш розтягненим у часі й помітним є процес бродіння настроїв і визрівання ідей» [228, с.20-21].

Можна сказати, що управління у віртуальних системах мережевої комунікації переходить на рівень демократичних відносин. На відміну від

позамережевої комунікації, комунікація в мережі зрівнює учасників, надаючи їм можливість відкритого спілкування та самовираження.

Влада, зі свого боку, включаючись у мережеве суспільство, змінює форми та методи управління. «Мережева влада інформує, а не наказує. Вона не перешкоджає активності опозиції, критиці мас-медіа. Влада змінює стиль спілкування з впливу на діалог, з ієрархічного підпорядкування на горизонтальну комунікацію» [229].

Масову мережеву комунікацію можна визначити, як альтернативну форму масової комунікації, що здійснюється через мережу Інтернет у режимі реального часу та носить масовокомунікаційний характер спілкування, об'єднуючи цілі соціальні групи та спільноти.

Отже, мережеве суспільство є соціальною структурою, яка ґрунтується на горизонтальних соціальних зв'язках і головну роль в якій відіграють не ієрархічні моделі, а соціальні мережі. В рамках мережевого суспільства формується нова форма взаємовідносин між суспільством і державою, формуються мережеві відносини та мережеві структури суспільства. Розвиток комунікативної складової мережевого суспільства суттєво вплинув на появу альтернативних форм масової комунікації (соціальних мереж), які сприяли активному розвитку віртуальних Інтернет-спільнот, при створенні яких основою виступає мережева комунікація, що носить масовокомунікаційний характер спілкування. Отже, формується масова мережева комунікація, яка стає найпотужнішим засобом інформаційного впливу та управління у віртуальному просторі інформаційного суспільства на рівні окремих держав, соціальних груп та спільнот.

Таким чином, в інформаційну епоху стиль діяльності – «мережеве суспільство», визначає найпотужнішим засобом управління як на рівні окремих держав, так і в глобальному масштабі - масову мережеву комунікацію. Відповідно, масова мережева комунікація може бути використана не тільки для розвитку, але і як знаряддя управління, маніпулювання індивідами, громадами, державами та мережевими групами.

2. Комунікативна трансформація стилю діяльності органів публічної влади в сучасних умовах розвитку України

Глибокі радикальні зміни сучасного суспільства пов'язані з розвитком і поширенням використання інформаційно-комп'ютерних технологій. Результати цього застосування свідчать, що електронні комунікації стали рушійною силою соціально-економічного розвитку людства.

Електронні комунікації формують нову реальність людської життєдіяльності – віртуальну (віртуальний простір – віртуальні мережі – віртуальні спільноти).

Найбільш очевидно, що віртуальну спільноту можна розглядати як певне кіберпродовження громадянського суспільства з такими можливостями: як домінантний елемент громадянського суспільства; як засіб масової інформації і електронної демократії; як засіб вироблення ідей, пропаганди та агітації. У публічному управлінні віртуальні спільноти можуть бути використані для консолідації, нетрадиційного вчення і діалогу поколінь, формування стратегічних центрів, віртуальних народних віче, підтримки суспільних рухів [230].

Отже, цілком очевидно, що віртуальну спільноту, «як неформальне спілкування у віртуальному просторі з метою групування думки людей та виробництва нових сенсів» [231], можна розглядати як механізм публічного урядування, що дозволить значно розширити можливості влади і суспільства щодо формування нового етапу розвитку – інформаційного суспільства.

В енциклопедичному словнику з державного управління зазначено, що інформаційне суспільство – це концепція постіндустріального суспільства, нова історична фаза розвитку цивілізації, у якій головними продуктами виробництва є інформація та знання. Його основними ознаками є: підвищення ролі інформації і знань у житті суспільства; зростання частки інформаційних комунікацій; створення глобального інформаційного простору, що забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей та їх доступ до світових інформаційних ресурсів [232, с. 359].

Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні ґрунтується на засадах: пріоритетності науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів і забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційно-комунікаційних технологій; сприяння збільшенню різноманітності та кількості електронних послуг і забезпеченню створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів; поліпшення кадрового потенціалу; посилення мотивації щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій; широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, охорону довкілля; гарантування інформаційної безпеки [233].

За останній час в Україні сформовано основні правові засади побудови інформаційного суспільства, прийнято низку нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо сприяння розвитку громадянського суспільства, створення інформаційних е-ресурсів, захист прав інтелектуальної власності на ці ресурси, гарантій та механізмів доступу до публічної інформації, розвитку е-урядування та відкритого уряду, е-документообігу, інформаційної безпеки тощо [234, с. 175].

Таким чином, інформаційне суспільство формально реалізується в системі публічного урядування через впровадження системи е-урядування, як нової інноваційної форми взаємодії органів влади, громадських організацій, бізнесу й громадян у процесі керування суспільством на основі взаємозалежних внутрішніх і зовнішніх інформаційних структур.

До того ж необхідно відрізнити урядування, що обладнане електронним інтерфейсом (уряд on-line), від електронного уряду, бо прозорість структур публічного управління не досягається простим підключенням до мережі Інтернет або створенням інформаційного web-сайту. Онлайн-інтерфейс є обов'язковим елементом електронного уряду, проте далеко не завжди

онлайн-уряд буде вважатися електронним. Останній потребує глибшої перебудови традиційних форм функціонування, характеризується прозорістю управління, моніторингом, контролем над виконавчою дисципліною, прийнятими рішеннями тощо. Одним із завдань електронного урядування в умовах демократичного суспільства має виступати забезпечення доступу широких верств населення до інформації про діяльність органів влади, участь громадян у процесі прийняття управлінських рішень [235].

Впровадження електронного уряду здійснюється на основі низки принципів:

- прозорості й підзвітності (робота органів влади є публічною, кожен громадян має право отримати потрібну йому інформацію про їхню роботу, суспільство здійснює жорсткий контроль за діяльністю влади, влада регулярно надає громадськості звіти та іншу необхідну інформацію);

- системної організації інформаційно-технологічного середовища (інформаційно-технологічне середовище повинно забезпечити всі процеси зберігання, оброблення, захисту і подання достовірної, повної та вчасної інформації, а також сумісність програмно-технічних засобів);

- орієнтації на громадян (громадяни є не тільки споживачами його послуг, а й тими, хто формує публічну владу, визначає політику і напрям розвитку місцевої громади);

- ефективності (ефективність електронного урядування на місцевому рівні повинна проявлятися у здатності швидко і з найменшими витратами обслужити найбільшу кількість громадян, забезпечуючи при цьому найвищу якість послуг);

- керівництва та координації процесів інформатизації (керівництво розробленням та упровадженням процесів інформатизації повинне виконуватися з єдиного центру, що забезпечує формування необхідних програм та проектів інформатизації міста, координує розроблення, забезпечує концентрацію фінансових ресурсів та їхнє ефективне використання);

– зручності та простоти використання (усі електронні програми мають на меті полегшити громадянам користування системою, збільшивши швидкість обслуговування запитів і скоротивши термін очікування);

– безпеки (електронні додатки повинні повністю відповідати загальній архітектурі систем безпеки, ідентифікації електронних платежів, а також загальному дизайну користувальницького інтерфейсу системи);

– масштабності рішень (електронні додатки повинні забезпечувати взаємодію між різними структурами і органами, що складають систему, і повну взаємну сумісність) [236].

Досягнення зазначених принципів е-урядування сприятиме формуванню нового ефективного віртуального стилю діяльності органів публічної влади.

Загалом, виходячи з усього вище зазначеного, можна зробити висновок про те, що використання електронної комунікації позитивно впливає на розвиток віртуальної реальності, яка через віртуальні спільноти, як механізм публічного урядування, сприяє розвитку інформаційного суспільства.

Українське інформаційне суспільство спільно з системою публічного управління формують новий спосіб життя кожної людини. Відповідно, в умовах глобального інформаційного суспільства системі публічного управління необхідно вирішити завдання освоєння принципово нового простору, змінити стиль діяльності органів публічної влади із замкненої, обмеженої території середовища життя і діяльності на світ із глобальними, соціальними, економічними, інформаційними, комунікаційними і культурними зв'язками, а саме – віртуальний стиль діяльності органів публічної влади.

3. Комунікативні аспекти успішного розвитку територіальних громад

Однією з головних реформ в Україні є реформа публічного управління. Її основний зміст полягає у передачі значної частини адміністративних повноважень і фінансових ресурсів з центрального (урядового) щабля на рівень органів місцевого самоврядування.

При цьому децентралізація управління повинна супроводжуватись формуванням об'єднаних територіальних громад, спроможних для їх подальшого розвитку. Україна вже має позитивну практику об'єднання територіальних громад, яка розпочалася ще в середині 2015 року. Кожна об'єднана територіальна громада має свої досягнення і результати та готова не тільки ділитися своїм позитивним досвідом, а й черпати оригінальні ідеї розвитку у громад, які досягли вагомих результатів у реалізації різних креативних проектів на своїх територіях. Для цього об'єднаним територіальним громадам потрібно налагодити ефективну публічну комунікацію. Основними цільовими аудиторіями ОТГ для налагодження комунікації можуть бути: місцева державна влада, місцеве населення, недержавний сектор, громадські організації, партнери-інвестори.

Для реалізації цього задуму найбільш часто вдаються до формальних (організаційно-правових) інституційних важелів впливу на формування та розвиток об'єднаних територіальних громад, при цьому забуваючи, що проблеми в публічному управлінні держави перш за все виникали на неформальному рівні («неписані правила», зміна поведінкових стереотипів, традиції, звичаї, культура). Переважна більшість сформованих неформальних інституцій стають джерелом поширення деструктивного впливу на формальні інституції в контексті розвитку об'єднаних територіальних громад на сучасному етапі децентралізації управління.

У цьому сенсі варто виділити декілька ключових неформальних проблем, пов'язаних з функціонуванням формальних інституцій. По-перше, це віддаленість і відчуженість громадського суспільства та владних інституцій. Громади навіть після об'єднання дуже часто неспроможні розвиватися на основі взаємного формування довгострокових планів та стратегічних пріоритетів, домінують короткотермінові особистісно-групові інтереси влади та громади.

По-друге, влада «править», а не управляє. Це спадок адміністративно-командної системи, що не дозволяє громадам налагоджувати ефективну

взаємодію з обраною владою і навпаки, що нівелює потенціал ОТГ. Прийняті в сучасному обігу дефініції влади, здебільшого, не йдуть далі намагання тлумачити її як «здатність, право й можливість розпоряджуватися кимось, чимось, справляти вирішальну дію на долю, поведінку і діяльність, звичаї та традиції людей за допомогою різних засобів - закону, права, авторитету, волі, суду, примусу» [237]. Це зводить суть влади до суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних стосунків. З огляду на теорію комунікацій це виглядає так: суб'єкт-комунікант передає управлінське смислове повідомлення суб'єкту-реципієнту, розглядаючи останнього як об'єкт своєї управлінської (владної) дії.

По-третє, «віра» у власну неспроможність. Декілька бідних громад, об'єднавшись не стануть спроможними, успішними та багатими, тобто громада відтворює позицію «крайнього песимізму». Системотворчі ефекти цієї інституційної пастки можна описати таким ланцюгом подій: деморалізація переважної частини мешканців, зумовлена нинішнім станом економіки, насамперед сільської (низьким рівнем життя, втратою перспектив особистого та соціального розвитку) – відсутність помітних зрушень на краще після формування об'єднаної територіальної громади (ефект «координації») – засвоєння дітьми поведінкових зразків соціального песимізму батьків, стереотипів їх девіантної поведінки (ефект «навчання») – поширення соціального песимізму на всі аспекти життєдіяльності мешканців об'єднаної територіальної громади за принципом: «децентралізація лише породжує нові проблеми» (ефект «сполучення») – формування традиції «соціального песимізму» як своєрідної «культурної норми», що «виштовхує» на соціальний маргінес усіх носіїв альтернативних культур: індивідуалізму, вільного підприємництва, розвиненого громадянського суспільства тощо (ефект «культурної інерції») – тверде небажання змінювати «соціальну апатію» на інші форми суспільно-економічної поведінки, войовниче неприйняття соціально-поведінкових альтернатив (ефект «лобіювання») [238].

По-четверте, байдужість, незацікавленість, нівелювання зворотного зв'язку. Пониження тону у полі влади може бути пов'язано з недостатньою потребою респондентів в управлінських повідомленнях і, насамперед, незацікавленістю управлінця-комуніканта у доцільній реакції реципієнта. Комунікаційна діяльність перетворюється на ритуал, виконання якого врешті припиняється й починається розпад (як в останні часи Радянського Союзу). Картина може доповнюватися тим, що реципієнти починають відчувати тяжіння до комунікаційних каналів інших полів влади, більш напружених, ніж попереднє -кінцевий результат той же (хіба що з приєднанням частини реципієнтів до інших систем).

По-п'яте, проблема когнітивної складності. Тут ми маємо справу з неусуненим протиріччям: лише належний рівень когнітивної складності (в тому числі один з чинників розвитку й соціальної динаміки – «культурний капітал») забезпечує належну компетентність і комуніканта-управлінця, і реципієнта-виконавця; але він же ж робить реакцію виконавця непередбачуваною, внаслідок т.зв. когнітивного дисонансу. Чим вищий рівень когнітивної складності, тим ймовірніше ризик значного когнітивного дисонансу, який тягне за собою відторгнення, ігнорування, перекручення або суто ритуальне виконання управлінських повідомлень [239].

Таким чином, необхідним є усунення визначених неформальних інституційних бар'єрів та дисфункцій, які чинять деструктивний вплив на здійснення децентралізації управління, обмежуючи розвиток об'єднаних територіальних громад.

Не торкаючись таких суттєвих чинників, що знижують рівень ефективності влади, як непевність політичних рішень, відсутність реального досвіду, неоформленість політичних еліт, низька політична культура тощо, доречно звернути увагу на загальні закономірності влади з точки зору комунікативістики.

Отже, нас насамперед цікавить ефективність влади з точки зору успішної передачі управлінського повідомлення комунікантом та адекватної

реакції виконавця (респондента). Що може стати на перешкоді? Звичайно, некомпетентність комуніканта, пересічення (відсутність або слабкість) комунікаційного каналу, порушення зворотного зв'язку між комунікантом і реципієнтом, які не дозволяють першому формулювати правильні управлінські повідомлення, зниження тону у т.зв. «полі влади» (що уповільнює й прямий, і зворотний зв'язок), підвищення рівня когнітивної складності і наявність реципієнтів зі значними розбіжностями у рівні когнітивної складності.

Точніше, мова йде про вимірювання оперативності та адекватності реакції об'єкта управління на управлінський імпульс, відповідності змісту управлінського імпульсу вимогам управління та потребам суспільства.

Зрозуміло, що шлях управлінської комунікації попри її надзвичайну ефективність, є досить складним. На нашу думку, саме «вертолітна» комунікація – формулювання управлінських повідомлень в розрахунку на групи реципієнтів з різними рівнями когнітивної складності, дозволить владі-комуніканту, звертаючи особливу увагу на якість сприйняття повідомлень, зменшити прояви когнітивного дисонансу.

Таким чином, покращення сприйняття влади можливе шляхом застосування «вертолітної» комунікації та різнопланових комунікаційних каналів, якими передаються управлінські повідомлення й сигнали зворотного зв'язку водночас для різних груп реципієнтів з різними рівнями когнітивної складності.

Варто зазначити, що в процесі налагодження публічних комунікацій необхідно дотримуватися основних принципів комунікації між владою і суспільством, серед яких пріоритетним вважаємо принцип партнерства, що полягає у налагодженні партнерських стосунків між владою та усіма зацікавленими суб'єктами, що допоможе зрозуміти потреби всіх зацікавлених сторін чи цільових аудиторій при прийнятті рішень[240].

Зрозуміло, що влада більше зацікавлена у підтримці тієї громади, що активно розвивається та охоче співпрацює з державними інституціями. Для

цього громада повинна проявити активність та поінформувати владу про свою діяльність.

Члени об'єднаної громади активніше підтримуватимуть всі задуми і рішення ОТГ тоді, коли самі переконуються, що громада є успішною, реально створює кращі умови для їхнього життя. А це означає, що слід наочно показувати людям результати кожного успішного кроку ОТГ. З огляду на вище сказане, важлива роль відводиться саме активній громадськості, яка зацікавлена у підтримці місцевих ініціатив щодо налагодження ефективних комунікацій та співробітництва з іншими територіальними громадами задля вирішення спільних завдань.

Крім того, велике значення у житті територіальних громад мають представники недержавного сектору та громадські організації. Їх роль у налагодженні комунікацій та забезпеченні співробітництва територіальних громад полягає в проведенні консультацій, роз'яснювальній роботі серед населення та органів місцевого самоврядування з метою мобілізації їх зусиль для забезпечення розвитку ОТГ. Залучення цієї цільової аудиторії до плідної співпраці є ефективним за умови переконання, що плани та наміри ОТГ збігаються з їх цілями та напрямками діяльності.

Для залучення партнерів-інвесторів громаді потрібно показати, що вона є інвестиційно-привабливою, а керівництво громади працює відкрито і прозоро. Таку інформацію потенційні інвестори найперше можуть отримати з веб-сайту об'єднаної громади та її корпоративних сторінок у соціальних мережах [241].

Отже, найпоширенішими інструментами комунікації для ОТГ як з державними інституціями, так і з представниками недержавного сектору, громадськими організаціями та інвесторами є: традиційні методи масової комунікації, тобто «пряма» комунікація, комунікації через ЗМІ та через Інтернет-засоби.

Таким чином, консолідована комунікація як процес різностороннього спілкування в середині суспільства за допомогою різних комунікаційних

каналів та інструментів з метою зміцнення, об'єднання, інтеграції та згуртування суспільства щодо формування спільного узгодженого підходу до вирішення суспільних проблем [242], стає механізмом реалізації стратегії реформ.

Амбітні завдання, які ставлять перед собою громади потребують амбітних рішень, реалізація яких можлива лише в консолідованому суспільстві, де інтереси кожної людини співпадають з інтересами суспільства, а інтереси суспільства відтворюють інтереси кожного. Тільки суспільство, консолідоване навколо спільної мети, зможе виконати амбітні цілі, покладені в основу Стратегії розвитку. Адже, лише саме так, «разом до перемог», навіть «матеріально бідні» суспільства, але які консолідовані в своєму прагненні, можуть добитися синергії в суспільному розвитку.

Консолідована комунікація дозволить реалізувати наступну тезу – від кожного за можливостями – тобто, кожен буде залучений до формування спільного рішення на своєму рівні, не залежно від своїх компетенцій, а лише за рахунок компетентностей, якими володіє. Тобто, знання кожного стануть рушійною силою всього суспільства.

Сила суспільства в його успішності. Успішність не досягається числом, а тільки спільною працею в консолідованому суспільстві від простого до складного, тобто від об'єднання людей, громад, регіонів до об'єднаної країни – громадянського суспільства. Ця праця починається з написання першого мінімального проекту, який принесе не дотаційні кошти (субсидії, субвенції і т. д.), а дозволить консолідованими зусиллями створити переконання, що гроші можна заробляти і бути успішним. Отже, успішне суспільство формується через позитивний досвід громад.

Успішна громада – це «точка росту», яка формує позитивний імідж стратегії реформ, можливості її конкретної реалізації, ефективну публічну владу та суспільство в цілому. В кожному маленькому успіху громади закладена загальна перемога держави. Успішність консолідованого

суспільства – це саме той «лобізм», якого так бракує державі для визнання і промоції в світі та повернення втрачених територій.

4. Стиль діяльності органів публічної влади в умовах інформаційної війни

Розвиток глобальної мережі Інтернет дозволив сформувати специфічну взаємодію між людьми, коли мережа починає відігравати не лише роль технічного посередника, а робить можливим факт соціального впливу Інтернет-ресурсу. У комунікаційному середовищі світової павутини формуються і діють правила, відмінні від тих, що супроводжують реальне життя. По суті, виникає нова віртуальна реальність (віртуальний простір – віртуальна спільнота).

Віртуальна реальність змінює традиційні уявлення про простір і час існування, що дозволяє людині бути присутньою віртуально у будь якій точці простору, не залежно від місця фізичного знаходження. Віртуальна реальність стирає кордони між державами, змінює відстані і відмінності між людьми видозмінюючи стереотипи їх світосприйняття та спосіб поведінки і життя, тобто створюються умови для формування віртуальних спільнот зі специфічними формами культури, які виникають і функціонують з метою вирішення своїх професійних і політичних завдань (е-урядування). Таким чином, інтернет-культура, як віртуальний простір світу, ділиться на безліч різних віртуальних спільнот – структур, що реалізують себе в просторі глобальної мережі (хакери та ін.).

Враховуючи, що основними властивостями віртуального простору є «мінливість, симуляційність, знеособленість, поверховість людських контактів, принципова відкритість, антиєрархічність, децентрованість, мобільність» [243], що дозволило віртуальним спільнотам стати надзвичайно популярним явищем у бізнесі, управлінні, політиці з метою задоволення своїх власних потреб, в результаті чого віртуальні спільноти стали видом професійної діяльності.

Розвиток публічного управління, як свого роду віртуальної спільноти, також стикається із соціально-орієнтованими ризиками при організації життєвого циклу своєї діяльності. Тобто, в процесі організації життєвого циклу віртуальної спільноти публічного управління можемо виділити наступні соціально-орієнтовані ризики [244]:

- поява негативно налаштованої аудиторії;
- поява учасників-провокаторів (тролі);
- поява флеймерів (конфлікт особистий);
- зниження якості інформаційного наповнення (недотримання етикету);
- кібербулінг (переслідування осіб з використанням Інтернету);
- погіршення достовірності інформаційного наповнення (фейк);
- антизаконні матеріали та діяльність спільноти;
- правова верифікація;
- плагіат;
- негативна реклама;
- фішинг;
- втрата контролю над спільнотою;
- формування лідера спільноти.

Наявність соціально-орієнтованих ризиків життєвого циклу віртуальної спільноти у сфері публічного управління дозволяє значно підвищити можливість протидії органам державної влади забезпечити відповідність між реальним стилем діяльності органів публічної влади та стилем, сформованим у віртуальному середовищі в умовах ведення інформаційної війни.

Серед семи видів інформаційної війни [245], на наш погляд, найбільш важливим видом на сучасному етапі є командно-управлінська. Адже, тут успіх проведення інформаційних операцій не має прямого зв'язку із співвідношенням військових потенціалів сторін (Крим).

При цьому, зазвичай, застосовують п'ять основних правил інформаційної війни [246]:

- спрощення;

- перебільшення та перекручення;
- оркестрування або замовчування;
- переливання;
- спільності та зараження.

Ці правила були повністю підтверджені агресією Росії проти України. Зрозуміло, що саме хід інформаційної боротьби між Росією та Україною став тим чинником, що має вплив на саму війну, її початок, хід і результат.

Визначальними чинниками при розробці алгоритму ведення інформаційної війни стають не тільки індивідуальні особливості людини та соціуму, але й інформаційно-технічна інфраструктура держав-супротивників, що дає змогу вести інформаційну війну на якісно новому рівні. Основними завданнями ведення інформаційної війни є [247]:

- 1) здійснення деструктивного ідеологічного впливу;
- 2) створення атмосфери бездуховності, негативного ставлення до культури та дискредитація фактів історичної, національної самобутності народу противника чи ворога;
- 3) маніпулювання громадською думкою з метою створення політичного напруження та стану близького до хаосу;
- 4) формування негативного іміджу держави на міжнародній арені;
- 5) дестабілізація політичних відносин між партіями, об'єднаннями та рухами з метою розпалення конфліктів, стимулювання недовіри, загострення ворожнечі, боротьби за владу;
- 6) зниження рівня інформаційного забезпечення органів влади та управління, інспірація помилкових управлінських рішень;
- 7) провокування соціальних, політичних, національно-етнічних і релігійних зіткнень;
- 8) створення чи посилення опозиційних угруповань чи рухів;
- 9) зміна системи цінностей, які визначають спосіб життя і світогляд людей;

10) формування передумов до економічної, духовної чи військової поразки, втрати волі для боротьби та перемоги;

11) підрив морального духу населення і, як наслідок, зниження обороноздатності та бойового потенціалу.

Саме вирішення цих завдань сформувало вид інформаційного впливу, який безпосередньо впливав на процеси прийняття і виконання рішень. Інтенсивність інформаційного впливу часто не залишає суспільству можливості вийти з запропонованих йому сценаріїв поведінки.

Таким чином, інформаційні війни є компонентами та супроводом більш загальних процесів, де ареною є весь інформаційний простір. В таких умовах, фактично, окрема віртуальна спільнота, маніпулюючи громадською думкою через нав'язування алгоритму поведінки, перетворює державу і суспільство на об'єкт суспільних відносин.

Отже, завдання діяльності суб'єкту інформаційного простору в умовах інформаційної війни по відношенню до системи публічної влади буде направлене на створення віртуальної спільноти, основним завданням якої є формування в суспільстві стійкого переконання (світогляду), що діяльність органів публічної влади здійснюється відповідно до *фантомного стилю діяльності* органів публічної влади— симуляції, що виступає основою діяльності і виявляється більш реальною, ніж сама реальність, оскільки віртуальна модель не співвідноситься з реальними суб'єктами, яких вона повинна репрезентувати.

У підсумку зазначимо, що в епоху глобальних викликів в рамках мережевого суспільства формується нова форма взаємовідносин між суспільством і державою, формуються мережеві відносини та мережеві структури суспільства. Розвиток комунікативної складової мережевого суспільства суттєво вплинув на появу альтернативних форм масової комунікації (соціальних мереж), які сприяли активному розвитку публічних комунікацій віртуальних Інтернет-спільнот, при створенні яких основою виступає мережева комунікація, що носить масовокомунікаційний характер

спілкування. Отже, формується масова мережева комунікація, яка стає найпотужнішим засобом інформаційного впливу та управління у віртуальному просторі інформаційного суспільства на рівні окремих держав, соціальних груп та спільнот.

Відповідно, в умовах глобального інформаційного суспільства системі публічного управління необхідно вирішити завдання освоєння принципово нового простору, змінити стиль діяльності органів публічної влади із замкненої, обмеженої території середовища життя і діяльності на світ із глобальними, соціальними, економічними, інформаційними, комунікаційними і культурними зв'язками.

SECTION 9. LABOR LAW, SOCIAL SECURITY LAW

9.1 The standards of working time in Ukraine and the European Union: a comparative legal analysis

Ukraine in the context of the development of the legal sphere of its time, we can say, was a shining example for other states, in particular at the beginning of the XVIII century, when Philip Orlyk created the first Constitution in the world. However, today the national legislation needs significant optimization, including by borrowing the positive experience of other countries. Carrying out a comparative legal analysis of the standards of working time available in Ukraine with the standards of European countries will help to identify the advantages and disadvantages of national legislation in this particular aspect.

The importance of the researched topic is relevant not only because of the need to improve the national labor legislation on working time, but also in view of the chosen vector of development of Ukraine in the direction of association with the countries of the European Union. Without diminishing the importance of the current work on the research issue, it should be noted that now a qualitative comparison of the legal regulation of working time in some European countries with a similar category in Ukraine, especially in time, because Ukraine is closer to joining the European Union.

As I.Kiselyov rightly points out, one of the main tasks of comparative legal research is to compare the development of national labor law with world trends and on this basis to determine the extent to which the national labor law system is synchronized with these trends, whether it is ahead of world development, whether moving in another, opposite direction [148, p. 2]. The importance of comparative legal analysis is emphasized by A.Matsko, according to whom the modern world and its development cannot be imagined without knowledge of geography, ethnography and legal systems of different countries. Everyone who deals with the

problems of law, no doubt, is interested in what is the difference between the legal system of a state and the country or region where he lives. This is important at the present stage, in the period of development of international relations, when communication between peoples, enterprises and organizations, legal entities and individuals expands on the basis of deepening economic and cultural ties between different countries [149, p. 3]. We fully support this reasoning, because the comparative method together with the method of historical research is one of the most effective ways of knowing reality. By comparing Ukrainian labor legislation with the labor legislation of other European countries, we can conclude how ready Ukraine is for European development realities.

In order to effectively achieve the goal and determine the state of legal regulation of working time in European countries, it is necessary to make a certain territorial and cultural division of the European continent into separate groups, which will facilitate a more objective and convenient comparison. Yes, we believe that the following groups of countries should be singled out:

- (1) Eastern and Central European countries;
- (2) The Scandinavian countries;
- (3) Western European countries.

The first group of countries to compare their labor legislation on working time regulation with Ukrainian legislation will be the countries of Eastern and Central Europe.

S.Gryshyn considered in general the labor legislation of Central and Eastern Europe, notes that changes in labor law of these countries were quite natural, they were the result of changes in social order, economic and political transformations, the movement to a market economy, the formation of civil society, a pluralistic parliamentary democracy of the Western type. Under the influence of these circumstances, significant changes were made to labor legislation, excluding concepts, positions, and constructions that reflected the ideology and practice of the socialist social order. Numerous amendments and additions were made to the legislation; began the active reception of many norms, regulations, and sometimes

entire legislative institutions [150, p. 125]. The author quite aptly characterizes the post-socialist period of development of labor legislation in Central and Eastern Europe, which after leaving the communist "commonwealth" with the USSR chose a diametrically opposite vector of development, focused on the capitalist ideals of Western Europe and the United States. In our opinion, after going through a difficult path of transformation, these countries still managed to radically change their sphere of labor relations and adjust to Western ideals.

In the context of this study, it is advisable to pay attention first of all to the countries that are our closest European neighbors, in particular to Poland. Thus, A.Andrushko conducted a comparative analysis of labor legislation of Ukraine and Poland, notes that such a comparison is quite effective for a number of reasons:

- first, Poland is one of the first countries in Eastern Europe to abandon the socialist system and declarative-communist principles of law;
- secondly, a clear focus on market relations has become a powerful impetus for the formation of European labor law in this country;
- thirdly, both the historical connection and modern partnerships encourage the study of Polish legislation in order to analyze and compare, determine the specifics of its relationship with the domestic labor system [151, p. 191].

In our opinion, the Polish path of pro-European development is very revealing, so it will be important to compare the current state of legal regulation of working time in Ukraine and Poland. Applying Poland's experience in adapting its labor law to regulate working time to European Union law can help Ukraine identify concrete advantages and at the same time trace the shortcomings faced by a neighboring country in order to avoid them.

The Labor Code of the Polish People's Republic was adopted in 1974. In Art 100 of this document is stated that the employee is obliged to use working time with the greatest efficiency, to show persistence in obtaining the maximum effect from work and the appropriate initiative. It is here that the organizational function of labor law clearly emerges [154, p. 227]. It should be noted that at that time

Poland was a socialist country, and therefore, at that time there was no talk of applying Western labor law standards in this country. This norm clearly reflects the socialist ideology aimed at involving the entire working population in productive work for the benefit of the people and the country.

The Labor Code (LC) of Poland, adopted in 1974, is still in force, although it has undergone numerous revisions. In particular, until 2013, this normative legal act provided for an 8-hour working day, but on August 23, 2013, changes were made, according to which the 8-hour working day was abolished due to innovations in the field of labor relations, employers are allowed to choose a flexible work schedule. The calculation of overtime work on an annual basis was established [153, p. 260].

In our opinion, such a rule to some extent limits the labor rights of the employee and gives more opportunities to the employer to use the labor potential of the employee. This is clearly not beneficial for the latter, because, for example, he can do the work that the employer gave for 12 months, for 8 months. In this case, the employee can be free from work for 4 months and receive only the minimum wage.

P. 2 Act 129 of the Labor Code of Poland stipulates that the weekly working hours, including overtime, should not exceed an average of 48 hours in the relevant annual period, however, this rule does not apply to employees who manage on behalf of the employer [153]. For example, in paragraph 1 of Art 65 of the Labor Code of Ukraine states that overtime work should not exceed 4 hours for each employee for two days in a row and 120 hours for a year. Comparing these articles, we can say that the rules for the establishment of overtime, or overtime, work in Polish labor law are more loyal to workers. Also, the Ukrainian labor law does not define the aspect of overtime work for employees who manage on behalf of the employer.

As you can see, in the labor legislation of Poland in the regulation of working time there are some differences in the rationing of working time and some of its types, in particular, abolished the fixed 8-hour working day and established a

flexible work schedule, while regulating more loyal overtime total amount of 48 hours, except for employees who manage the enterprise, institution, organization on behalf of the employer.

The experience of Hungary also seems interesting. This country was once part of the camp of socialist states, but later chose the path of democratic development and joined the European legal standards. In 1992, Hungary adopted the Labor Code, which attempted to synthesize the existing standards of labor legislation with pro-European values in the field of labor relations [150, p. 126]. This was a well-considered step, as it would not be rational to make radical changes in labor law, focusing only on European legal norms and eradicating all socialist ones, given the need for a gradual transition to better adapt the legislation. Sharper steps could set unrealistic tasks for the subjects of labor law, including the state, and delay the process of Europeanization for a longer period.

According to E.Frenkel, the Hungarian Labor Code is a European type of labor law, which is characterized by the simultaneous recognition of the essential role of capital, private property, the prerogative of entrepreneurs and labor, trade unions, labor collectives, the establishment of numerous restrictions on economic power [153, p. 405].

Regarding the rationing of working time in Hungary, it is defined in Art 92 of the Labor Code, paragraph 1 of which provides that the total working time is 8 hours per day (total time of daily work), and paragraph 2 of the same article states that the total time of daily work - by agreement of the parties - may be increased to 12 hours per day, if the employee performs work in standby mode [8]. If the 8-hour working day is quite common for most European countries, including Ukraine, the possibility of raising the working hours by agreement of the parties to 12 hours is something specific. Given that the establishment of a 12-hour working day is possible only if the employee works in standby mode (we understand this as work that is not temporary at the call of the employer), we can state that a specific type of work is accompanied by special working hours.

Note, that in paragraph 4 of Art 92 of the Labor Code of Hungary provides for the agreement of the parties to establish less daily working hours, but on the terms of general employment, and paragraph 5 of Art 92 defines the possibility of part-time employment [155]. The possibility of using part-time work is also provided by the Labor Code of Ukraine, in particular Art 56, but shorter working hours than those provided by the labor legislation of Hungary are a certain innovation. In our opinion, the establishment of such working hours, although by agreement of the parties, is still the prerogative of the employer, because employment or transfer of an employee actually part-time, even in general employment, is evidence of the employer's loyalty to the employee and can be seen as positive moment. Thus, in general, it can be noted that the rationing of working time in Hungary meets the generally accepted norms in Ukraine. The only specific points are the possibility of establishing a 12-hour working day by agreement of the parties and the possibility of reduced working hours on the terms of general employment, which in general has the right to exist.

Summarizing the experience of legal regulation of working time in Central and Eastern Europe in comparison with the regulation of this issue in Ukraine, I would like to highlight the positive points in foreign legislation, in particular:

- clear limitation of overtime work (Polish experience);
- the possibility of establishing by agreement of the parties a shorter duration of daily working hours, but on the terms of general employment (the experience of Hungary).

The negative aspects are:

- gradual eradication of the traditional consolidation of the 8-hour working day and its replacement by flexible work schedules or other working hours convenient for the employer;
- the possibility of setting (for example, Hungary) with the consent of the parties a 12-hour working day, which, in fact, may be imposed on the employee by the employer.

The next stage of our study will be a review of the legal regulation of working time in the Scandinavian countries in northern Europe and characterized by a high level of labor law.

As early as June 22, 1935, the International Labor Organization adopted Convention № 47 "On the Reduction of Working Time to 40 Hours a Week"[156], which was ratified by Ukraine (then the Ukrainian SSR) on June 9, 1956. For comparison: this international legal act was ratified by the Scandinavian countries much later: Norway (March 13, 1979), Sweden (August 11, 1982) and Finland (November 23, 1989). This fact testifies to a certain compliance of the Ukrainian labor legislation on working hours with the legislation of the Scandinavian countries. It should be noted that Ukraine was the first to ratify the Convention, which in a comparative aspect can be interpreted as a positive moment rather than an advantage.

To begin with, consider Sweden, where the main legal act on the basis of which working hours are regulated is the Working Hours Act. Yes, Art 5 stipulates that normal working hours may not exceed 40 hours for a week. Where, necessary due to the nature of the work or the working conditions in general, the working time may be on average 40 hours per week for no more than 4 weeks [157]. Thus, the weekly working time is set at 40 hours, but there is also the possibility of establishing more flexible working hours. It is the latter aspect that testifies to the progressiveness of Swedish labor law in terms of working time regulation.

According to Art 6 of the said Law provides for the option of increasing working hours to 48 hours if, due to the nature of the activity, the employee is required by the employer at the place of work to work as a matter of urgency, but this applies only to one employee during a period of 4 weeks or 50 hours per calendar month. We believe that this rule is positive for the employer, but may not be entirely beneficial for the employee. An important point is that there is a limit on the number of employees who can work in an emergency.

As I.Kiselyov notes, in the vast majority of European countries working hours are regulated on the basis of laws and collective agreements. In Sweden in

particular, according to collective agreements, working hours range from 35 to 40 hours per week [148, p. 197]. As we can see, in the field of labor relations, in addition to laws, the duration of working hours can be affected by a collective agreement. The positive thing for employees is that the range of working hours varies within or lowers than defined by law.

Swedish labor law contains rules that prevent discrimination against employees by the employer, in particular Art 4 of the Law "On Employment" emphasizes that the employer cannot influence an employee who works part-time or a fixed-term employee by manipulating wages or other working conditions [158]. This rule can be described as quite rational, as it obliges the employer to be impartial to all employees, regardless of the working conditions under which they work, including regardless of the length of working hours.

Thus, the legal regulation of working time in Swedish labor law is characterized by the presence of rules that, on the one hand, are aimed at the benefit of the employee, and on the other - do not limit the economic power of the employer. Particular attention is paid to the rules on the possibility of using an unstable working day, but within 40 working hours per week, as well as on the responsibility of the employer in case of discrimination against employees with non-standard working hours.

The main legal act governing the regulation of working time in Norway is the Law on Working Time and Occupational Safety. P. 1 Act 10-4 of this normative legal act determines the normal duration of working hours, which should not exceed 9 hours during the day and 40 hours within a week [159]. As we can see, the length of the working day in Norway differs not only from Ukrainian standards, but also from other countries that we have previously considered, because the standard length of the working day is usually 8 hours. On the other hand, the weekly duration is usually within 40 hours, which gives grounds to conclude that a 9-hour working day can be used for a reduced working week (less than 5 days) or for a working week without a clearly defined working day.

In paragraph 2 of Art 10-4 of the Norwegian Law on Working Time and Occupational Safety states that for work that is completely or largely passive in nature, working time is extended to half of the passive periods, but not more than 2 hours within 24 hours and 10 hours for seven days. Normal working hours should not exceed 48 hours for seven days [160]. In our opinion, the considered norm of the Law not only defines this type of work as passive, with its rationing according to the nature of such activity, but also draws attention to the fact that the maximum length of a working week in Norway should not exceed 48 hours -day working week, and not as is customary in the field of labor of other countries in a period of 5 or 6 days.

As noted by A.Matsko, the normal length of the working day and working week is included in the minimum list of information specified in the employment contract [149, p. 95], which, in our opinion, is not unreasonable, given the importance for both the employee and the employer of clearly defined limits to the length of the working day and week.

It is also necessary to consider Art 10-3 of the Norwegian Law on Working Time and Occupational Safety, which emphasizes that if employees work at different times of the day, a work plan must be prepared showing the weeks, days and hours of work of each employee. As far as we understand, this rule applies only to enterprises, institutions and organizations that work more than one shift. In such circumstances, there is a need to create a schedule of changes and the working time of employees of each shift. We believe that such a rule is necessary, although it borders on the scope of local regulations, which determine the internal labor regulations.

Unlike other countries, Denmark does not have a legal provision on what constitutes normal working time and is therefore determined by collective agreements. Usually the duration of the working week is fixed within 37 hours. Maximum working hours –48 hours, including overtime hours, are calculated for a period of 4 months [161]. Of course, the lack of statutory working hours can create certain conflicts. However, due to the regulation of working time on the basis of

collective agreements, its duration is shorter than in Ukraine and other Scandinavian countries, to which Denmark belongs.

It should be noted that some collective agreements contain rules on the duration of working hours and the normal number of working hours 37-37 per week. If such transactions are not applied in the field of employment, the parties are generally free to determine the working hours under the agreement. In practice, most employers adhere to the rules of collective agreements [162]. As noted by V.Orobets and D.Yakovlev, the duration of overtime work in Denmark is not legally limited [163, p. 147]. In our opinion, this can be considered a shortcoming in the regulation of labor legislation in this country, because in the vast majority of cases, overtime work is not the will of the employee, but is the desire of the employer. Unrestricted overtime actually allows the latter to oblige workers to extra work, even sometimes without the latter's desire, on the other hand, it expands the possibilities of additional earnings for workers, without limiting the limits of processing. Confirmation of our position is that the payment for overtime work in Denmark is fixed at 150-200% of the payment for regular work. Some collective agreements allow employees to choose between receiving compensation and time off. The definition of overtime depends on what is stated in the collective agreement. Some contracts stipulate that only a limited number of hours worked in excess of the normal working week can be considered overtime, while others provide that overtime includes all hours worked in excess of the normal working day. Work on holidays entitles the employee to a bonus of 100% [164].

In our view, despite the uncertainty in Danish labor law about the length of overtime, collective agreements regulate the issue at the appropriate level. This is confirmed by the analysis of most sources of labor law in this country. In practice, this is reflected in the fact that the remuneration for overtime work is decent, and therefore employees are more willing to do it than refuse it.

Thus, based on the generalization of the provisions of the legislation of the Scandinavian countries on the regulation of working time, it is possible to

determine the positive and negative aspects of the legislation of these countries against the background of Ukrainian legislation.

The positive points are:

- expanding the boundaries of contractual regulation of working hours in the direction of reducing it on the basis of collective agreements (in particular, in Sweden, Denmark);
- further expansion of anti-discrimination norms in the field of working time;
- taking into account by labor legislation the duration of working time on works of a passive nature (Norwegian experience).

The negative aspects are:

- consolidation, contrary to the global trend to reduce the total working hours, individual cases of increasing working hours to 48 hours due to the need for the employee to be at the disposal of the employer at the place of work for employment in an emergency;
- consolidation, while maintaining the general guarantees of working hours during the week, the possibility of establishing longer working days on certain days of the week (for example, a 9-hour working day with additional days off per week in Norway).

We will start the study of Western European countries on the regulation of working time by their labor laws in France. Thus, O.Panasyuk, when considering the labor legislation of France, in particular the local level of legal regulation, noted that in this state at the local level established the basic rights and responsibilities of the parties, also identified issues such as working hours and leisure time, incentives and responsibilities employees for failure to perform their duties [164, p. 101]. From the scientist's point of view, we can note that a clear working time in France is set at the local level, that is when signing an employment contract, approving the rules of internal labor regulations, but the main limits of working time are still defined at the legislative level.

According to other scientists, working time in France can be interpreted as effective working time [165, p. 557]. In particular, scientists mean that in this country, working time is the time when an employee is busy doing a certain job, not the time when he is at his workplace.

Thus, the French Law of 28 February 1986 "On flexible working hours", which is still in force, gives the administration of enterprises the right throughout the year, depending on the needs of production to change the length of the working week from 37 to 44 hours, that is essentially introduces summary accounting time on an annual basis [148, p. 201]. In our opinion, by this Law the legislator actually prefers in the distribution of working hours of employees to the employer who, proceeding from features of activity which is carried out by its employees, can choose the flexible schedule of working hours. In contrast to such an opportunity provided by the collective agreement, the employee has much less right to make their own proposals in matters of working time.

In the context of globalization, the tendency to increase the accounting period of working time is becoming increasingly apparent. In France, instead of paying for overtime, the practice of granting additional leave is very common. For employees, this procedure is less attractive than monetary compensation: the funds received could allow him to survive the downtime. In addition, the employee in this situation is not legally protected, because in France there is no legislation that would prohibit the employer to apply a consecutive 44-hour work week, and then actually not work for a week, thus providing a 39-hour balance until the end of the year [165, p. 563]. This observation of scientists makes it possible to state with even greater confidence that the prerogative of the employer is obvious in determining the duration of working time within a week. We believe that the reward for overtime work in the form of leave is not always attractive, and sometimes simply not relevant to the employee. A much better option is a monetary reward, and the best - the choice between it and vacation.

An even stricter norm of French labor law is the right of the employer to dismiss an employee if he does not agree to work overtime [165, p. 565]. In our

opinion, the legislation should define the areas of the economy in which, if necessary, the employee has no right to refuse to work overtime, but the extension of this rule to the entire sphere of labor relations can be seen as an encroachment on human rights and the employee.

Thus, we considered the first of the countries of Western Europe in terms of regulating its labor law working time. Note that the rules of working time in France are more stringent than in Ukraine, but provide a wider range of opportunities for employers.

The next country whose analysis of labor legislation on the regulation and regulation of working time should be conducted is the Federal Republic of Germany (Germany), or Germany.

Currently in Germany, the current legal act, on the basis of which the regulation of working time and its duration is established, is the Law "On Working Time", adopted on November 23, 1993. According to Art 3 working hours are considered to be a period lasting from Monday to Friday and not exceeding 8 hours per day [166]. That is, if we compare the norms of labor law of Germany and Ukraine in relation to working time, they are identical, with a difference only in wording.

According to I.Kiselyov, already in 1985 in Germany legalization on call was legalized and received certain legal regulations. First, it was established that the agreement of the parties should determine the weekly duration of work on call. In the absence of such an agreement, the duration of the working week is 10 hours Secondly, it was determined that an employee is obliged to go to work on call if he is notified within 4 days. Each time he goes to work, he must be busy for at least 3 hours in a row [148, p. 201]. As we can see, the rules for regulating work on call, which can be represented by both overtime work and work within the weekly norm, were introduced quite a long time ago. An important aspect of on-call regulations is the employer's obligation to warn the employee of the need to go to work. In our opinion, despite the fact that the employer must notify the employee

in advance of the work on call, the presence of such rules still increases the burden on the employee.

According to V.Orobets and D.Yakovlev, Germany is one of the countries where overtime work, in addition to compensation, can be compensated by granting leave [163, p. 147]. This trend is quite common, as we could see when considering the labor laws of other European countries. We believe that it is more acceptable to allow the employee to choose the option of overtime compensation (by providing the employer with leave or remuneration), as overtime work is beyond working hours and should provide the employee with relatively greater privileges.

Today, variable-length contracts are common in Germany, the task of which is to adapt the work schedule to the production process, which can change rapidly depending on many factors. Also widespread are such types of working time as the transfer of the employee to a monthly or quarterly employment regime, which allows the employer to minimize the cost of overtime or partial downtime [267, p. 579]. In general, a flexible work schedule is a common trend in the field of labor relations in many countries. Even more characteristic is the fact that the flexibility of the work schedule is provided by labor legislation and is familiar to employers, which is not the case with the Ukrainian sphere of labor relations.

Thus, the analysis of working time regulation in the labor legislation of Germany gives grounds for the conclusion about the progressive development of working time regulation. Germany is one of those countries where flexible working hours are used, and there are options for overtime compensation. This is how it differs from Ukraine.

Thus, the labor legislation of Western Europe on the legal regulation of working time compared to the Ukrainian has both positive and negative aspects. In particular, the positives include:

- expanding the ability to change the length of the working week depending on the needs of production;

- stimulating the right of an employee who has worked overtime to choose the type of compensation for it (German experience);
- dissemination of flexible working hours, taking into account the needs of the employer and the employee.

To the negative it is advisable to include:

- consolidation in some countries of the possibility of compulsory granting of additional leave instead of overtime work, which restricts the employee in choosing the method of compensation (for example, in France);
- enshrining the right of the employer to dismiss an employee if he refuses to work overtime.

In general, it should be emphasized that the considered European countries have a diverse experience of legislative regulation of working time, which takes into account the current trends in this area. The advantages of European countries are most pronounced in the following: the use of flexible work schedules, expanding the boundaries of contractual regulation of working time on the basis of collective agreements, a clear definition of the features of non-standard working hours and more. Positive experience in regulating working hours in foreign countries, of course, should be taken into account by Ukraine in the regulation of labor relations, as well as in the adoption of the new Labor Code of Ukraine.

9.2 Disability determination according to the legislation of ukraine taking into account the positive experience of foreign countries

The basic Law declares that all people are free and equal in dignity and rights (article 21)³³. Also important is the norm of the Constitution of Ukraine, which stipulates that citizens have equal constitutional rights and freedoms and are equal before the law. There can be no privileges or restrictions based on race, skin color,

³³ Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukrainy 1996. No. 30. Art. 141.

political, religious or other beliefs, gender, ethnic or social origin, property status, place of residence, language or other grounds (article 24).

It is worth noting that the equality of persons with disabilities with other members of society in some countries is enshrined at the constitutional level. Thus, in accordance with the German Constitution (article 3), no one should be restricted because of their shortcomings (physical or mental)³⁴. Similar provisions are enshrined in the constitutions of Canada (article 15), Switzerland (article 8), and Armenia (article 14.1). The Portuguese Constitution contains a separate article 71 "persons with disabilities", which regulates their rights. The Spanish Constitution (article 49) consolidates the duties of public authorities in relation to persons with disabilities³⁵.

In modern conditions, disability is a social phenomenon that no society can avoid. According to UNESCO, in 1977 there were 450 million people with disabilities on the globe, before 1983 this figure increased to 514 million, and the number of people with disabilities in the world today has reached 1 billion, i.e. 15% of the population

It is appropriate to emphasize that in recent years, the problem of disability in Ukraine has become particularly relevant. Thus, in Ukraine there are more than 2.7 million people with disability status, which is 5.2 % of the total population. According to the Ministry of social policy, Ministry of health and Pension Fund of Ukraine, the following number of Ukrainians with disabilities is registered at the beginning of 2019: And group-226, 3 thousand people; group II-896, 1 thousand people; group III-1375, 7 thousand people.

These figures do not fully reflect the real state of affairs, as a great number of people with significant health problems do not acquire official status as a person with a disability, due to the fact that for many reasons do not apply to the relevant

³⁴ Basic Law of the Federal Republic of Germany of 23 may 1949 (with changes and additions to 20.10.1997). URL: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_rul.htm.

³⁵The Constitution of the Kingdom of Spain of 27 December 1978, URL: <http://www.uznal.org/constitution.php.text=Spain@language=r>.

health care institutions. The fact that in recent years there has been a significant increase in the number of people with disabilities in our country also increases the relevance of this topic. First of all, this is due to the overall increase in the number of people with disabilities in the country, in particular through the military actions in the East and the change in the attitude of our society to this problem.

The research of certain aspects of the protection of the rights of persons with disabilities is devoted to the scientific works of scientists V.S. Andreev, N.B. Bolotin, M.O. Buyanov, V.S. Venediktov, V.M. Guadov, V.V. Zhernakov, T.S. Garasimov, G.S. Goncharov, M.L. Zakharov, S.I. Kobzev, S.I. Bogdanov, O.E. Machulskaya, V.V. Moskalenko, P.D. Pilipenko, O.I. Protsevsky, N.M. Stakhovskaya, N.G. Tuchkov, Ya.M. Vogel, M.J. Flaster, O.M. Yaroshenko, and others. Despite the existence of certain scientific works, we believe that this problem is not fully studied and researched, and some problems in this area, in particular the issues of establishing disability remain unresolved.

Taking into account the above, the purpose of the study is to identify the theoretical and legal provisions related to the national instruments of the mechanism for establishing disability and making suggestions for their improvement. Of course, it is simply impossible to cover the entire range of problems in the research area within one article, so we will focus only on those that are extremely acute and really require urgent attention from both the legislator and the society.

The great English philosopher J. Locke argued that the main task of every state is to create such living conditions in a country where everyone could freely enjoy their natural rights, provided that it does not contradict the same rights and freedoms of another person. If the state power does not fulfill this fundamental task, i.e. does not protect human rights and freedoms, it has no right to exercise power on behalf of the people³⁶.

³⁶Encyclopedic dictionary of philosophy / L. F. Ilichev, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalev, V. G. Panov, and others. Moscow: Sov. Encyclopedia, 1983. 840 p.

Undoubtedly, it is impossible not to pay attention to the fact that the justification of disability as an independent legal basis for social protection by society took place in the late nineteenth - early twentieth centuries during the rapid development of industry, a sharp increase in employment. The essence and social consequences of disability were considered in this period as the inability to work, and hence to provide for life.

The literature points out that the concept of "disability" is associated with the concept of "inability to work". According to scientist V. Andreev, disability is a medical-certified condition in which a person due to a chronic disease or anatomical defects that cause persistent, despite treatment, dysfunction, is forced to stop working for a long time or can work with a significant change normal working conditions³⁷

Some scholars identify common signs of disability: a) social inadequacy; b) a physical or mental health disorder that is congenital or results from injury or illness; c) deprivation of a person as a result of such a disorder of certain skills or abilities that are usually inherent in the human body; d) the causal link between the recognition of a person as disabled and the obligation of the state to provide social protection in relation to it³⁸.

It is necessary to emphasize the fact that in 1980 the world health organization adopted the International classification of defects, disability and inability to work. Thus, the document provides that "Disability is any restriction or absence (as a result of a defect) of the ability to perform a particular activity in a way or within such limits as are considered normal for a person".

It is worth noting that disability as a category of inability to work has a legal definition. Thus, article 1 Of the law of Ukraine "on rehabilitation of disabled persons in Ukraine" of October 6, 2005 states that disability is a measure of loss of health due to illness, injury (its consequences) or birth defects, which in interaction

³⁷Andreev V. S. Law of social security in the USSR. Moscow, 1987. 352 p.

³⁸Chichkan M.I. Legal regulation of social protection of disabled people in Ukraine: abstract to the dissertation of legal sciences candidate : 12.00.05 / M.I. Chichkan; Kharkiv National University of Internal Affairs. H., 2009. 18 p.

with the environment can lead to restriction of a person's life activity, as a result of which the state is obliged to create conditions for the exercise of their rights on an equal basis with other citizens and ensure their social protection³⁹.

According to article 2 of the Law of Ukraine "on the basis of social protection of persons with disabilities in Ukraine" dated March 21, 1991, No. 875-XII provides that discrimination on the basis of disability is prohibited by law. It is also noted that the term "discrimination on the basis of disability" is used in the meaning given in the Convention on the rights of persons with disabilities and the Law of Ukraine "on the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine"⁴⁰.

Some scientists working on this problem, in their research, emphasize that the legislation of Ukraine does not contain a definition of "discrimination on the basis of disability", as well as a detailed definition of disability, which makes it difficult to solve the question of the subject structure of administrative relations regarding the protection of the rights and freedoms of persons with disabilities, and to bring the guilty subjects to justice for violations of the rights and freedoms of persons with disabilities. Yu. Sobol proposes to amend the Law of Ukraine "on the basics of preventing and countering discrimination in Ukraine" of October 14, 2014, in particular, to fix the definition of "discrimination on the basis of disability" in accordance with the definition given in the Convention on the rights of persons with disabilities⁴¹. This scientific position, in our opinion, deserves support.

It should be noted that in the late nineteenth and early twentieth centuries, the word "disabled" began to refer to a person who lost his ability to work in connection with not only military service, but also employment, that is, a person who needs financial assistance in the form of an additional payment or pension.

³⁹On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of October 6, 2005 № 2961-IV // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2006. № 2. Art. 36.

⁴⁰On the basis of social protection of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of March 21, 1991 №875-XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of the USSR. 1991. №21. Article 252.

⁴¹Yu. Sobol. Review analysis of certain provisions of anti-discrimination legislation in foreign countries in the context of violations of the rights of persons with disabilities. URL: https://file:///C:/Users/1/Downloads/apvu_2017.

It should be recalled that in September 2016, the Verkhovna Rada officially replaced the word "disabled" with the term "person with a disability." In particular, on December 19, 2017, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine". Thus, in the Law of Ukraine "On Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities" and its Optional Protocol of 12 December 2009 №1767-VI, the term "disabled person" is replaced by the term "person with a disability". This law is aimed at bringing the legal norms in the non-discriminatory designation of persons with disabilities to UN standards. The purpose of this law is to bring national legislation regulating issues related to persons with disabilities in line with international standards for the correct and non-discriminatory designation of such persons as "persons with disabilities", and not "disabled".

According to Article 2 of the Law of Ukraine "On Fundamentals of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine" of March 21, 1991 a person with a disability is a person with a persistent dysfunction of the body, which in interaction with the environment may lead to limitation of his life as a result the state is obliged to create conditions for the exercise of its rights on an equal footing with other citizens and to ensure its social protection.

Discrimination on the basis of disability is prohibited by law⁴².

It is worth emphasizing that the definition of the concepts "disabled" and "disability" in the legislative acts of all foreign countries is based on the medical approach. For example, in US law, the concept of "disability" is defined as a physical or mental impairment that significantly restricts the life of such an individual⁴³. In addition, according to the Law of the Republic of Kazakhstan "on social protection of disabled persons in the Republic of Kazakhstan", a disabled person is a person who has health deficiencies with persistent violations of body functions, caused by diseases, injuries, their consequences, defects that lead to a

⁴²On the basis of social protection of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of March 21, 1991 №875-XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of the USSR. 1991. №21. Article 252.

⁴³ The Americans With Disabilities Act of 1990. URL: <http://www.eeoc.gov/eeoc/histori/35th/thelaw/ada.html>.

restriction of life and the need for social protection; the Irish law defines disability as the complete or partial absence of bodily or mental functions of a person, including in the absence of a part of the human body, or causing a chronic illness or disease, or condition or impairment, as a result, a person learns in other ways than a person who does not have such a condition or functioning disorder, or a condition or illness that leads to a behavior disorder and should be considered for a disability diagnosis⁴⁴.

It is worth noting that Ukraine has formed a legal framework for establishing disability. Note that article 3 of the Law of Ukraine "on the basis of social protection of persons with disabilities in Ukraine" of March 21, 1991 provides that disability as a measure of loss of health is determined by expert examination in the medical and social expertise of the Central Executive authority, which ensures the formation of state policy in the field of health. The obligation to determine the state of working capacity in general and the degree of loss of professional capacity is assigned to MSE (medical and social examination), which is regulated by the Cabinet of Ministers of Ukraine №1317 "Issues of medical and social examination" of December 3, 2009⁴⁵. So, according to the regulations on medical and social expertise, approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of December 3, 2009 No. 1317, medico-social examination is carried out for patients under the age of majority, persons with disabilities, victims of accidents at work and occupational diseases with the aim of identifying the degree of disability, causes, time of occurrence, disability, and compensatory-adaptive possibilities of the person, the implementation of which contributes to the medical, psychological, educational, vocational, employment, sports, physical, social and rehabilitation services.

First of all, we note that the MSE specialists are obliged to familiarize the person (legal representative) with the procedure, conditions and criteria for

⁴⁴ Employment Equality ACT, 1998 . URL: <http://www.irishstatutebook.ie/1998/en/act/pub/0021/>.

⁴⁵ Issues of medical and social examination: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 3, 2009 No. 1317 // Official Gazette of Ukraine. 2009. № 95. Art. 3265.1

establishing a disability, as well as provide explanations on other issues related to the establishment of a disability group, at the request of the person (legal representative) or in case of disagreement with the decision of MSE. It should be noted that the Commission conducts an examination of a temporarily disabled person who applied for disability within seven days from the date of receipt of documents for MSE.

If the Commission has not made a decision to extend the period of temporary disability, the disability certificate is closed by the date of the inspection, but not later than the date of establishing the disability group for the person. Disability is resumed by the MSE from the day it is stopped, but no more than three years in advance, if the period for re-examination of the person is missed for good reasons.

Based on the results of the inspection, the MSE issues a certificate of the established type indicating the disability group and an individual rehabilitation program to the person who is recognized as a person with a disability.

Separately, it is necessary to focus on the issue of the procedure for establishing disability, which is regulated by the Instruction on the establishment of disability groups, approved by the order of the Ministry of health of Ukraine dated September 5, 2011 No. 561 (hereinafter-the instruction). In accordance with this instruction (item 1.9.), the examination of persons applying for disability is carried out in accordance with the Regulation on medical and social expertise No. 1317.

The legislation defines three disability groups. Thus, disability groups are established in accordance with the instructions (p. 2.2.). A human recognized as a person with a disability, depending on the degree of impairment of the functions of organs and systems of the body and disability, is set I, II or III disability group (which depends on the amount of social benefits). We emphasize that the disability group is divided into subgroups A and B depending on the degree of loss of health

of a person with disabilities and the amount of need for constant outside care, assistance or supervision⁴⁶.

It should be noted that the criteria for establishing disability are defined in paragraph 27 of the Regulation on the procedure, conditions and criteria for establishing disability, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 3, 2009 №1317.

It should be mentioned that the causes of disability are the following: - general illness; - disability since childhood; - industrial accident (labor injury or other damage to health); - occupational diseases; - wounds, contusions, injuries; - diseases (par. 26)⁴⁷.

Analyzing the judicial practice, it can be concluded that the most frequent refusals of MSE to assign a disability group are: under-examination, lack of justification of the disease; lack of some (clarifying) medical records, due to which it is impossible to determine the degree of disability; lack of diagnoses or symptoms, etc.

It is worth stating that in the USSR there was a percentage system for determining the degree of disability, but it did not justify itself, since such a percentage was set depending on the professional capabilities of citizens. Until 1932, a 5-6-group disability classification was used, and in 1932, a 3-group classification was introduced. Later, the practice of medical and labor examinations revealed some shortcomings of the 1932 instruction on disability groups, and in 1956 it was amended to clarify the criteria for determining the disability group and provide specific examples. In Soviet times, the main reason for disability was a permanent disability. For its installation, it was enough to state the fact of a disorder of the body's functions.

⁴⁶About the approval of the Instruction on establishment of disability groups: approved by the order of the Ministry of health of Ukraine of September 5, 2011 No. 561 //Official osny of Ukraine. 2011. No. 91. St. 3319.

⁴⁷Questions of medical and social expertise: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1317 of December 3, 2009 // Official Bulletin of Ukraine. 2009. No. 95. St. 3265.

Note that in some foreign countries is only set the percentage of loss of earning capacity. By the way, recently the media reported that in Ukraine, the government intends to abandon the existing system of disability grading since the USSR - instead, they plan to switch to the current international classification of functionality (ICF) in the European Union. Please note that the ICF was approved by 191 WHO members on may 22, 2001 during the 54th world health Assembly. At its core, the ICF is a classifier that helps doctors, educators, rehabilitologists, and psychologists develop systems of rehabilitation, early intervention, and inclusion. And the state should effectively plan social protection and compensation. The ICF takes into account the functions and changes in the structure of the human body, problems in its activity and interaction with the environment. Approximately the General scale can be described as follows: problems are absent or insignificant: 0-4 %; problems are light: 5-24%; moderate, medium, significant: 25-49%; severe, significant, intense: 50-95%. In addition, it is planned that social policy for people with disabilities and payments for them will not be based on groups, as before, but on the calculation of the percentage of disability. This is the method recommended by the world health organization. It is noted that these innovations, combined with the revision of the rules for employment of Ukrainians with partial disability, will help to increase the share of people with disabilities in the labor market.

The point of view of I. M. Teryukhanov deserves attention: according to the author, disability in the world is considered as a problem not of an individual, but of society as a whole⁴⁸.

We believe that the experience of the Republic of Latvia in defining and establishing a disability group is quite interesting in terms of borrowing. Latvian legislation in the medical field defines disability and predicted disability. In particular, the law provides that, according to current regulations, a predicted

⁴⁸ Teryukhov I. M. UN Convention on the rights of persons with disabilities: from ratification to implementation / I. M. Teryukhova, N. K. Stulpinas, O. A. Tereshchuk // theoretical and practical problems of human rights implementation in the sphere of labor and social security: theses of additional Sciences. reports of participants of the II international scientific-practical conference, 8-9 October 2010, 2010, Pp. 247-251.

disability is a functional disability caused by illness or injury, which, if the necessary medical services and rehabilitation services are not provided, may lead to the establishment of a disability. Separately, it should be noted that the criteria, terms and procedure for determining the predicted disability are regulated by the Cabinet of Ministers of Latvia.

According to Latvian legislation, disability is a long-term or impassable very severe or moderate functional restriction that affects physical and intellectual abilities, performance, personal care and integration into society. The criteria, terms and procedure for establishing disability and loss of capacity for work are regulated by the Cabinet of Ministers of Latvia.

A person who has a disability is issued a document certifying the disability. The Cabinet of Ministers regulates the sample document, the procedure for its issuance and registration. Persons under the age of 18 have a disability without division into groups⁴⁹. We believe that, taking into account the Latvian experience, it should be proposed at the legislative level to define a simplified procedure for conducting a medical and social commission for people with anatomical defects and serious diseases by conducting it in absentia without a patient. In addition, it is important to determine the procedure for involving a person who will receive a disability group at his initiative and to involve independent experts and specialists in order to avoid corruption.

It is worth pointing out that the analysis of the legislation of the European Union on social security shows that medical diagnosis is the main factor in determining the person as "disabled". Thus, in Lithuania, Sweden, and Finland, for example, doctors of appropriate qualifications - medical experts and social insurance doctors participate in determining disability; in Germany they are home family doctors; in the UK - specially trained doctors; in the Netherlands - both social insurance doctors and labor experts. However, the decision to award the benefit is made not by doctors, but by the relevant official of public authorities. It

⁴⁹Letter of the Embassy of Ukraine in the Republic of Latvia "On the practice of establishing disability in the Republic of Latvia" dated May 16, 2011 №6129 / 13-500-428. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/>.

should be noted that there is still no unified scheme for determining disability in foreign countries. So, the degree of disability is determined by such criteria as the level of health (Lithuania - 55%, Moldova - not more than 45 %); disability (Finland 40%, Sweden - 25%; Israel, Switzerland with 50%, Italy - 66%; Latvia - 25%); reduced ability to work (Netherlands 35%, France - at least 10%); inability to work at all (UK).

It is also necessary to pay attention to the fact that in Ukraine, the establishment of disability and the degree of loss of health is accompanied by the preparation of an individual rehabilitation program for persons with disabilities, which determines the rehabilitation measures and the timing of their implementation. Separately it should be noted that individual program of rehabilitation of a person with disabilities is a complex of optimal types, forms, amounts, timing of rehabilitation in determining the order of locations, aimed at the restoration and compensation of the impaired or lost functions and abilities of the person with disabilities and a child with a disability. It is developed for each person with a disability separately on the basis of the State Standard Rehabilitation Program for the Disabled of December 8, 2006 №1686⁵⁰. It should be stated that the development of individual rehabilitation programs for people with disabilities is a difficult and responsible job, because it depends on how well the rehabilitation measures are selected in each case, whether a person with disabilities can restore health, ability to work and integrate into social life. Often the development and implementation of individual rehabilitation programs for people with disabilities faces a number of problems, including economic, medical and biological, social and domestic. It should be borne in mind that the conclusions of the commission, rehabilitation measures defined in the individual rehabilitation.

It should be noted that the financing of rehabilitation measures of the individual program is carried out at the expense of funds provided in the state and local budgets for this purpose, and other sources. However, in fact there are no

⁵⁰ About the statement of the State standard program of rehabilitation of invalids: approved. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 8, 2006 №1686 // Official Gazette of Ukraine. 2006. №50. Article 3311.

funds for such funding, i.e. all authorities and other institutions involved in the rehabilitation process are often unable to follow the instructions of the medical and social expert commission due to lack of funds. We consider it expedient to agree with the opinion of Bagniy M., Koval O., Yatskiv T., who, analyzing some court cases in their research on this issue, state that judicial practice is to protect the rights of citizens if the individual rehabilitation program is not implemented⁵¹.

In particular, in the case of the citizen's claim to the Department of Labour and Social Protection of the District State Administration on the appointment, calculation and payment of monetary compensation in the implementation of an individual rehabilitation program for the disabled in the amount of 15985 UAH 9 kopecks, the claims are motivated by the fact that she was recognized as a person with a disability of group I and issued an individual rehabilitation program for a person with a disability.

The plaintiff believes that this service, in accordance with current legislation, should be provided to her free of charge, but taking into account the complexity, health, age and urgency of the operation, she paid for the event herself. Thus, for the implementation of the measure of medical rehabilitation, the plaintiff purchased medical supplies for the operation in the amount of 15,958.9 UAH. On the appeal to the Department of labour and social protection of the population of the district state administration regarding the receipt of monetary compensation, was refused. Taking into account the above, the court considers the plaintiff's claims justified, and the claim is subject to satisfaction (<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/11598069>). So, as we can see, in this case, the citizen achieved not only the issuance of an individual rehabilitation program for a person with disability, but also its execution, and in court. We believe that this is a clear example of how to fight for your rights.

⁵¹Bagniy Maryana, Koval Oksana, Yatskiv Tetyana. The state of medical and social expertise in Ukraine and ways to improve its implementation: public analysis and recommendations. URL: <http://www.irf.ua/files/ukr/programs/health/ph-2014-1-24.pdf>.

It should be noted that the decision of the MSE is mandatory for Executive authorities, local governments, enterprises, rehabilitation institutions, regardless of their departmental subordination, type and form of ownership.

On the activities of MSE It is worth pointing out that this is a sensitive issue in our country, because as indicated in the explanatory note to the draft Law of Ukraine "on amendments to certain laws of Ukraine concerning the improvement of social protection of disabled people in Ukraine" No. 4803 dated 13.06.2016 (submitted by people's Deputy A.V. Kuzhel, withdrawn on August 29, 2019), "the activities of such commissions are extremely opaque and closed".

MSE is considered one of the most corrupt institutions in the field of state social policy. There are many cases when disability and related pension benefits can be obtained from MSE commissions for bribes. There are widespread cases when the rights of people with disabilities, who really need social protection from the state, are restricted and violated, as evidenced by numerous complaints, publications in the media about corruption and abuse in MSE. "Almost every disabled person in Ukraine today associates the word" MSE "with moral humiliation"⁵².

In support of the above, it is necessary to analyze judicial practice, in particular case 333/6365/17. Thus, the Kommunarsky District Court of Zaporizhye, considered in open court in the court premises criminal proceedings №42017081020000098 on charges of Person_2 in committing a crime under Part.1 Article.190 of the Criminal Code of Ukraine found that working head of the department Person_2 for profit with the purpose of illicit enrichment, created an imaginary impression of Person_1, by way of deception about her capabilities, informed the latter that she can due to her official position help Person_1 pass the medical and social expert commission and hold a disability group, offering Person_1 to transfer money in the amount of USD 2,000 for taking such measures. If the patient refused, he would have difficulties, because, according to the head of

⁵²On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Increase of Social Protection of Disabled Persons in Ukraine: Draft Law of Ukraine of June 13, 2016 №4803. URL: <http://zakon.rada.gov>.

department, only she could collect quality medical records, after studying which, the members of the expert commission would have no doubts about the appointment of a disability group. The patient agreed and with the help of several "tranches" paid a bribe to the head of the department, after which she was detained in the relevant criminal proceedings №42017081020000098 under Article 368 of the Criminal Code of Ukraine (receipt of illegal benefit). However, the court recognized the head of the department guilty of a crime with a different qualification - under Article 190 of the Criminal Code of Ukraine (fraud) and assigned her 850 UAH fine. We will note that in a court session the accused Person_2 admitted the guilt in commission of the incriminated crime provided by h.1.st.190 of Criminal Code of Ukraine. Moreover, it should be added that the Kommunarsky district court by the verdict of June 21, 2019 granted Amnesty to the head of the Department of General practice of family medicine "City hospital No. 7" of the Zaporozhia city⁵³.

Therefore, we believe that there is a real need to create an independent expert commission, which is provided by the bill of June 13, 2016 No 4803, which was unfortunately withdrawn note dated June 13, 2016 to the above draft, the problem of irresponsibility of MSE employees is also correctly noted.

It should be agreed that, provided that the provisions of the project are improved, the proposals for the creation of a new service in a certain area on the basis indicated in the Law are progressive and such that will help to increase the level of ensuring the rights of persons with disabilities. In addition, in the explanatory note dated June 13, 2016 to the above draft, the problem of irresponsibility of MSE employees is also correctly noted.

In our opinion, the proposal of the author of the bill to significantly increase the openness, transparency and accountability of medical and social examination procedures, introduction of personal responsibility of members of commissions on medical and social examination and rehabilitation for compliance with the law and

⁵³ Decision of the Kommunarsky District Court of Zaporizhia in case №333 / 6365/17. Unified state register of court decisions. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82647944>.

realization of rights and legitimate interests of people with disabilities. In addition, the bill also provides for the involvement of the public in the activities of the MSE, which should provide a solution to the problem of non-transparency of its activities. Also, the draft law No. 4803 draws attention to the quality of training in the MSE system of individual rehabilitation programs for persons with disabilities, which is mainly engaged in by medical professionals, unfortunately, today is at a low level.

After all, individual rehabilitation programs for persons with disabilities prepared by MSE do not contain appropriate measures for social and social-labour rehabilitation of persons with disabilities. In turn, this deprives millions of people with disabilities in Ukraine of opportunities for effective social integration and a full life, dooms them to social isolation. In our opinion, the proposal to the author of the bill to significantly improve the effectiveness of the preparation and implementation of individual rehabilitation programs for disabled people, as well as to strengthen control over the preparation and implementation of individual rehabilitation plans for persons with disabilities, is appropriate. Therefore, it is worth emphasizing that the need for a law to improve the social protection of persons with disabilities in Ukraine is obvious.

Summarizing the above, we can conclude that the problem of disability was and remains branched. Under modern conditions, not only the attitude of society to people with disabilities has changed, but also the state policy on the problem of disability. It is worth noting that today the state sets an important task - to create a barrier-free living environment that will enhance the social adaptation of persons with disabilities and allow them to take an active part in public life. On the positive side, the Decree of the President of Ukraine "On Improving the Effectiveness of Measures in the Sphere of Rights" from December 3, 2019 №875/2019 became another normative legal act concerning the social protection of persons with disabilities, improving their access to medicine, education, work, and the physical environment. In accordance with the Decree of the President of Ukraine 875/2019 "On improving the effectiveness of measures in the field of rights of persons with

disabilities" conditions will be created for people with disabilities to exercise their guaranteed rights and freedoms, increase access to social, medical, educational and other services and environment without obstacles⁵⁴.

In one of his scientific works E.Yu. Sobol rightly emphasizes that the constitutional enshrinement of the rights of persons with disabilities is a progressive step towards the recognition of persons with disabilities as "subjects of human rights on an equal basis." We consider it appropriate to agree with the opinion of the scientist, who proposes to amend Part 1 of Article 24 of the Constitution of Ukraine, supplementing it with the words "due to physical or mental disabilities" and as follows: "There can be no privileges or restrictions on the grounds of race, colour skin, political, religious and other beliefs, gender, ethnic and social origin, property status, place of residence, language or other characteristics, as well as physical or mental disabilities⁵⁵.

We believe that everyone with any disability group has the right to work, and the establishment of a disability cannot be a ground for dismissal. Undoubtedly, the disability group established for an employee indicates a restriction or loss of ability to work, but not every restriction or loss of ability to work can lead to the employee's incompatibility with the position or work performed. After all, there are many positions that can be held, or types of work that can be successfully performed by employees who have a disability group. In addition, such employees may perform preliminary work in special conditions.

⁵⁴Decree of the President of Ukraine "On improving the effectiveness of measures in the field of rights of persons with disabilities" of December 3, 2019 №875/2019. URL: // <https://www.president.gov.ua/documents/8752019-30781>.

⁵⁵ Sobol E.Yu. General characteristics of the implementation of disability models in the legislation of foreign countries / E.Yu. Sable // Scientific Bulletin of Public and Private Law. Issue 6. Vol.1. 2016. P.116-118.

SECTION 9

LEGAL PSYCHOLOGY

10.1 Psychological aspects of confidential public cooperation with the police

Теория и практика полицейской деятельности свидетельствуют, что на сегодня трудно представить себе эффективную борьбу с преступностью без использования специфических методов, средств, без привлечения граждан к конфиденциальному сотрудничеству. Именно благодаря конфиденциальному сотрудничеству становится возможным получение необходимой информации, достижения целей выявления, предотвращения и пресечения преступлений.

Конфиденциальное сотрудничество используется с целью выявления, предотвращения и пресечения преступлений, преследует исключительно цель борьбы с преступностью. Оно направлено на получение сведений о противоправных действиях лиц, которые готовят или совершили преступления, а также на выявление причин и условий, способствующих им. Правовая основа конфиденциального сотрудничества, как и правовая основа оперативно-розыскной деятельности в целом, построена на законодательном уровне и на уровне подзаконных нормативных актов.

На законодательном уровне нормы, которые регламентируют конфиденциальное сотрудничество, содержатся, в первую очередь, в Конституции Украины, Законах Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» [191], «Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью» [192], Уголовном и Уголовном процессуальном кодексах [190]. Существенное значение для понимания института конфиденциального сотрудничества имеют положения статей 32 и 34 Конституции Украины. Согласно духу и содержанию этих норм каждый гражданин, который привлекается к конфиденциальному сотрудничеству, на добровольных началах реализует свои конституционные права на сбор,

накопление, использование и распространение информации устно, в письменном виде или другим способом. Одновременно ст. 43 Конституции Украины закрепляет право зарабатывать себе на жизнь трудом, который лицо свободно избирает или на которую свободно соглашается [189, с. 29]. В свою очередь, статья 8 Закона «Об оперативно-розыскной деятельности» предоставляет права оперативным подразделениям для выполнения заданий оперативно-розыскной деятельности: иметь гласных и негласных штатных и внештатных сотрудников (п. 12); устанавливать с лицами конфиденциальное сотрудничество на принципах добровольности (п. 13); осуществлять проникновение в преступную группу негласного сотрудника оперативного подразделения или лица, которое сотрудничает с последним, с сохранением в тайне достоверных данных относительно их личности (п.8) [191].

Как справедливо указывают ученые, в последние годы развитие теории оперативно-розыскной деятельности характеризуется широким проникновением в нее смежных областей знаний, среди которых важное место занимает психологическая наука, что и не удивительно, поскольку психологические рекомендации необходимы для решения разных задач, которые возникают в практике оперативной работы [193, с. 28]. Без таких рекомендаций трудно обойтись при оценке пригодности лица, к конфиденциальному сотрудничеству, определении оптимального направления использования при установлении психологического контакта с разными категориями лиц и осуществлении эффективного психологического влияния на них при проведении оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий.

Коммуникация является существенным фактором сложного процесса социального детерминации поведения человека. Оно является одним из важнейших условий формирования сознания и самосознания личности, стимулятором ее развития включаясь в мотивационно побудительный процесс. Межличностная коммуникация – одна из важных форм взаимодействия людей на основе их взаимного отображения в сознании друг

друга [193, с. 64]. В ходе общения с объектами оперативно-розыскной деятельности решаются задания, которые связаны с выявлением, предупреждением преступлений, розыском преступников, которые скрываются, и установлением, и розыском лиц, которые пропали без вести. Также в их состав входят подбор, изучение и привлечение кандидатов к конфиденциальному сотрудничеству.

Одним из основных принципов, на которых строится институт конфиденциального сотрудничества, является принцип добровольности. Принцип добровольности определен в п. 13 в. 8 Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности», где четко отмечено, что устанавливать конфиденциальное сотрудничество с лицами можно исключительно на принципах добровольности. В этом смысле очень важными являются межличностные отношения, что складываются между гражданином и работником оперативного подразделения, а главное – коммуникативные составляющие, благодаря которым кандидат к сотрудничеству устанавливает контакты, давая согласие на сотрудничество или отказываясь от него. Однако, принятие кандидатом того или иного решения не всегда предопределено только одним определенным мотивом, поскольку поступок, в частности согласие на конфиденциальное сотрудничество, может зависеть от потребностей или убеждений, что в конкретной ситуации привлечения не отвечают или даже противоречат друг другу. Так, убеждение в неэтичности конфиденциального сотрудничества, которое сформировалось у кандидата под воздействием определенного социального окружения, может вступать в противоборство с субъективно осознаваемой потребностью в самосохранении, когда ему присущий страх перед полицией вообще, даже при законопослушном поведении он не может отказаться от предложения о конфиденциальном сотрудничестве. И наоборот, противоречия в мотивационной сфере могут возникать между осознанием необходимости личного участия в борьбе с преступностью и опасением мести со стороны преступников.

В зависимости от своих личностных характеристик кандидат отдает предпочтение тому или иному побудительному моменту, который заключается в согласии или отказе конфиденциально сотрудничать с оперативным подразделением. В то же время согласие или отказ могут предопределяться самыми разнообразными мотивами – и доминирующими, и второстепенными, учитывая их диапазон. Определение доминирующих мотивов в случае принятия кандидатом позитивного решения является важным обстоятельством, поскольку, во-первых, позволяет установить степень его надежности, во-вторых, наладить с ним доверительные межличностные отношения, в-третьих, эффективно влиять на его мотивационную сферу или совсем отказаться от его привлечения.

Коммуникативные компоненты зависят от определенных условий. Среди них специалисты выделяют: интериоризацию; жизненный опыт; жизненные потребности; проблемные ситуации; личные интересы; собственные возможности и тому подобное. На наш взгляд, при условии стремительных изменений в мировоззрении у граждан, можно констатировать, что сегодня основным мотивом, по которому лица соглашаются на установление и поддержание конфиденциальных отношений с оперативными подразделениями Национальной полиции, есть личная выгода в широком толковании этого понятия.

В контексте анализа коммуникативных составляющих конфиденциального сотрудничества следует заметить, что целью такового выступают, например: получение материальных благ; доступ к определенным видам деятельности, в результате которой возможно получить материальные блага; занятие определенной должности вместо другого лица; устранение конкурентов в бизнесе; устранение нежелательных последствий; помощь со стороны работников оперативных подразделений в решении социально-бытовых проблем; месть лицам из числа криминального окружения и тому подобное [198, с. 29]. Учет этих психологических аспектов, по нашему убеждению, будет способствовать совершенствованию

и оптимизации института конфиденциального сотрудничества граждан с оперативными подразделениями Национальной полиции с целью противодействия преступности.

Как вывод, следует отметить, что последующие научные разработки психологических аспектов конфиденциального сотрудничества граждан при надлежащем подходе, несомненно, приведут к реальным позитивным результатам в обеспечении эффективного противодействия преступности, выполнения заданий, которые стоят перед Национальной полицией в современных условиях.

SECTION 11.

PUBLIC INTERNATIONAL LAW

11.1 Abuse of law application to the ECHR in context of application of particularly offensive and provocative statements

Як відомо, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) не тільки проголосила права та свободи, а й передбачила особливий механізм щодо їх захисту – Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ або Суд). Нині цей суд є унікальною міжнародною судовою установою, до якої можуть звертатися громадяни зі скаргами на держави, які є членами Ради Європи. У процесі своєї діяльності Суд часто стикається із ситуаціями недобросовісного використання права на справедливий суд і пов'язано це, передусім, із зловживанням правами.

Одним із видів зловживання правом на подання заяви згідно положень Конвенції 1950 р. (п. 3 ст. 35) є зловживання у випадках вживання особливо образливих та провокаційних висловлювань при зверненні до ЄСПЛ. Це є однією із підстав для визнання заяви неприйнятною. Приміром у процесі листування з ЄСПЛ заявник дозволяє собі застосування різного роду образливих, зневажливих, цинічних, принижуючих, провокаційних висловлювань або ж звертається до практики висловлювання погроз, які можуть бути направлені як на адресу держави-відповідача, її представників чи органів, так і щодо ЄСПЛ, його суддів, його канцелярії чи співробітників, то Суд має право визнати такі дії зловживанням правами згідно Конвенції. Правовим наслідком цього буде визнання заяви, яка містить такого роду висловлювання, неприйнятною [194].

Слід відмітити те, що у випадках подання заяв із неприйнятним змістом, Суд повинен керуватися тим, що фрази, висловлювання заявника мають виходити за межі встановлених рамок нормальної, коректної та легітимної критики. Тобто якщо мова заявника характеризується різкістю, ущипливістю, полемічністю чи саркастичністю, то це не може бути підставою для визнання

факту зловживання правом згідно Конвенції. Такого твердження, безумовно, не достатньо. Разом з цим в даному випадку справа ускладнюється, оскільки йдеться про оціночні поняття – образа та провокація, які зажди будуть мати суб'єктивний характер. Словник української мови дає наступні визначення цих понять: образа – зневажливе висловлювання, негарний вчинок, спрямовані проти кого-небудь і викликають у нього почуття гіркоти, душевного болю [195, с. 561]; провокація – навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки [196, с. 144].

З огляду на предмет даного дослідження, вважаємо за доцільне звернути особливу увагу на питання образ та провокаційних висловлювань, що містяться у заявах до ЄСПЛ по відношенню до Суду та його суддів, які потрібно сприймати як неповагу до суду. Зокрема, Академічний тлумачний словник української мови за редакцією І.К. Білодіда дає наступне визначення: «неповага» - це зневажливе, нечемне ставлення до кого- , чого- небудь [197, с. 356]. Схоже визначення даного поняття містять і ніші видання. Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови під редакцією В.Т. Бусела [198, с. 611] і Тлумачний словник Д.М. Ушакова [199]. С. Ожегов [200] та В. Даль [201] тлумачать термін «неповага» як відсутність належної поваги, нешанобливий. Тобто з огляду на наведені трактування, у найбільш загальному вигляді під «неповагою» слід розуміти нешанобливу, нечемну, зневажливу поведінку особи щодо кого- чи чого-небудь. Відповідно «неповагу до суду» слід трактувати як свідому непокору суду, судді або судовому органу, а також відкрите вираження неповаги до них [202, с. 2325; 203 с. 173].

Загалом у юридичній літературі науковці, досліджуючи питання неповаги до суду (зокрема, можна виділити в даному випадку доробки С.В. Ястрембської [204, с. 363-369], І.Я. Русенко [205], М.Л. Гальперіна [206]), акцентують увагу на таких моментах: неповага до суду – це різновид процесуального порушення; суб'єктами такого правопорушення є як учасники процесу, так і слухачі; це дії і вчинки, які заважають судді вести процес або які свідчать про зневажливе ставлення до суду чи суддів. Зневажливе ставлення може виявлятися у

образливих та провокаційних висловлюваннях, які містяться у поданих до суду заявах, у некоректній поведінці присутніх у залі, образливих висловлюваннях щодо суду, непокорі суду, зневажливому ставленню до зауважень суду, хамстві, вигуках. Примітно, що при вивченні зарубіжного досвіду юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду, Ю.В. Калашник зауважує, що неповага до суду в державах англо-американської системи права трактується досить широко: будь-яке втручання у відправлення правосуддя - передчасні публікації у пресі, переговори з присяжними, тиск на сторони та свідків, недозволена поведінка у суді, непідкорення наказу суду - усе це може вважатися неповагою до суду [207, с. 429-433]. Свої специфічні риси притаманні неповазі до суду в окремих країнах мусульманського фундаменталізму. Так, згідно ст. 204 глави 4 Конституції Ісламської Республіки Пакистан: «1. Суд має повноваження покарати кожну особу, яка: ображає, здійснює втручання або іншим способом перешкоджає судовому процесу або не підкоряється наказам суду; вчиняє скандал у суді або здійснює щось подібне, що може призвести суд або окремого суддю у стан ворожості, піддати висміюванню, зганьбити; здійснює дії, які перешкоджають встановленню суті питання, що розглядається судом; вчиняє інші дії, які у відповідності до закону висловлюють неповагу до суду. 2. Здійснення повноважень, наданих суду у відповідності із цією статтею, може регулюватися законом і бути підпорядкованим закону, а також правилам, прийнятими самим судом» [208, с. 686]. Загалом слід відмітити те, що враховуючи оціночний характер наведених понять, у більшості зарубіжних країн на законодавчому рівні вони сформульовані доволі розмито і неконкретно, що значно ускладнює їхню кваліфікацію у рамках судових проваджень.

Показовим є те, що ЄСПЛ при розгляді справ звертав увагу на питання неповаги до суду. Так, у пункті 51 постанови ЄСПЛ від 26 квітня 1979 року (скарга № 6538/74) у справі «Санді таймс» (The Sunday Times) проти Сполученого Королівства, зазначено, що суддя Баклей у справі «Вайн продактс лтд.» проти Грін (1966 р.) сформулював норму про неповагу до суду наступним чином: «Поява коментарів про поточний судовий процес в будь-якій формі,

здатній завдати шкоди справедливому розгляду справи, буде з боку будь-якої газети неповагою до даного суду. Відбутися таке може по-різному ... Може статися так, що коментар спричинить тим чи іншим способом тиск на одну із сторін у даній справі, як-то: завадить їй вести судовий процес, спонукає її погодитися на мирову угоду на таких умовах, які за інших обставин вона не стала б розглядати, або вплине іншим чином на ведення справи, де вона повинна бути вільна у виборі засобів обвинувачення і захисту, користуючись при цьому порадами, але не піддаючись тиску» [209].

Таким чином, враховуючи наведене, можна дати наступне визначення: неповага до суду - протиправне винне діяння, вчинене деліктоздатною особою, як під час слухання справи, так і за її межами, що виявляється у свідомому невиконанні або порушенні процесуальних норм, діях, які перешкоджають встановленню суті питання, що розглядається судом, а також образах та провокаціях, які перешкоджають нормальному ходу судового процесу.

На нашу думку, при зверненні до суду морально-етичні моменти мають важливе значення. Особа, яка апелює щодо захисту своїх прав до ЄСПЛ як до одного з найбільш авторитетних міжнародних судових органів на міжнародній арені, має бути культурною та обов'язково коректною та виваженою у своєму зверненні. Відтак заявник не тільки повинен уникати образ чи різного роду провокацій, а й зобов'язаний не допускати їх, якщо має намір справді ініціювати розгляд справи у цьому Суді. Тому жодних образливих висловлювань на адресу держави в цілому, а також на адресу окремих посадових осіб, юридичних осіб, громадян такі звернення не повинні містити. Недотримання цього правила, виходячи із практики ЄСПЛ, часто визнається зловживанням правом на звернення і призводить до того, що скарга визнається неприйнятною (зокрема, такі рішення були прийняті у таких справах: Ді Сальво проти Італії, Апініс проти Латвії, Рехак проти Чеської Республіки, Дурінгер і Грунге проти Франції, Стамоулакатос проти Сполученого Королівства). За логікою неможливе звернення до послуг особи чи органу, у об'єктивності, компетентності чи неупередженості яких сумнівається заявник. Більше того, суду чи судді, на

адресу яких лунають образливі чи провокаційні висловлювання, доволі складно вже бути нейтральним чи безпристрасним під час судового розгляду. А тому у більшості випадків судді ініціюють процедуру самовідводу. Якщо це відбувається на стадії ініціювання провадження по справі, то судова практика слідує вищенаведеному правилу - заява відхиляється з мотивів зловживання правом. Також не слід забувати ще про один важливий момент – практично в усіх демократичних державах світу нині встановлені санкції на законодавчому рівні за неповагу до суду. При чому не тільки у рамках адміністративного права, а і кримінального [210, с. 6].

Загалом вважаємо, що нині повага до органів правосуддя повинна сприйматись як важлива соціальна та правова цінність. Якщо, справедливо відмічає Л.А. Остафійчук, «у юридичному розумінні повага до суду і суддів уможливорює виконання ними своїх функціональних обов'язків. Правова цінність поваги до суду, якщо це справді повага, а не її імітація, поєднується з конкретною поведінкою учасників судочинства, які цю повагу засвідчують, у беззаперечному виконанні процесуальних вимог», то соціальна цінність полягає у тому, що «від ступеня поваги залежить суспільна довіра до суду та його представників» [211, с. 324]. І, це, природно. Адже суд - це основна, найбільш авторитетна і дієва інстанція, куди особа може звернутися по захист своїх життєво важливих інтересів, і саме суд повною мірою може надати їй такий захист [212, с. 75-76]. Саме на цей орган покладено одну з найпрестижніших і водночас складних місій по захисту прав та основоположних свобод людини.

Однією з особливостей звернення до ЄСПЛ є те, що якщо під час провадження особа-заявник після офіційного звернення і попередження Суду припиняє застосувати образливі чи провокаційні висловлювання та фрази, їх знімає, тобто забирає свої слова назад, приносить свої вибачення за них та запевняє, що надалі буде їх уникати, Суд не відхиляє таку заяву за підставою зловживання правом на оскарження. Зокрема, у справі Черніцин проти Росії [213] (рішення від 06.04.2006 р.) мала місце така практика Суду. У 1993 р. громадянин Черніцин отримав виробничу травму і судився з приводу компенсації шкоди

здоров'ю і втраченого заробітку. Після довгого розгляду, у квітні 1997 р. Тахтамуцькій районний суд Республіки Адигея визначив йому розмір щомісячних виплат за втрачений заробіток, суму компенсації, а так само штрафні відсотки за прострочення виплат. За судовим рішенням відповідальність за ці виплати повинна була нести компанія, де працював Черніцін. Через півтора місяці республіканський суд це рішення скасував, але не цілком, а тільки в частині розміру штрафних відсотків. Питання про відсотки було спрямовано на новий розгляд і розглядалося судовими інстанціями різних рівнів до березня 2002 року - майже п'ять років [214]. 27 серпня 2002 р. Президія Верховного Суду Республіки Адигея за протестом Голови Тахтамуцького районного суду скасував усі попередні рішення у справі, вказавши, що позов був пред'явлений неналежному відповідачу (відповідальність за втрату працездатності повинен був нести не роботодавець, а власник вантажівки, який покалічив Черніціна). 12 травня 2003 р. Тахтамуцьким районним судом заявнику було роз'яснено, що він має право пред'явити позов до правонаступників належного відповідача. ЄСПЛ у процесі розгляду заяви Черніціна дійшов до висновку, що постанова Президії Верховного Суду Республіки Адигея порушує принцип правової визначеності судових рішень, гарантований статтею 6 (1) Конвенції. Суд присудив заявникові компенсацію в розмірі 2000 євро.

Особливістю даної справи було те, що Уряд зажадав відхилити цю скаргу як неприйнятну в зв'язку з тим, що заявник зловживав своїм правом на подачу скарги. Уряд вбачав зловживання правом в тому, що комунікації заявника від 23 листопада 2003 р., від 19 жовтня 2004 р. містили образливі висловлювання на адресу Уряду, Представника РФ в ЄСПЛ Лаптева П. А. і політичних діячів Росії. Однак ЄСПЛ відхилив вимогу Уряду визнати заяву непринятною, оскільки заявник приніс свої вибачення Представнику РФ в ЄСПЛ Лаптеву П. А. і самому Суду, а також відкликав всі свої образливі зауваження. При цьому Суд наголосив на неприпустимості для процесуальних опонентів, якими в Суді є Уряд і заявник, образливо висловлюватися по відношенню один до одного, продемонструвавши,

що така манера викладати свої вимоги може насправді привести до визнання скарги неприйнятною (це було зафіксовано у §§ 25-28 рішення по справі) [215].

У випадках, коли заявник не припиняє висловлюватись в образливій формі, практика ЄСПЛ йде шляхом визнання зловживання правом на звернення і приймає рішення про визнання заяви неприйнятною. Зокрема, це демонструє справа «Рейяк проти Чехії» (рішення від 18.05.2004 р.) [216]. Заявник, який звернувся до ЄСПЛ, у низці своїх листів до Суду вживав образливі висловлювання на адресу деяких суддів Конституційного суду, при цьому безпідставно їх звинувачуючи у недотриманні принципу об'єктивності. Також заявник систематично здійснював наклепи, сумнівався та оскаржував неупередженість суддів ЄСПЛ, членів Секретаріату Суду, звинувачував членів чеського Реєстру у серйозних політичних злочинах. В результаті розгляду ЄСПЛ вказаних фактів, Суд прийшов до висновку, що твердження заявника є неприпустимими, перевищують межі нормальної критики та демонструють неповагу до Суду. Відтак поведінка заявника йде врозріз з цільовим призначенням права на подання заяви, а тому є зловживанням цим правом за змістом п. 3 ст. 35 Конвенції.

У справі «Алексамян проти Росії» [217] (рішення від 22.12.2008 р.) влада РФ стверджувала, що у своїх зауваженнях представник заявника використав лайливі вирази, а його зауваження містили серйозні висловлювання на адресу влади РФ і особисто на адресу представника влади РФ. Зокрема, заявник стверджував, що рішення про взяття його під варту було «засноване на непідтверджених доказах», в зауваженнях згадувалася «небачена поспішність, з якою були застосовані заходи», вжиті такі вирази, як «влада Російської Федерації помилково стверджує» і «захоплюють дух безвідповідальні твердження влади». А тому, влада РФ просила розглядати такі висловлювання як зловживання правом на звернення за змістом п. 3 ст. 35 Конвенції (п. 116). Розглянувши обставини, Суд зазначив, що висловлювання, допущені адвокатом заявника відображають його емоційний стан з приводу поведінки влади у справі його клієнта. Такі твердження є оціночними судженнями і як такі не можуть розглядатися як

неправдиві. Суд вважає, що за своєю формою вказані висловлювання не є образливими або провокаційними, а тому не є зловживанням правом на звернення (п. 118).

У разі вживання образливих, погрожуючих чи провокаційних висловлювань Суд не визнає заяву неприйнятною, якщо заявник, отримавши від Суду попередження, припиняє використовувати такі висловлювання, відкликає свої висловлювання або приносить вибачення, що вказано, зокрема, у справі «Грузинська лейбористська партія проти Грузії».

Вищенаведене свідчить, що якщо заявник використовує образливі чи провокаційні висловлювання щодо держави-відповідача, його представника та органів влади, самого Суду, його канцелярії або її співробітників, то такі дії зумовлюють відхилення заяви на підставі п. 3 ст. 35 Конвенції за змістом зловживання правом на подання заяви. Проте, для визнання заяви неприйнятною на цій підставі необхідно, щоб висловлювання заявника носили систематичний (послідовний) та особливо образливий і грубий характер, а мова виходила за рамки нормальної, цивілізованої і правомірної критики, та за умови, що заявник, отримавши від Суду попередження, не припиняє використовувати такі висловлювання або не вибачається.

Отже, вживання заявником особливо образливих або ж провокаційних висловлювань, виходячи із практики ЄСПЛ, є зловживанням правом на звернення і розглядається як неповага до суду. При цьому під неповагою до суду слід розуміти протиправне винне діяння, вчинене деліктоздатною особою, як під час слухання справи, так і за її межами, що виявляється у свідомому невиконанні або порушенні процесуальних норм, діях, які перешкоджають встановленню суті питання, що розглядається судом, а також образах та провокаціях, які перешкоджають нормальному ходу судового процесу. У випадках подання заяв із неприйнятним змістом, Суд повинен керуватися тим, що фрази, висловлювання заявника мають виходити за межі встановлених рамок нормальної, коректної та легітимної критики.

SECTION 12. THE CIVIL PROCESS

12.1 Features of the primus victor of the secretary writing notaria notaria

Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» підлягають примусовому виконанню рішення, зокрема, на підставі таких виконавчих документів, як виконавчі написи нотаріусів. Разом з тим згідно з положеннями статті 18 Цивільного кодексу України нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом. Однак, на нашу думку, на сьогоднішній день виконавчий напис нотаріуса в деякій мірі втрачає свою актуальність та є хоч і «зручним» способом захисту цивільних прав в досудовому порядку, проте не зовсім «надійним». Вважаємо, що однією з причин «ненадійності» виконавчого напису нотаріуса як виконавчого документа та способу захисту цивільних прав, є недостатнє законодавче врегулювання умов та порядку його вчинення нотаріусами України.

Вважаємо, що питання, що стосується примусового виконання виконавчого напису нотаріуса є недостатньо вивченим науковцями. У зв'язку з цим тема цього наукового дослідження на сьогодні є актуальною.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» виконавчий напис нотаріуса визначено як самостійний різновид виконавчого документа, поряд з виконавчим листом, судовим наказом, ухвалою суду, посвідченням комісії по трудовим спорам та ін.

Як відмічає В.В. Ярков, значення виконавчого документа, полягає в тому, що він наче акумулює в собі всі попередню юрисдикційну правозастосовчу діяльність, закріплюючи в своєму змісті наказ і модель певної юридичної поведінки [222, с. 84].

Також вважаємо, що безпосередньою метою вчинення виконавчого напису є надання документам виконавчої сили. Слід відзначити, що виконавчий напис нотаріуса, як виконавчий документ являє собою форму реалізації юрисдикційних повноважень нотаріусів, які санкціонують безспірне стягнення заборгованості. Надання документам виконавчої сили дозволяє використовувати їх в якості виконавчих документів, за якими можливе примусове виконання [223, с. 8].

Аналізуючи положення Цивільного кодексу України, слід звернути увагу на статтю 18, в якій зазначено, що нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом [219].

Разом з тим, у Главі 12 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України визначено, що захист цивільних прав здійснюється нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису.

Виконавчі написи вчиняються нотаріусами на документах, які встановлюють заборгованість або передбачають повернення майна. Якщо виконавчий напис не вміщується на документі, що встановлює заборгованість, то він має бути продовжений чи викладений повністю на прикріпленому до документа спеціальному бланку нотаріального документа [224].

Для стягнення грошових сум або витребування від боржника майна нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Перелік документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів, встановлюється Кабінетом Міністрів України [220].

При цьому, нотаріус вчиняє виконавчі написи, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості або іншої відповідальності боржника перед стягувачем та за умови, що з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років, а у відносинах між підприємствами, установами та організаціями - не більше одного року.

Якщо для вимоги, за якою видається виконавчий напис, законом встановлено інший строк давності, виконавчий напис видається у межах цього строку [220].

Такі умови вчинення нотаріусами України виконавчих написів закріплені у статтях 87, 88 Закону України «Про нотаріат».

Перелік документів за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку, затверджено на законодавчому рівні постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 р. № 1172. Поряд із цим законодавство закріплює й низку гарантій стосовно забезпечення правильної кваліфікації нотаріусом заявленої вимоги як безспірної. Зокрема, згідно зі ст. 42 Закону України «Про нотаріат» вчинення нотаріальної дії може бути відкладено в разі необхідності витребування додаткових відомостей або документів від фізичних та юридичних осіб або надсилання документів на експертизу, а також якщо відповідно до закону нотаріус повинен впевнитись у відсутності у заінтересованих осіб заперечень проти вчинення цієї дії.

Таким чином, наявність такого способу захисту порушених цивільних прав особи, забезпечує можливість кредитору (стягувачу) задовольнити свої вимоги та стягнути з боржника заборгованість шляхом вчинення виконавчого напису нотаріусом на борговому документі та пред'явити його до виконання (до державного чи приватного виконавця).

Проаналізувавши чинне законодавство України можна виділити наступні підстави для стягнення заборгованості у безспірному порядку: нотаріально посвідчені договори, що передбачають сплату грошових сум, передачу або повернення майна, а також право звернення стягнення на заставлене майно (крім іпотечних договорів); іпотечні договори, що передбачають право звернення стягнення на предмет іпотеки у разі прострочення платежів за основним зобов'язанням до закінчення строку виконання основного зобов'язання; кредитні договори, за якими боржниками допущено прострочення платежів за зобов'язаннями; документи, що встановлюють заборгованість батьків або осіб, що їх замінюють, за

утримання дітей, які потребують тривалого лікування, у дошкільних закладах освіти, загальноосвітніх санаторних школах-інтернатах, дитячих будинках; документи, що встановлюють заборгованість батьків або осіб, що їх замінюють, за утримання дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання, у загальноосвітніх школах і професійно-технічних училищах соціальної реабілітації; договори лізингу, що передбачають у безспірному порядку повернення об'єкта лізингу; документи, що встановлюють заборгованість орендарів з орендної плати за користування об'єктом оренди; нотаріально посвідчені товарні та фінансові аграрні розписки.

Стягнення за виконавчим написом провадиться в порядку, встановленому цивільним процесуальним законодавством для виконання судових рішень та Законом України «Про виконавче провадження».

Тому, примусове виконання такого виконавчого документу як виконавчий напис нотаріуса здійснюється в загальному порядку передбаченому Законом України «Про виконавче провадження» та фактично не має відмінностей від виконання інших виконавчих документів.

Узагальнюючі можна визначити, що виконавчий напис нотаріусу – це нотаріальний акт, що містить розпорядження нотаріуса про стягнення з боржника грошової заборгованості або витребування від нього майна, вчинений в межах окремого нотаріального провадження, на підставі підтвердження безспірності вимог кредитора, та який володіє силою виконавчого документа [225].

Визначивши правову природу поняття виконавчого напису нотаріуса, а також порядок його вчинення та пред'явлення до виконання, слід перейти до дослідження проблем, які виникають під час виконання такого виконавчого документу як виконавчий напис нотаріуса.

Проаналізувавши судову практику, ми дійшли висновку, що у переважній більшості випадків, при боржники звертаються з позовом про визнання виконавчого напису нотаріуса такими, що не підлягає виконанню з тих підстав, що суми, на які вчинено виконавчий напис не є безспірними,

стягувач не надав нотаріусу усі документи, які підтверджують заборгованість, пропущений строк вчинення виконавчого напису тощо.

Знову ж таки зважаючи на судову практику, можна стверджувати, що вона є досить позитивною для боржників за зобов'язаннями.

На нашу думку, така ситуація склалась, у зв'язку з відсутністю належного врегулювання вчинення виконавчих написів нотаріусами та їх подальшого виконання на законодавчому рівні. Зокрема, деякі норми законодавства України є застарілими та не відповідають реаліям сьогодення.

Узагальнюючі все вищезазначене, робимо висновок про те, що виконавчий напис нотаріуса – це один із способів захисту порушених цивільних прав особи у досудовому порядку. Відповідно до положень Закону України «Про виконавче провадження» виконавчий напис нотаріуса має силу виконавчого документу, тому може бути пред'явлений до виконання в загальному порядку лише з врахуванням строків визначених Законом України «Про нотаріат».

На сьогодні актуальним є питання вирішення проблем, які виникають під час вчинення та виконання виконавчого напису, які безпосередньо пов'язані з неналежним врегулюванням даного питання на законодавчому рівні.

12.2 Features of appeal against court decisions by persons who did not participate in the case, but the court decided to preserve their rights and obligations

У сучасному судочинстві вирішення конкретної справи природно не дорівнює вирішенню спору, який має набагато ширший зміст та коло формальних учасників.

Обставинами найчастіше стають першопричиною появи у справі осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Особливістю подібних осіб є те, що до моменту

своєї появи вони знаходяться у «невизначеному колі» суб'єктів, межі якого мають достатньо умовний та оцінювальний характер. Маючи змогу з'являтися вже після вирішення справи по суті, без будь-яких обмежень строком та невизначену кількість разів, вони можуть перевернути будь-яку справу «з ніг на голову». При цьому такі події розгортатимуться під офіційним захистом своїх прав та законних інтересів, які гарантовані Конституцією України та процесуальним законом. На невизначеність правового статусу таких осіб вказує те, що законодавчо вони не віднесені до жодної з категорій суб'єктів цивільного процесу, проте користуються правами учасника справи.

Дане дослідження є актуальним, в зв'язку з тим, що доволі невелика кількість науковців обширно досліджували дану тему, та правовий статус осіб, які не брали участі в судовому провадженні, але рішення суду вирішило питання про їх права та обов'язки.

Закон України №2147-VII від 03.10.2017 р., яким було викладено в новій редакції Цивільний процесуальний кодекс України, забезпечив можливість подачі апеляційних та касаційних скарг після закінчення апеляційного або касаційного розгляду справи [226].

Норми оновленого ЦПК України, які визначають перелік учасників процесу та учасників справи, не містить необхідних посилань на осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки.

Особливої актуальності набуває порівняння посилань на осіб, які не брали участь у справі, з третіми особами без самостійних вимог, адже в уяві багатьох юристів вони є майже тотожними, з єдиною відмінністю – моментом вступу у справу. Насправді, це не так, оскільки особа, відповідно до ст. 53, 54 ЦПК України, має підстави для залучення у ролі третьої особи без самостійних вимог, коли «рішення у справі може вплинути на її права та (або) обов'язки щодо однієї зі сторін», а також «якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно такої третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони». Водночас у ст. ст. 8,

17, 18, 352, 389 ЦПК України для опису «осіб» використовується таке формулювання: «Суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки». Вочевидь, словосполучення «може вплинути» охоплює більш широкий спектр випадків, у порівнянні з формулюванням «суд вирішив питання про...».

Водночас, попри позитивні наміри законодавця забезпечити таким чином механізм для оскарження рішення особі, яка з об'єктивних причин не була присутня під час розгляду справи, доволі велика кількість спеціалістів вбачає в цьому можливість для недобросовісних учасників процесу порушення принципу остаточності судового рішення.

Згідно положень Цивільного процесуального кодексу України, а саме ч. 1 ст. 352: право на оскарження рішення суду першої інстанції мають особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки [227].

Варто зазначити, що подібне формулювання дуже схоже на визначення в цивільному процесуальному законодавстві третіх осіб, які можуть бути залучені до справи без самостійних вимог.

Відмінностями є те, що треті особи можуть бути залучені до закінчення підготовчого провадження або ж до початку першого судового засідання, особи ж, права яких були порушені вступають в правовідносини вже після вирішення справи по суті та користуються правами учасника справи при подачі апеляційної чи касаційної скарги та під час апеляційного чи касаційного оскарження рішення суду.

Механізм використання цієї норми з боку даних осіб такий: після прийняття судом апеляційної або касаційної інстанції постанови за результатом розгляду справи з'являється особа, яка раніше не брала участі у справі, яка посилаючись на вирішення судом питання у справі про її права, обов'язки та законні інтереси, подає відповідну апеляційну або касаційну скаргу, в якій здебільшого просить прийняти рішення, протилежне чи відмінне від вже прийнятого апеляційним або касаційним судом.

Відповідно до ст. 54 ЦПК України, якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони, така сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі і подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. До такої заяви повинні бути додані докази про направлення її копії особі, про залучення якої як третьої особи подана заява [227].

На нашу думку, головною проблемою при розгляді скарг від даної категорії осіб є те, що вони мають право оскаржувати вже прийняті рішення в будь який строк, адже суд не має можливості перевірити точно, коли саме дані особи дізналися про судові рішення, яким було визначено їх права та обов'язки.

Таким чином, можна побачити певну прогалину в законодавстві, адже правовий статус цих осіб визначено частково цивільно процесуальним законодавством, де регламентується їх право на апеляційне або касаційне оскарження судових рішень але категорія даних осіб не включена в список учасників справи.

Єдиної позиції Верховного Суду з даної ситуації немає. Дехто з суддів вважають, що подібна норма має бути для захисту прав осіб, які дійсно потрапили в подібну ситуацію і повинні мати право на оскарження подібного рішення для захисту своїх прав, інші судді вважають, що необхідно розглядати кожен випадок індивідуально та вже розглядати справу виходячи з конкретних обставин.

У висновку можна сказати, що порядок апеляційного та касаційного оскарження особами, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права та обов'язки є доволі розмитим та не конкретним. З одного боку їх правовий статус частково закріплений в ЦПК України правом на оскарження рішення суду, але прав учасника справи вони набувають лише з

початком відкриття апеляційного чи касаційного провадження відповідно до їх письмової заяви.

Українське законодавство необхідно доповнити конкретним порядком оскарження рішень суду вказаною у статті категорією осіб, адже недобросовісні учасники процесу можуть зловживати подібними правами тому, що строк на оскарження даними особами судових рішень також не визначений, та неможливо перевірити, коли саме особи дізналися про дане рішення суду, яке впливає на них.

Подібні факти впливають на дотримання принципу остаточності судового рішення в справі.

SECTION 13. THE CIVIL PROCESS

13.1 Directions of detection of criminally active persons by units of criminal police

Political and social processes which taking place in Ukraine, accelerated criminalization of the society, which can be seen, first of all, in changes of quantitative and qualitative characteristics of crimes, consolidation of criminal underground and expanding of its sphere of influence on society, destruction or deformation of basic governmental and social institutions, marginalization of the citizens, formation of legislative skepticism and mass anomia and loss of social values as a consequence. At the same time, European choice of Ukraine calling for creation and implementation of innovative approach to theory and practice of the law enforcement and legislative practices.

Ever increasing level of organization and professionalism of crimes, their technical capabilities, creation and strengthening of immunity of criminal elements to traditional methods and practices of operatively-search activities, well developed corruption connections, promotes conversion of criminal groups into highly organized entities, with well-developed infrastructure. From this viewpoint raises necessity for studying international practices of police activities related to counteractivities to various crimes and especially to organized ones.

As of today this function of operatively-search activities quite clearly defined in legislative norms at different levels and numerous branches, such as Criminal and Criminal-procedural codes of Ukraine, Ukrainian laws «About National police», «About operatively-search activities», «About organizationally-legislative basis of fighting organized crime», a series of departmental and inter-departmental normative acts, and in particular joint act of the office of Prosecutor's General of Ukraine, MIA of Ukraine, SS of Ukraine, Ukrainian Ministry of finance, Ukrainian border protection Administration, Ministry of Justice from

16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 «About organization and execution of investigative (search) actions and using results in criminal proceedings» etc. Current Ukrainian law «About operatively-search activities», which acts as basis for forming directions for operatively-search activities, suggests that «operatively-search activities is a system of open and secret search, intelligence and counter-intelligence means which performed by means of operative and operatively-technological activities». This law establishes comprehensive list of state's bodies, which have rights to perform operatively-search activities.

In article 8 of Law of Ukraine «About operatively-search activities» stated that certain subjects have rights to infiltrate into criminal organization as secret workers of the operative subdivision, or subject, who is cooperating with the latter, and keeping real information about their personality secret, create fake enterprises and organizations, produce documents which conceal a person or relationship of a persons, premises and means of transportation of operative subdivisions. Furthermore, article 13 of Law of Ukraine «About organizational-legislative foundation of combating organized crime» stated that while fighting organized crime, operative subdivisions have rights to employ secret cooperators, which can be introduced into criminal groups undercover, providing that there was no other means for uncovering organized crimes and bringing these criminals to justice.

Current Criminal Procedural codex of Ukraine categorizes execution of the special task of uncovering unlawful activities by organized group or organization as a clandestine investigative (search) activities. According to article 272 of CPC of Ukraine, it is possible, in time of pre-trial investigation of serious or especially serious crimes, to obtain information, things and documents, which are important for pre-trial investigation, by a person, who, according to law, is performing a special task by infiltrating into criminal group or organization, or is a member of such group or organization, who are confidentially cooperating with the organs of pre-trial investigation. At the same time, joint order General Prosecutor of Ukraine, MIA of Ukraine, SS of Ukraine, Ukrainian Ministry of finance, Ukrainian border protection Administration, Ministry of Justice from 16.11.2012

№ 114/1042/516/1199/936/1687/5 «About organization and execution of investigative (search) actions and using results in criminal proceedings» suggests, that performing of special task for uncovering unlawful activities of organized group or criminal organization is in organizing of investigative and operative subdivision and in introduction by them of an authorized person, who, according to law, will be performing such special task while working undiscovered in organized group or criminal organization and is procuring things and documents, which are important evidences in investigation of a crime or crimes committed by these groups. Analysis of provisions of current laws, in our opinion, demonstrating that existing situation of the law provisioning of realization of intelligence functions of operatively-search activities is seemingly complete, at the first glance, but with more detailed review reveals the need for improvement by taking under consideration intersectional connections, correlation of terms and definitions, specialization in organization and tactics of entire law enforcement activities.

According to current law the goals of operatively-search activities is procuring and fixation of the facts related to unlawful acts of subjects and groups, responsibilities for counter intelligence and destabilization activities by special services of the foreign countries and organizations based on the guidelines of the Criminal Code of Ukraine and with the goal to stop crime and in the interest of criminal legal proceedings, as well as for the purposes of obtaining information in the interest of safety of citizens, society and the state. At the same time, while performing such duties, they are realizing all functions of operatively-search activities. But when we are talking about intelligence function, it worth pointing out that while performing these activities, tasks can be enhanced by: obtaining, analytical processing and sharing information with authorized bodies of state power with the goal of using such information in legislative, law enforcement and executive activities of the country; counteraction to organized criminal groups, infiltration of their members into government organizations, and expanding their influence on processes which take place in the country and society; prevention of real threats to national interests from organized crime, prevention of events and

factors which can respond to such factors and create potential threat to national interests and national security of Ukraine; development and implementation of methods for neutralization and liquidation of organized criminal groups, creation of conditions for their uncovering by other means, participation in combatting international criminal activities.

Detailed knowledge of strategic situation, possible ways of their development, predicting emergence of dangerous situations creating pre-conditions for determining national interests; development of required policies for internal security; improving level of details of tasks for law enforcement; development of general strategy and necessary plan of actions. Successful implementation of those decisions is fully dependent on quality of information received, which can be provided by proper implementation of intelligence function of operatively-search activities. As it was rightfully outlined by the scientists, operatively-search activities in by itself is nothing more, but a cyclical process of searching for, collecting, processing and timely use of operatively-search and other types of information. The very objects which are the targets of implementation of operatively-search activities of National police are the criminal environment and its infrastructure. As of today, the meaning of «criminal environment» covers not only crimes that already happened, but criminal ideology, criminal society and individual psychology, and other factors which collectively describe criminal activities. Some specialists using words «intrusive criminality» in their research, which, first of all, means that it penetrates, building on and plays an important role in the system of legislative, financial, and other relationships, gradually changing political, cultural and spiritual life of the society. As for criminal environment, in our opinion, intrusiveness can be seen in two aspects: first, determination of the crime, which in turn acts as an element of the criminal environment; and second, as a functional determinant of the criminal environment itself, which gives it an ability to expand into spheres of a social life. This description becomes especially important under conditions of deep social crisis, when social system can no longer develop under circumstances of exhausted resources and sense of existence. At this

time, when old system of the society is losing its abilities, the crisis of development is growing with stagnation at the background, and in the absence of the resource for renewal.

We convinced that effective counteractions to crime and especially in their organized forms, is impossible without understanding of processes which taking place in criminal environment or in turn creating of required conditions for documenting facts of unlawful activities. In connection with this, National police is facing the need to understand conditions leading to creation and existence of criminal formations, mechanisms by which they are causing harm, roles of each participant of criminal group in this process, movement of the shadow and legal financial instruments, which provides basis for these groups or represent target of their criminal interests, functioning of the infrastructure of organized crime etc.

We must point out that with adoption of Criminal procedural code of Ukraine in 2012, operative-search activities had lost their offensive character. Operative sub departments in guardrails of criminal processing stripped out of the rights to energetically provide activities related to detection and documenting criminal activities. In fact, operative-search activities end after investigative subdivisions starts their criminal investigation. This situation leads to loss of operative positions and preventative nature of activities of National police. We convinced, that under this circumstances, establishing of criminal intelligence as integral part of operative-search activities of National police, can bring positive results in counter-acting contemporary crime and requires conceptualization. We are certain, that criminal intelligence is one of the functions of operative-search activities of National police and should be realized by implementation of system, consisting of intelligence, search, information-analytical methods, including utilization of operative and operative-technical means, directed to timely prevention, detection and neutralization of real and potential criminal threats to national interests of Ukraine. Ways of creation of criminal intelligence are organizationally-tactical forms – operative search, operatively-search prevention and operative development. Besides these, criminal intelligence activities must

continue during pre-trial investigation and in time of execution of the punishment. We are convinced that following problems which are getting solved by criminal intelligence of National police are: obtaining, analytical processing and providing of information regarding situation and possible developments of criminal activities in the country and its consumption in country's activities; assistance in implementation political activities of Ukraine for crime prevention; suppression of activities of organized criminal groups, infiltration of their members into state governments and expansion of their influences on processes in the country and society; prevention of realization of threats to national interests from organized crime; development and realization of the methods for neutralization and liquidation of organized criminal groups, creation of adequate conditions for discovering such groups; participation in international fighting efforts against organized crime.

In accordance with Part 6 of art. 246 of the Criminal Procedural Code of Ukraine to conduct secret investigations (investigations) has the right of an investigator who conducts pre-trial investigation of a crime, or on his behalf - authorized operational units. The analysis of the above norms, as well as the practice of their application, gives grounds for arguing that the special task of disclosing the criminal activity of an organized group is directly carried out by the unscrupulous employees of the operational units introduced into the criminal environment. An investigator who conducts a pre-trial investigation of a crime, the prosecutor does not perform such a special task, and decide on its execution. In turn, the authorized operational units on behalf of the investigator carry out the organization of its conduct. In order to align with the provisions of the theory and practice of operatively-search activities, it is necessary to make changes in art. 272 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and in clause 8 of art. 8 of the Law of Ukraine « About operatively-search activities», namely: The title of article 272 of the Criminal Procedural Code of Ukraine should be worded as follows: «The introduction of an undercover officer of an operational unit into an organized group or criminal organization». Part 2 of article 272 of the Code of Criminal

Procedure of Ukraine should be worded as follows: «The introduction of secret employees into an organized group or a criminal organization for the purpose of performing a special task is carried out on the basis of a resolution of the investigator agreed with the head of the pre-trial investigation body or a resolution of the prosecutor with the preservation of confidential information about the person». Paragraph 8 of article 8 of the Law of Ukraine «About operatively-search activities» «The Rights of Departments Investigating Operational Investigations» shall be worded as follows: to introduce secret employees into an organized group or a criminal organization and perform a special task on the disclosure of organized activities of a criminal group or a criminal organization according to the provisions of art. 272 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. In our view, the conceptualization and processualization of the intelligence function of the operatively-search activities of the National police of Ukraine will dramatically increase the fight against crime, increase the effectiveness of timely detection and overcoming the threats of criminalization of society.

13.2 Informational foundations of investigating crimes, committed by members of youth informal groups

У межах пізнавальної діяльності, яка здійснюється під час розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп, слідчий (прокурор, оперативні співробітники) стикається з дефіцитом інформації, а інколи інформаційна невизначеність взагалі набуває критичності й породжує неможливість продовжувати слідство. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність у дослідженні й аналізі інформаційних основ (інформаційного базису) розслідування вказаної категорії злочинів, адже інформаційне підґрунтя – це ключ до встановлення усіх обставин противоправної (злочинної) діяльності.

Розумова ж діяльність людини (під час розслідування злочинів) пов'язана саме з отриманням, обробкою та використанням інформації [235, с. 97].

Розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань), є складною, копіткою роботою через існування групового діяння (діянь), специфічну мотиваційну складову, що сформована на протиставленні «ми» та «чужі», фактору резонансу та можливої протидії слідству з боку заінтересованих осіб.

Окремої уваги заслуговують питання фінансування молодіжних неформальних утворень, зокрема екстремістської, політичної спрямованості [236; 3].

Виваженим варто бути слідчому на початковому етапі розслідування, коли: повідомлено про вчинення злочину, допускається причетність до нього неформальної молоді, плануються першочергові слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи. Саме на цьому етапі слідчий стикається з потребою в опрацюванні доволі великого об'єму інформаційних ресурсів, які утворюють систему з трьома блоками інформації. І, що важливо, робота з цими блоками має відбуватися протягом усього процесу розслідування.

1. Інформація щодо вчиненого злочину. Отримання даних відносно скоєного, учасників злочинної події та інших суттєвих обставин відбувається, в першу чергу, під час проведення процесуальних дій, зокрема слідчих (розшукових) дій. І тут має значення інформаційна наповненість слідчої ситуації, яка склалася на момент розслідування, чи затримані підозрювані (адже, як правило, злочинні прояви неформальної молоді мають груповий – у понад 90% випадків), чи є безпосередні свідки події, чи очевидна слідова картина (зокрема, наявність специфічних слідів, що підкреслюють присутність певних поглядів, ідей, ненависті). Ключовими слідчими (розшуковими) діями, на початку розслідування, стають огляд місця події, огляд трупа (у випадку вчинення вбивства), допит свідка-

очевидця, допит підозрюваного (якщо встановлено його особу). Високу інформативність мають результати судових експертиз. Варто підкреслити необхідність проведення таких криміналістичних експертиз, як лінгвістична експертиза мовлення та експертиза відеозвукозапису.

Не можна применшувати значення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових), зокрема: опитування осіб за їх згодою, використання їх добровільної допомоги; негласне виявлення та фіксування слідів; виконання спеціального завдання; конфіденційне співробітництво тощо.

Ситуаційна обумовленість процесу розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп, може вимагати від слідчого (прокурора) застосування такої тактико-криміналістичної форми збирання доказової інформації, як тактична операція. Так, нами запропоновані три види тактичних операцій, які спрямовані на вирішення окремих завдань та оптимізацію досудового розслідування. Це: 1) «Захист свідка»; 2) «Встановлення особи підозрюваного та його затримання»; 3) «Нейтралізація протидії розслідуванню» [237, с. 189-190].

При цьому слід мати на увазі, що розслідування, по суті, є не тільки процесом збирання необхідних відомостей і даних, а й процесом їх інтерпретації, який є елементом процесу отримання інформації [238, с. 17].

2. Рекомендації з розкриття та розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп. Без перебільшення, визначальну роль в діяльності з розкриття та розслідування досліджуваної категорії злочинів відіграє використання науково обґрунтованих криміналістичних методик (методичних рекомендацій). На жаль, їх кількість обмежена (лише В.О. Єршов здійснив спробу розробки «методики розслідування злочинів проти життя та здоров'я громадян, вчинюваних членами неформальних груп (рухів)», яку можна розглядати як окрему) [239]. Крім того, варто підкреслити, що підвищення ефективності процесу розслідування злочинів

неформальної молоді можливе лише шляхом розроблення різних за ступенем узагальнення криміналістичних методик. Окрему увагу слід приділити створенню комплексної методики розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп [240, с. 105].

В умовах інформаційного вакууму, який здійснює негативний вплив на слідчу діяльність, практичні працівники можуть користуватися науковими публікаціями, присвяченими розслідуванню окремих кримінальних проявів молодіжних неформальних утворень (наприклад, наукові праці В.І. Боярова, А.О. Масалітіна, П.В. Шалдирвана та ін.).

Питання щодо розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп, як ніколи, набувають своєї актуальності. Кількість молодіжних неформальних утворень антисуспільної спрямованості постійно збільшується, як і різноманіття злочинів, які ними вчиняються. Сьогодні можна констатувати, що проблеми розслідування злочинів неформальної молоді випали з поля зору вчених-криміналістів, і як наслідок – обмежена кількість наукових робіт [241, с. 96].

3. Інформація відносно функціонування та діяльності молодіжних неформальних груп. Належне опрацювання слідчим (прокурором, оперативники співробітниками) інформаційних ресурсів, присвячених історії виникнення, діяльності, проблемам педагогічного виховання неформалів, особливостям спілкування у молодіжному неформальному середовищі та ін., є нагальною потребою, яка може вимагає від зазначених осіб звернутися по допомогу до певних спеціалістів.

І тут слід враховувати, що однією з основних тенденцій, яка властива всім молодіжним неформальним товариствам, є їх мінливість (трансформація, зникнення, виникнення нових тощо). Для того, щоб розбиратися в трендах сучасного неформалітету, слід постійно відстежувати його динаміку, якісні та кількісні показники, що може дозволити собі лише обмежена кількість людей (фахівці, вчені і т.д.).

Вивчення ж спеціальних питань щодо функціонування та діяльності молодіжних неформальних груп може відбуватися шляхом 1) консультацій зі спеціалістом (спеціалістами); 2) призначення специфічних експертиз (наприклад, конфліктологічної); 3) самостійного дослідження окремих спеціальних питань.

Отже, аналіз інформаційних основ розслідування злочинів, учинених членами молодіжних неформальних груп, є фундаментом для розроблення відповідних криміналістичних методик. Дослідження у практичній діяльності інформації (за допомогою її розподілу на три інформаційні блоки), по вказаній категорії злочинних посягань, допоможе алгоритмізувати та спростити роботу слідчого (прокурора, оперативних співробітників).

13.3 Constitutional guarantees of the rights and legal interests of a person in criminal judiciary

Кримінально-процесуальними гарантіями прав особи є багаточисельні і різноманітні за своїм конкретним змістом засоби, умови і способи, що встановлені нормами кримінально-процесуального права і які слугують, з однієї сторони забезпеченню можливості реалізації, а з іншої – захисту, охороні і відновленню прав і законних інтересів особи – учасника кримінально-процесуальних відносин.

Забезпечення прав особи в кримінальному процесі досягається узгодженою дією всієї системи відповідних процесуальних гарантій. Підтримуючи думку про відкритість переліку процесуальних гарантій, слід зазначити, що їх джерелом може бути будь-яке джерело кримінально-процесуального права [243, с. 150]. За цією підставою можна виділити такі групи гарантій прав особи в кримінальному процесі:

- 1) міжнародно-правові гарантії прав і законних інтересів особи;
- 2) конституційні гарантії прав і законних інтересів особи;

3) спеціальні гарантії прав і законних інтересів особи (ті, що закріплені, переважно, в нормах КПК України, а також у кримінально-процесуальних нормах інших законів України).

Норми міжнародного права встановлюють мінімальні стандарти прав і свобод учасників судочинства та їх правові гарантії, що мають бути закріплені в національному законодавстві. Вони слугують орієнтиром для законодавця і можуть бути безпосередньо застосовані для забезпечення прав особи у випадках відсутності таких у законодавстві України чи суперечності з нормами кримінально-процесуального законодавства України.

Відповідно до ст. 19 Закону України “Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 року чинні міжнародні договори України (в тому числі й ті, що стосуються прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р.), згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [244].

Конституційні норми забезпечують основні конституційні права і свободи учасників кримінального процесу. Цій меті слугують норми Конституції України, що закріплюють самі конституційні права людини, а також додаткові умови і правила провадження окремих процесуальних дій (наприклад, ст. 30).

Отже, в Конституції України встановлюються права та свободи людини, а також правові гарантії їх охорони, захисту та відновлення. Конституційні положення взаємодіють між собою, утворюють певну систему, яка має чітко відобразитись і в галузевому, зокрема, кримінально-процесуальному законодавстві. Очевидно, глибоке взаємопроникнення конституційного та

галузевого законодавства, на думку Л.М. Володіної, дає підстави австрійським юристам говорити про кримінально-процесуальне право як про “прикладне конституційне право” [245, с. 42].

Аналіз положень Конституції України дозволяє виділити певну систему конституційних гарантій прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства. Цю систему утворюють: 1) конституційні принципи судоустрою; 2) конституційні принципи судочинства; 3) конституційні матеріально-правові і процесуальні права людини; 4) конституційні обов’язки держави, її органів і посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини; 5) конституційний судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини; 6) конституційні засади несудового контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес [246, с. 254].

Значення конституційних принципів судоустрою у системі гарантій прав особи в кримінальному процесі полягає в тому, що вони характеризують зовнішній рівень незалежності судової влади, що покликана захищати права і свободи громадян [247, с.5], а також забезпечити ефективність відновлення порушених прав і свобод людини [248, с.30]. Серед них особливо слід виділити: а) здійснення правосуддя виключно судами; б) незалежність і недоторканність суддів; в) участь народу у здійсненні правосуддя та деякі інші.

Конституційні принципи судочинства характеризують внутрішній рівень незалежності судової влади, встановлюють основні вимоги щодо форм і процедури здійснення правосуддя в кримінальних справах. Серед конституційних принципів судочинства в аспекті гарантування прав особи в кримінальному процесі слід виділити: а) законність; б) рівність усіх перед законом і судом; в) змагальність і диспозитивність; г) забезпечення права на захист; д) обов’язковість рішень суду; е) забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень та ін.

Конституційні принципи судочинства гарантують реалізацію конституційних матеріально-правових і процесуальних прав людини. Конституційні права людини відображають межі її свободи, а також правові можливості відстоювання своїх інтересів у судочинстві. Конституційні права особи умовно поділяються на матеріально-правові і процесуальні. До першої групи належать: право на повагу до честі та гідності; право на свободу та особисту недоторканність; право на недоторканність житла та іншого володіння особи; право на таємницю листування тощо. Другу групу утворюють: право на звернення до суду; право на оскарження в суді дій чи бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб; право відмовитись давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї та близьких родичів; право на захист й ін.

Рівень встановлення конституційних обов'язків держави, її органів і посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини дозволяє говорити про концепцію взаємовідносин держави і людини, в тому числі і в сфері кримінального судочинства. До таких обов'язків слід віднести: необхідність діяти лишена підставі, в межах повноважень і у спосіб, що визначені Конституцією та Законами України; розглядати звернення громадян у відповідності до закону; у передбачених законом випадках надавати особі безоплатну юридичну допомогу; відшкодовувати матеріальну та моральну шкоду в разі скасування вироку як неправосудного; обов'язок прокуратури підтримувати державне обвинувачення в суді, представляти інтереси громадян, наглядати за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, при виконанні судових рішень, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням свобод громадян та ін.

Конституційний судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини в кримінальному процесі проявляється через пряму дію норм Конституції України, що мають вищу юридичну силу, у врегулюванні кримінально-процесуальних відносин, а також втрату юридичної сили

законами, іншими правовими актами або їх окремими положеннями у разі визнання їх неконституційними.

Конституційні засади несудового контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, на думку Т.В. Омельченко, знаходять свій прояв у: праві громадян на свободу об'єднання для захисту своїх прав і свобод; у праві особи звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна та ін [249, с. 256].

За функціональною спрямованістю конституційні гарантії прав особи в кримінальному процесі можна розділити на: а) гарантії реалізації прав; б) гарантії охорони прав; в) гарантії захисту прав; г) гарантії відновлення прав. За сферою дії вони поділяються на загальногалузеві (право на повагу до гідності особи) і спеціально-галузеві гарантії прав (право на захист). Залежно від можливості обмеження: гарантії прав, що не можуть бути обмежені (право на життя) і гарантії прав, обмеження яких за певних умов допускається (право на недоторканність житла чи іншого володіння особи).

Отже, гарантії прав особи першої групи є основоположними правовими ідеями, що мають нормативне закріплення, вони забезпечують права та законні інтереси суб'єктів кримінального процесу, як правило, опосередковано, через застосування заснованих на принципах норм кримінально-процесуального закону. Гарантії прав особи цієї групи містяться у відповідних міжнародно-правових актах, а також в Основному законі держави. Слід зазначити, що поряд з тим, що Конституція України передбачає пряму дію її норм, деякі з її положень сформульовані таким чином, що можуть бути застосовані в кримінальному процесі і без використання додаткового механізму реалізації, встановленого кримінально-процесуальним законом (у тому числі положення, сформульовані у ст. 30). Як справедливо зазначає М.І. Сірий, завдяки введенню в Конституцію України принципів верховенства права, прямої дії конституційних норм та

гарантованості судового захисту прав і свобод людини, положення відповідного розділу набули статусу найважливіших конституційних регуляторів, більшість з яких, без огляду на оновлення законодавства, можуть активно працювати на інтереси людини [250, с. 189].

Будь-яке порушення норм-гарантій цієї групи безумовно тягне за собою скасування прийнятих процесуальних рішень або визнання результатів процесуальних дій недопустимими.

Таким чином, загальні гарантії прав особи, що виражені в принципах кримінального процесу й закріплені в нормах закону, стають реальними засобами забезпечення як інтересів суспільства загалом, так і прав та законних інтересів осіб.

На переконання В.М. Тертишника, розвиток системи процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод людини в кримінальному процесі передбачає виконання конституційних вимог щодо недопустимості звуження існуючих прав і свобод та гарантій їх захисту; розширення існуючої системи та обсягу і змісту окремих прав і свобод; чітке законодавче визначення підстав, умов і процедури застосування примусових заходів; створення такої моделі процесуальної форми, за якої примусові заходи, втручання в права, свободи й законні інтереси людини дійсно мали б місце тільки за умов крайньої необхідності; чітке визначення механізму застосування примусових заходів та виникаючих при цьому правовідносин; обґрунтованість усіх рішень щодо втручання в права й свободи людини; дієвість процесуального контролю, судового й прокурорського нагляду за здійсненням процесуальної діяльності; визначення відповідальності за всі прояви безґрунтового втручання в гарантовані законом права й свободи людини; створення доступного, простого і надійного юридичного механізму захисту й відновлення прав і свобод, правової реабілітації та відшкодування заподіяної незаконними діями шкоди [250, с. 19].

На цей час права людини та правові гарантії їх забезпечення в нашій державі отримали юридичне оформлення у відповідних міжнародно-

правових актах, Конституції України та галузевому законодавстві. Отже, оголосивши людину, її права і свободи найвищою цінністю, держава визначила їх визнання, дотримання та охорону й захист своїм першочерговим обов'язком. У сфері кримінального судочинства державні органи і посадові особи є основними суб'єктами діяльності щодо забезпечення прав осіб – учасників кримінально-процесуальних відносин, для яких ця діяльність є обов'язком.

Якщо в минулому вирішення питань, пов'язаних із процесуальними гарантіями в основному зводилося до вивчення конкретних процесуальних засобів, що виступають як гарантії, то в наступні роки стали досліджуватися загальні проблеми процесуальних гарантій, їх сутність, система, види. На підставі проведеного дослідження, автор дотримується думки, що гарантіями прав особи у кримінальному процесі слід вважати передбачені Конституцією України, кримінально-процесуальним законом умови, засоби і способи, які в своїй сукупності забезпечують реалізацію, охорону, захист і відновлення прав особи – суб'єкта кримінально-процесуальних відносин. При цьому, дія цих гарантій поширюється на особливу групу суб'єктів кримінального процесу, інтереси яких, як інтереси певного учасника кримінально-процесуальних відносин, відображають потребу в захищеності важливих для нього цінностей (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий тощо).

Виходячи з вищевикладеного, визначається необхідність заповнення недоліків теоретичної розробки інституту процесуальних гарантій прав особи й удосконалення кримінально-процесуальних норм і практики їх застосування з метою створення необхідних гарантій забезпечення прав і законних інтересів особи в межах визначеного предмету дослідження.

13.4 Implementation features of criminal proceedings with respect to judges

Усі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не має бути привілеїв або обмежень за ознаками раси,

кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, за ознакою статі, етнічного походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, 2 ст. 24 Конституції України) [251]. Проте, кримінальний процесуальний закон встановлює особливості провадження щодо окремої категорії осіб (глава 37 КПК).

Особливий порядок кримінального провадження здійснюється щодо осіб, згідно ст. 480 КПК, зокрема, професійного судді, судді КСУ, присяжного на час здійснення ним правосуддя. Встановлення особливостей кримінального провадження щодо цих осіб обумовлено прагненням законодавця забезпечити їх самостійність, надати сприятливі умови для здійснення цими особами власних повноважень, захистити їх від необґрунтованого кримінального переслідування та засудження.

Окрім КПК, особливості притягнення до кримінальної відповідальності цієї категорії осіб визначені Конституцією України (далі КУ), законами України «Про судоустрій і статус суддів» від 02. 06. 2016 р., «Про Вищу раду правосуддя» від 21. 12. 2016 р., «Про Конституційний Суд України» від 13. 07. 2017 р., «Про Вищий антикорупційний суд» від 07. 06. 2018 р., «Про державну службу» від 10. 12. 2015 р., «Про запобігання корупції» від 14. 10. 2014 р., та відповідними підзаконними актами: Регламентом Вищої ради правосуддя від 24. 01. 2017 р., Регламентом КСУ від 22. 02. 2018 р. та ін.

Застосування особливого порядку кримінального провадження означає, що до вищезазначених осіб кримінальне провадження здійснюється за загальними правилами КПК із врахуванням низки особливостей, визначених КПК. До особливостей зараховано винятковий порядок повідомлення підозри, затримання, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту, відсторонення від посади.

1. Конституційно-правовий статус судді, судді Конституційного Суду України, присяжного.

Конституційно-правовий статус суддів усіх категорій законодавець розкриває в КУ, законах України «Про судоустрій і статус суддів», «Про

Конституційний Суд України», «Про Вищий антикорупційний суд» та інших правових актах. Стаття 127 КУ визначає загальні вимоги до суддів усіх категорій: 1) на посаду судді може бути призначений громадянин України у віці від 30 до 65 років, який має вищу юридичну освіту та стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше 5 років, є компетентним, добросовісним, володіє державною мовою; 2) не мати приналежності до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої. Відповідно до ч. 1 ст. 52 Закону України (далі ЗУ) «Про судоустрій і статус суддів» суддею є громадянин України, який відповідно до КУ та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі [260]. Відповідно до ст. 56 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддя має такі права та обов'язки: *права*: 1) брати участь у суддівському самоврядуванні; 2) утворювати громадські об'єднання; 3) бути членом організацій, яка має на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або сприяє розвитку юридичної професії та науки; 4) підвищувати свій професійний рівень; *обов'язки*: 1) додержуватися присяги; 2) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати й вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; 3) подавати декларації трьох видів - добросовісності судді, родинних зв'язків судді та особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 4) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, 5) виконувати вимоги й дотримуватися обмежень згідно законодавством у сфері запобігання корупції; 6) звертатися з повідомленням про втручання в свою діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя (далі ВРП) та до Генерального прокурора (далі генпрокурор) упродовж 5 днів після того, як йому стало відомо про таке втручання; 7) підтверджувати

законність джерела походження свого майна у випадках визначених законодавством.

ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» конкретизує вимоги до окремих категорій суддів: слідчим суддею місцевого загального суду може бути особа, обрана на посаду слідчого судді на строк не більше 3 років зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана. Слідчий суддя, який уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, повинен спеціалізуватися на провадженні щодо неповнолітніх, мати стаж роботи суддею більше 10 років чи найбільший серед усіх суддів цього суду, бути обраним на посаду судді, який уповноважений здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, на зборах суддів цього суду на строк не більше 3 років. Суддею апеляційного суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя в апеляційному суді, має стаж або на посаді судді не менше 5 років або роботи адвокатом не менше 7 років, чи має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права не менше 7 років, чи має сукупний стаж роботи суддею, адвокатом, науковцем у сфері права не менше 7 років. Суддею ВСУ може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у ВСУ, а також має стаж роботи на посаді судді не менше 10 років або має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права не менше 10 років, чи досвід професійної діяльності адвоката не менше 10 років, чи сукупний стаж роботи суддею, науковцем у сфері права, адвокатом не менше 10 років. Суддя Вищого суду з питань інтелектуальної власності повинен відповідати вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердити здатність здійснювати правосуддя у Вищому суді з питань інтелектуальної власності, мати або стаж роботи на посаді судді не

менше 3 років, або досвід професійної діяльності патентного повіреного не менше 5 років, або досвід професійної діяльності адвоката щодо здійснення представництва в суді у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності не менше 5 років, або сукупний стаж роботи на вище перелічених посадах не менше 5 років. Суддя Касаційного кримінального суду повинен спеціалізуватися на кримінальних справах відповідно до ч. 3 ст. 37 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».

Стаття 7 ЗУ «Про Вищий антикорупційний суд» окрім загальних вимог, які аналогічні вимогам до судді першої інстанції, встановлює спеціальні додаткові вимоги до судді Вищого антикорупційного суду, яким не може бути особа, яка упродовж 10 років, що передують призначенню: 1) працювала в органах прокуратури України, внутрішніх справ України, Національної поліції України, Державному бюро розслідувань (далі ДБР), інших правоохоронних органах, податковій міліції, СБУ, митних органах, Національному антикорупційному бюро України (далі НАБУ), Національному агентстві з питань запобігання корупції, Національному агентстві України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Антимонопольному комітеті України, Рахунковій палаті, центральному органі виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму; 2) була членом ВККС України або Вищої ради юстиції до набрання чинності ЗУ «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», 3) обіймала політичні посади, мала представницький мандат; 4) входила до складу Міжвідомчої комісії з питань державних закупівель до створення електронної системи закупівель відповідно до ЗУ «Про публічні закупівлі»; 5) відомості про яку чи про керівний орган або наглядову раду юридичної особи, до складу якої вона входила, внесені до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили

корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; 6) упродовж останніх 5 років входила до складу керівних органів політичної партії або перебувала у договірних відносинах з політичною партією; 7) мала судимість за вчинення умисного злочину; 8) яка за вироком суду, що набрав законної сили, була позбавлена права обіймати посади або займатися діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (крім осіб, які реабілітовані).

Відповідно до ст. 11 ЗУ «Про Конституційний Суд України» [261] суддею КСУ може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг 40 років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше 15 років, відповідає критерію політичної нейтральності, пройшов спеціальну перевірку в порядку, встановленому ЗУ «Про запобігання корупції». Суддя КСУ не може суміщати свою посаду з будь-якою посадою в органі державної влади або органі місцевого самоврядування, органі професійного правничого самоврядування, зі статусом депутата будь-якої категорії, з іншим представницьким мандатом, з адвокатською чи підприємницькою діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати будь-яку іншу оплачувану роботу, за винятком здійснення викладацької, наукової чи творчої діяльності та отримання винагороди за неї, входити до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, що має на меті одержання прибутку. Насуддів КСУ поширюються вимоги та обмеження, встановлені для ЗУ «Про запобігання корупції».

Відповідно до статей 63, 65, 68 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» присяжним є особа, яка відповідно до п. 1 ч. 12 ст. 31 КПК у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, та за клопотанням обвинуваченого здійснює судовий розгляд у складі суду присяжних, який складається з двох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше 5 років, та трьох присяжних. Присяжним може бути громадянин України, який досяг 30 віку, відповідає

встановленим ч. 2 ст. 65 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» обмеженням для присяжного і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, якщо інше не визначено законом. На присяжних поширюються гарантії незалежності й недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя.

Зауважуємо, що відповідно до підп. «г» п. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» судді, судді КСУ, присяжні (під час виконання ними обов'язків у суді) належать до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Згідно ч. 1 ст. 3 цього Закону судді усіх категорій є суб'єктами, відповідальними за дотримання вимог антикорупційного законодавства і вчинення корупційних правопорушень чи правопорушень, пов'язаних з корупцією. Відповідно до примітки 2 до ст. 368 КК України судді належать до службових осіб, які займають відповідальне становище. Відповідно до примітки 3 до ст. 368 КК України Голова КСУ, його заступники та судді КСУ, Голова ВСУ, його перший заступник, заступники та судді ВСУ, голови вищих спеціалізованих судів, їх заступники та судді вищих спеціалізованих судів є службовими особами, які займають особливе становище.

2. Імунітет судді, судді Конституційного Суду України, присяжного від кримінального переслідування

Інститут правового імунітету – один з ключових статусних елементів організації державної влади. Він забезпечує самостійність і незалежність різних органів державної влади, посадових осіб, наділених імунітетом. Суддівський імунітет українських суддів за класифікацією належить до виду обмеженого процесуального імунітету, який однаковий в усіх випадках вчинення суддею будь-якого злочину. Ст. 126 КУ гарантує незалежність, недоторканість суддів, які полягають у тому, що без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано / утримано під вартою / арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді

під час або відразу ж після вчинення тяжкого / особливо тяжкого злочину й не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судове рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Положення щодо недоторканності суддів розвинені в чинному законодавстві про судоустрій. Ст. 49 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» передбачає гарантії недоторканності судді, які проявляються у специфічному порядку його затримання і притягнення до відповідальності. Суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: 1) якщо ВРП надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням; 2) затримання судді під час / відразу ж після вчинення тяжкого / особливо тяжкого злочину, якщо затримання необхідне для попередження вчинення злочину, відвернення / попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду, за винятком вище описаних випадків. Судді може бути повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише генпрокурор чи його заступником. Суддя може бути тимчасово відсторонений від здійснення правосуддя на строк не більше 2 місяців у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності на підставі рішення Вищої ради правосуддя про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, ухваленого за вмотивованим клопотанням генпрокурора чи його заступника. Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється в тому ж порядку на строк не більше 2 місяців за клопотанням про продовження строку такого відсторонення судді від здійснення правосуддя генпрокурора або його заступника, яке подається не пізніше 10 днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено. Проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися лише з дозволу суду, здійснюється на підставі

судового рішення, ухваленого за клопотанням генпрокурора або його заступника, керівника регіональної прокуратури або його заступника. Кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення, прийняття рішення про проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, застосування запобіжних заходів не може здійснюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає / обіймав посаду судді. У разі якщо згідно з загальними правилами визначення юрисдикції кримінальне провадження щодо судді або прийняття вище перелічених рішень мають здійснюватися тим судом, де обвинувачений обіймає / обіймав посаду судді, то кримінальне провадження або прийняття вище перелічених рішень здійснюється судом, найбільш територіально наближеним до суду, де обвинувачений обіймає / обіймав посаду судді, якщо інший суд не визначений процесуальним законом. Ці положення є змістом суддівського імунітету.

Імунітет суддів КСУ має відмінності від імунітету усіх інших категорій суддів. Відповідно до ст. 24 ЗУ «Про Конституційний Суд України» суддю КСУ не може бути притягнуто до відповідальності за голосування у зв'язку з ухваленням КСУ рішень та надання ним висновків, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку. Суддю КСУ без згоди КСУ не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді КСУ під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддя КСУ не може бути підданий приводу / примусовому припровадженню до будь-якого органу або установи, крім суду. Суддя КСУ, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна відповідальність, має бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: 1) якщо КСУ надав згоду на затримання судді КСУ у зв'язку з таким діянням; 2) якщо його затримано під час / відразу ж після вчинення тяжкого / особливо тяжкого злочину. КСУ має бути негайно повідомлений про затримання судді КСУ. Подання про надання згоди на затримання,

утримування під вартою / арешт судді КСУ вносить до КСУ генпрокурор чи особа, яка здійснює його повноваження. КСУ ухвалює на спеціальному пленарному засіданні у формі постанови рішення про надання згоди на затримання / утримування під вартою чи арешт судді КСУ. Про підозру у вчиненні кримінального правопорушення судді КСУ повідомляє генпрокурор чи особа, яка здійснює його повноваження.

Імунітет суддів Вищого антикорупційного суду (далі ВАКС) має відмінності від імунітету усіх інших категорій суддів. Відповідно до ч. 2 ст. 58, ч. 2 ст. 59 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя» подання про надання згоди на затримання судді ВАКС, утримання його під вартою / арештом вноситься тільки генпрокурором (в. о. генпрокурора) на розгляд ВРП, яка здійснює цей розгляд з обов'язковою участю судді ВАКС чи його представника. Особливості імунітету суддів ВАКС визначено в підп. 3 п. 2 прикінцевих й перехідних положень ЗУ «Про Вищий антикорупційний суд», який набирає чинності з дня початку роботи ВАКС, відповідно до якого КПК буде доповнено: 1) п. 3 - 1 ч. 1 статті 481, згідно з яким письмове повідомлення про підозру судді ВАКС суду здійснюється генпрокурором (в. о. генпрокурора); 2) ст. 480 - 1, згідно з якою відомості, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення суддею ВАКС, вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі ЄРДР) генпрокурором (в. о. генпрокурора) і він зобов'язаний протягом 24 годин з моменту внесення таких відомостей повідомити ВСУ про початок досудового розслідування. Наразі цей підпункт набрав чинності з 2020 р.

Отже, гарантом суддівського імунітету та інстанцією, яка надає згоду на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом, для усіх категорій суддів, окрім суддів КСУ, є ВРП, для суддів КСУ цю роль виконує КСУ.

Інститут імунітету присяжного в законодавстві не виділено окремо, опираючись на положення ст. 68 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», цей імунітет аналогічний імунітету судді першої інстанції.

3 Порядок затримання судді, судді Конституційного Суду України, утримання його під вартою чи арештом

Без згоди ВРП суддю не може бути затримано / утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку суду, крім винятків, які зазначені вище. Законодавство про судоустрій й ст. 482 КПК України надають судді подвійний захист в аспекті позбавлення його свободи до винесення обвинувального вироку: відповідне рішення щодо судді мають ухвалювати 2 органи – ВРП чи КСУ, які дають згоду на затримання судді, утримання його під вартою / арештом й слідчий суддя, який ухвалює ухвалу про застосування запобіжних заходів.

У кримінально-правовій доктрині визнається, що одне протиправне діяння може порушити норми відразу декількох галузей права, тоді з'являється множинність правопорушень, яка зумовлює притягнення до декількох видів відповідальності. Таке явище називається *ідеальна сукупність*, яке важливе у кваліфікації злочинів. У зв'язку із цим можна поділити види множинності правопорушень, вчинених суддями, на: (а) *ідеальну*, яка має місце, коли одним протиправним діянням порушуються одночасно норми декількох галузей права й одночасно застосовуються заходи декількох видів відповідальності, і (б) *фактичну*, коли має місце декілька протиправних діянь, які за сукупністю кваліфікуються за однією підставою відповідальності. Підстави кримінальної відповідальності судді визначені КК України: це вчинення діяння, об'єктивні ознаки якого є у відповідній статті / статтях кримінального закону. Вирішення питання про подвійну відповідальність судді за одне правопорушення (в рамках різних субінститутів інституту юридичної відповідальності судді) - дискреційне право органів, які застосовують санкції до суддів, за винятком випадків, коли подвійна відповідальність судді прямо передбачена законом (припинення повноважень судді з моменту набуття чинності обвинувальним вироком щодо нього). За законодавством дисциплінарна і кримінальна відповідальність за одне й те саме діяння не виключають одна одну.

Притягнення судді до кримінальної відповідальності вимагає безумовного дострокового припинення суддівських повноважень і виключення його із суддівської спільноти без будь-якої можливості поновлення у професії надалі. За законодавством про судоустрій засудження судді за вчинення злочину вважається дисциплінарним проступком судді. З вищевикладеного робимо висновок, що ВРП чи КСУ при розгляді подання щодо надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою / арештом вирішує питання про кваліфікацію вчиненого суддею правопорушення і вид (види) відповідальності судді за це правопорушення; Генпрокурор / його заступник повинні викласти у поданні про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою / арештом обставини, які доказують, що діяння, у вчиненні якого підозрюється суддя, є злочином.

Процедура надання згоди на затримання судді (крім судді КСУ), утримання його під вартою / арештом регламентована главою 18 Регламенту ВРП [266]. Подання щодо надання згоди на затримання судді, якому у встановленому законом порядку повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, утримання його під вартою / арештом (далі – подання) вноситься на розгляд ВРП генпрокурором / його заступником. Щодо кожного виду запобіжного заходу подається окреме подання.

Подання повинне відповідати вимогам, встановленим КПК, бути вмотивованим, враховувати обставини, які передбачені ст. 178 КПК, містити конкретні факти й докази, які обґрунтовують підозру у вчиненні суддею кримінального правопорушення, містити аргументацію необхідності такого затримання / утримання, яке повинно довести, що існує хоча б один з ризиків, передбачених ст. 177 КПК. До подання додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються його доводи. Категорія *обґрунтована підозра* означає «наявність фактів або відомостей, здатних переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити це правопорушення. Від сукупності обставин справи залежить, що саме може вважатися обґрунтованою підозрою». Злочини, які вчиняються суддями, поділяються на

2 види: 1) ті, які суддя вчиняє поза межами своєї професійної діяльності; 2) ті, що пов'язані з його спеціальним статусом. До 2-го виду належать злочини службові й корупційні, які є різновидом службових злочинів. Службові злочини вчиняються суддями як службовими особами держави, представниками судової гілки влади. До службових не корупційних злочинів, які можуть бути вчинені суддями, належать ст. 351 - 2, 366, 366 - 1, 367, 370, 371, 374, 375, 376, 376 - 1, 381, 387, 397 КК України. Серед них особливої уваги заслуговують злочинні діяння, які передбачені ст. 328, 351 - 2, 366 - 1, 374, 375, 376, 376 - 1, 381, 387 КК України через необхідність вирішення питання про їх кваліфікацію, а саме чи як діянь, за які передбачена кримінальна і дисциплінарна відповідальність суддів, чи як діянь, за які передбачена тільки дисциплінарна відповідальність (дисциплінарних проступків) суддів. Злочинне діяння, яке передбачено ст. 366 – 1 КК України, співпадає із змістом дисциплінарного проступку згідно п. 10 ч. 1 ст. 106 Закону «Про судоустрій і статус суддів» й полягає в зазначенні в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисному незазначенні відомостей, визначених законодавством. Для кваліфікації такого діяння як злочину необхідно довести, що такі відомості відрізняються від достовірних на суму понад 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Злочинні діяння, які передбачені ст. 328, 381, 387 КК України, об'єднані змістом дисциплінарного проступку, який передбачено п. 5 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та який полягає в розголошенні суддею охоронюваної законом таємниці. Для кваліфікації такого діяння як злочину, передбаченого ст. 381 КК, необхідно доказати, що діяння викликало тяжкі наслідки. Для кваліфікації цього діяння як злочину, передбаченого ст. 328 КК, необхідно довести, що суддя розголосив державну таємницю. Злочинне діяння, яке передбачено ст. 375 КК України, може співпадати із змістом дисциплінарного проступку, який передбачено ч. 2 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і який полягає в умисному порушенні суддею

норм права / неналежному ставленні до службових обов'язків, які призвели до скасування або зміни судового вироку. Підстави розмежування ст. 375 КК і дисциплінарного проступку визначено в ухвалі ВСУ № 42390313 від 20.11.2014 р., відповідно до якої злочин, передбачений ст. 375 КК - це «спеціальний вид службового зловживання в галузі здійснення правосуддя, суб'єкт якого (суддя) умисно з будь-яких мотивів свідомо й цілеспрямовано використовує своє службове становище всупереч інтересам правосуддя» [], тобто в поданні повинен бути доведеним прямий цілеспрямований умисел судді на скоєння злочину. Судова практика дозволяє виділити такі види неправосудних вироків суду: 1) засудження невинної особи або виправдовувальний вирок щодо винної особи, (б) несправедливо м'яке / суворе покарання, (в) про звільнення від кримінальної відповідальності. Злочинне діяння, яке передбачено ст. 351 - 2 КК України, співпадає зі змістом дисциплінарного проступку, який передбачено п. 13 ч. 1 ст.106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і який полягає в ігноруванні суддею запитів членів ВККС України або ВРП, поданих ними під час виконання передбачених законом повноважень, кваліфікація цього діяння покладається на розсуд ВРП. Злочинні діяння, які передбачені ст. 376, 376 - 1 КК України співпадають із змістом дисциплінарного проступку який передбачено п. 8 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і який полягає у втручанні в процес здійснення судочинства іншими суддями. Злочинне діяння, яке передбачено ст. 374 КК, співпадає зі змістом дисциплінарного проступку, який передбачено підп. г п. 1 п. 10 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і який полягає в незабезпеченні обвинуваченому права на захист. Оцінка порушення суддею процесуальних норм, суттєвість, очевидність такого порушення доводиться у кожному конкретному випадку, виходячи із обставин справи, тому розмежування злочинів, які передбачені ст. 374, 376, 376 - 1, 387 КК, від дисциплінарних проступків покладається на розсуд ВРП.

До корупційних злочинів, які можуть бути вчинені суддями, належать ст. 364, 368, 368 - 3, 368 4, 369, 369 - 2 КК України. Обставини, які підлягають доказуванню, у випадку вчинення суддею діянь, які підпадають під ознаки злочинів, які передбачені статтям 364, 368, 368 - 3, 368 - 4, 369, 369 – 2 КК України, полягають у високій суспільній небезпеці цих діянь для відмежування таких діянь від дисциплінарного корупційного проступку судді, який передбачено п. 11 п. 10 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» і який полягає у використанні статусу судді з метою незаконного отримання ним чи третіми особами матеріальних благ / іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку. При вирішенні питання про вибір щодо суддів видів відповідальності у їх співвідношенні (сукупності) компетентні органи держави керуються загально-правовими принципами й застосовують їх з урахуванням специфіки інституту юридичної відповідальності судді (верховенство права, законність, справедливість, правова визначеність, індивідуалізація покарання, рівність підстав такої відповідальності та ін.).

У день реєстрації в автоматизованій системі розподілу справ подання передається на перевірку члену Вищої ради правосуддя, визначеному автоматизованою системою. Подання, що не відповідає вимогам Закону, ВРП повертає генпрокурору / його заступнику зі вмотивованим рішенням, яке не підлягає оскарженню. Подання про надання згоди на утримання під вартою / арештом розглядається ВРП не пізніше ніж через 5 днів з дня його отримання. Однак, якщо подання стосується судді, який затриманий під час / відразу ж після вчинення тяжкого / особливо тяжкого злочину, то це подання розглядається невідкладно після надходження у межах строку, визначеного КПК. Подання про різних видів заходів надані щодо судді в межах одного кримінального провадження, розглядаються ВРП в одному засіданні. Повідомлення дати, часу, місця розгляду подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою / арештом невідкладно надсилається генпрокурору / його заступнику. Розгляд такого подання

здійснюється ВРП без виклику судді, за винятком судді ВАКС. За необхідності викликається суддя для надання пояснень. Засідання ВРП з питання надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою / арештом відбувається відкрито, якщо не прийнято рішення про проведення закритого засідання. Розгляд подання починається з короткого викладу головуєчим на засіданні наведеного у поданні обґрунтування необхідності такого затримання / утримання, потім надається слово генпрокурору, його заступнику / уповноваженому одним із них прокурору. Якщо суддя, щодо якого внесено подання, присутній на засіданні, то слово для пояснень надається йому, та / або його представнику. Суддя має право надати письмові пояснення, які у разі його відсутності підлягають обов'язковому оголошенню. Якщо суддя відмовляється від надання пояснень, то ВРП розглядає подання без його пояснень. Під час розгляду цього подання ВР має право заслухати будь-яку особу / дослідити будь-які матеріали, які є суттєвими для вирішення питання, яке розглядається. За результатами розгляду подання Рада ухвалює рішення про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою / арештом або про відмову в задоволенні подання. Рішення ВРП ухвалюється у нарадчій кімнаті відкритим голосуванням більшістю членів ВРП, які беруть участь у засіданні. Це рішення оголошується присутнім на засіданні та негайно вручається генпрокурору, його заступнику / уповноваженому прокурору. Копія рішення вручається судді щодо якого внесено подання, якщо він присутній на засіданні, і надсилається голові суду, в якому він обіймає посаду. У разі відсутності вказаних осіб на засіданні воно негайно надсилається до генеральної прокуратури та суду, де суддя обіймає посаду. Текст рішення оприлюднюється на офіційному веб-сайті ВРП не пізніше ніж на сьомий день з дня його ухвалення. До прийняття ВРП рішення по суті подання генпрокурор має право відкликати внесене ним чи його заступником подання. У такому випадку ВРП постановляє ухвалу про повернення подання без розгляду, яка не підлягає оскарженню. Розгляд відповідного подання

стосовно судді ВАКС відбувається за обов'язкової участі судді ВАКС або його представника. Рішення ВРП про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом може бути оскаржене в порядку, визначеному кримінальним процесуальним законодавством як складова частина скарги на відповідну ухвалу слідчого судді про затримання судді, утримання його під вартою чи арештом.

Процедура надання згоди на затримання судді КСУ, утримання його під вартою чи арештом, регламентована параграфом 15 Регламенту КСУ. КСУ розглядає подання генпрокурора / особи, яка здійснює його повноваження, про надання згоди на затримання, утримування під вартою / арешт судді КСУ на спеціальному пленарному засіданні не пізніше десятого робочого дня з дня його отримання. Не пізніше сьомого робочого дня постійна комісія з питань регламенту та етики КСУ вивчає подання щодо наявності у ньому підтверджених доказами фактів причетності судді КСУ до вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, їх достатності та обґрунтованості. У разі необхідності ця комісія витребує від генпрокурора / особи, яка здійснює його повноваження, додаткові документи та матеріали. Спеціальне пленарне засідання КСУ, на якому розглядається питання про надання КСУ згоди на затримання, утримування під вартою / арешт судді КСУ, відбувається за участю генпрокурора / особи, яка здійснює його повноваження, судді КСУ, щодо якого внесено подання, та / або представника чи адвоката цього судді. Неявка судді КСУ, щодо якого внесено подання, та / або його представника без поважних причин на спеціальне пленарне засідання КСУ, не перешкоджає розгляду подання. Після відкриття спеціального пленарного засідання КСУ слово надається генпрокуророві або особі, яка здійснює його повноваження, для обґрунтування необхідності у затриманні, утримуванні під вартою / арешті судді КСУ та викладення підтверджених доказами фактів його причетності до вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України. Зауважуємо, що суддя КСУ не може підозрюватись чи обвинувачуватись у

вчиненні злочину, передбаченого ст. 375 КК України, тому що акти КСУ не є актами ні правотворчими, ні нормативно-правовими, вони не належать до системи національного законодавства, але його рішення й висновки виступають допоміжними джерелами права, мають нормативний характер. Після виступу генпрокурора / особи, яка здійснює його повноваження, судді КСУ мають право поставити йому запитання про внесеного подання. Далі слово для надання пояснень надається судді КСУ, щодо якого внесено подання, та / або його представнику. Після надання ними пояснень судді КСУ мають право поставити їм питання. Суддя КСУ, щодо якого внесено подання, має право відмовитися надавати пояснення та відповідати на запитання. Якщо КСУ ухвалює рішення про надання згоди відповідно на затримання, утримування під вартою чи арешт судді КСУ, то воно ухвалюється на закритій частині спеціального пленарного засідання КСУ більшістю суддів КСУ, які беруть у ньому участь, у формі постанови. Таке рішення оголошується присутнім на спеціальному пленарному засіданні та відповідна постанова направляється генпрокурору / особі, яка здійснює його повноваження. Якщо КСУ відмовляє у наданні згоди відповідно на затримання, утримування під вартою чи арешт судді КСУ, то КСУ повідомляє генпрокурора / особу, яка здійснює його повноваження, про ненадання згоди відповідно на затримання, утримування під вартою / арешт судді КСУ. У разі надходження до КСУ повідомлення про затримання судді КСУ Голова КСУ, а у разі його відсутності - заступник Голови КСУ / суддя, який виконує обов'язки Голови КСУ, має право вимагати від правоохоронних органів пояснень щодо підстав його затримання. У разі надходження до КСУ повідомлення про затримання Голови КСУ заступник Голови КСУ або суддя, який виконує обов'язки Голови КСУ, має право вимагати від правоохоронних органів пояснень щодо підстав його затримання.

Після отримання згоди на затримання, утримування під вартою / арешт судді генпрокурор / його заступник подають клопотання про застосування запобіжного заходу (заходів) до слідчого судді місцевого загального суду, в

межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Він перевіряє наявність підстав для застосування запобіжного заходу / заходів. Тільки після ухвалення ним ухвали про дозвіл на застосування запобіжного заходу / заходів до судді можна застосовувати запобіжний захід / заходи.

4 Порядок повідомлення судді, судді Конституційного Суду України, про підозру

Повідомлення судді про підозру – відправний момент процедури притягнення судді до кримінальної відповідальності, після настання якого суддя може користуватись усіма правами підозрюваного, встановленими ст. 42 КПК. Відповідно до ч. 4 ст. 49 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддю повідомляє про підозру у вчиненні кримінального правопорушення лише генпрокурор України або його заступник. Відповідно до ч. 9 ст. 24 ЗУ «Про Конституційний Суд України» суддю КСУ про підозру у вчиненні кримінального правопорушення повідомляє генпрокурор / особа, яка здійснює його повноваження. Складення, вручення повідомлення про підозру будь-якою іншою особою робить це повідомлення нікчемним. Зауважуємо, що будь-який слідчий або прокурор може внести відомості про вчинення суддею кримінального правопорушення до ЄРДР.

5. Порядок відсторонення судді, судді Конституційного Суду України від здійснення правосуддя.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 62 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя» суддю може бути тимчасово відсторонено від здійснення правосуддя за рішенням ВРП у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 155 КПК, до обставин, які підтверджують необхідність відсторонення судді, судді КСУ від здійснення правосуддя, належать: 1) обставини, які дають підстави вважати, що перебування на посаді судді підозрюваного / обвинуваченого сприяло вчиненню кримінального правопорушення; 2) обставини, що дають підстави вважати, що підозрюваний / обвинувачений, перебуваючи на посаді судді, знищить чи

підробить речі й документи, які мають суттєве значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливатиме на свідків та інших учасників кримінального провадження, чи протиправно перешкоджатиме кримінальному провадженню іншим чином.

Порядок тимчасового відсторонення суддів усіх категорій від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності і продовження строку такого відсторонення регламентовано ст. 63, 64, 65 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя» та ст. 155 – 1 КПК. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності здійснюється ВРП на строк не більше 2 місяців на підставі вмотивованого клопотання генпрокурора / його заступника, а стосовно судді Вищого антикорупційного суду на підставі вмотивованого клопотання (далі клопотання) генпрокурора (в. о. генпрокурора). На стадії судового провадження строк відсторонення встановлюється до набрання законної сили вироку суду чи закриття кримінального провадження. Клопотання щодо судді, який є підозрюваним / обвинувачуваним / підсудним, подається до ВРП на будь-якій стадії кримінального провадження. Клопотання подане без дотримання визначених законом вимог, повертається ВРП генпрокурору чи його заступнику. Генпрокурор / його заступник можуть уповноважити прокурора на вручення судді, крім судді ВАКС, копії клопотання та матеріалів, що обґрунтовують клопотання, на представлення цього клопотання під час розгляду на засіданні ВРП. Вища рада правосуддя розглядає клопотання невідкладно, але не пізніше 7 днів з дня надходження клопотання. Повідомлення про дату, час, місце розгляду такого клопотання направляється судді щодо якого подано клопотання, генпрокурору / його заступнику, до суду, де суддя обіймає посаду, та невідкладно розміщується на офіційному веб-сайті ВРП. Неявка на засідання ВРП судді, генпрокурора / його заступника чи уповноваженого одним із них прокурора, які були належним чином повідомлені про дату, час, місце засідання, не перешкоджає розгляду клопотання. Розгляд клопотання про тимчасове

відсторонення судді від здійснення правосуддя починається з короткого викладу членом ВРП, який визначений доповідачем, наведеного у клопотанні обґрунтування необхідності такого тимчасового відсторонення. Потім слово надається генпрокурору / його заступнику або уповноваженому прокурору, судді / його представнику, щодо якого внесене клопотання, для надання пояснень. Якщо суддя відмовляється від надання пояснень, ВРП розглядає клопотання без його пояснень. За результатами розгляду клопотання про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя ВРП ухвалює рішення, копія якого не пізніше 7 робочих днів направляється генпрокурору / його заступнику, судді, стосовно якого ухвалено рішення, до суду, де цей суддя обіймає посаду. Суддя відстороняється від здійснення правосуддя з дня ухвалення ВРП рішення про його тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя на строк, зазначений у рішенні, який не може становити більше 2 місяців. На стадії судового провадження строк відсторонення встановлюється до набрання законної сили вироком суду або закриття кримінального провадження. Продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності визначається у порядку згідно ст. 63 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», на строк не більше 2 місяців, а в разі якщо обвинувальний акт передано до суду, - до набрання законної сили вироком суду чи закриття кримінального провадження. Клопотання про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя подається генпрокурором / його заступником, щодо судді ВАКС - генпрокурором (в. о. генпрокурора) не пізніше, чим за 10 днів до закінчення строку, на який суддю відсторонено. Клопотання про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя через притягненням до кримінальної відповідальності підлягає задоволенню, якщо: 1) обставини, які стали підставою для тимчасового відсторонення від здійснення правосуддя, продовжують існувати; 2) сторона обвинувачення не мала можливості забезпечити досягнення цілей, заради яких було застосовано тимчасове

відсторонення від здійснення правосуддя, іншими способами протягом дії попереднього рішення. У разі ухвалення ВРП рішення про продовження строку тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя через притягнення до кримінальної відповідальності, суддя відстороняється від посади з дня ухвалення ВРП такого рішення на строк, зазначений у рішенні, який не може становити більше 2 місяців, а в разі якщо обвинувальний акт передано до суду, - до набрання законної сили рішенням суду за результатами закінчення судового провадження. Повторне звернення генпрокурора / його заступника із клопотанням про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності чи із клопотанням про продовження строку такого відсторонення щодо судді в межах одного кримінального провадження не допускається, крім випадків скасування попереднього рішення ВРП судом. Тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя через притягнення до кримінальної відповідальності припиняється у разі закриття кримінального провадження щодо судді або набрання законної сили вироком суду без ухвалення ВРП окремого рішення про припинення тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя. Рішення ВРП про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, продовження строку такого відсторонення може бути оскаржене та скасоване виключно з таких підстав: 1) склад ВРП, який ухвалив відповідне рішення, не мав повноважень його ухвалювати; 2) рішення не підписано будь-ким зі складу членів ВРП, які брали участь у його ухваленні; 3) рішення не містить посилання на визначені законом підстави його ухвалення або мотиви, з яких Вища рада правосуддя дійшла відповідних висновків. При цьому оскарження рішення ВРП не відмінює його виконання.

6. Особливості порядку розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених суддями, суддями Конституційного Суду України.

Відповідно до п. 1 ч. 4 ст. 216 КПК слідчі органів державного бюро розслідувань здійснюють досудове розслідування злочинів, які були вчинені судьями, за винятком досудового розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206 - 2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366 - 1, 368, 368 - 2, 369, 369 - 2, 410 КК України, яке здійснюється детективами НАБУ. Спеціалізація щодо корупційних правопорушень має місце і в органах прокуратури: процесуальні дії по корупційних правопорушеннях суддів здійснює Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

За ч. 1 ст. 33 КПК України справи по обвинуваченню суддів мають розглядатися місцевим загальним судом. Згідно з ч. 2 ст. 32 КПК України кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення не може здійснюватися судом, у якому обвинувачений обіймає / обіймав свою посаду. У такому разі його здійснює суд, який найбільше територіально наближений до суду, в якому обвинувачений обіймає / обіймав посаду судді або до іншої адміністративно-територіальної одиниці (області, міста Києва). Відповідно до частин 2 і 3 ст. 247 КПК розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій стосовно суддів – прерогатива слідчого судді апеляційного суду області, міста Києва поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який провадить досудове розслідування. У цьому випадку слідчий / прокурор звертаються з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих / розшукових дій до слідчого судді апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до останнього, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування. Відповідно до ч. 9 ст. 49 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій щодо судді може здійснюватися виключно з дозволу суду на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням генпрокурора України або його заступника, керівника

регіональної прокуратури / його заступника. Відповідно до ч. 12 ст. 31 КПК кримінальне провадження стосовно Голови КСУ, його заступника чи судді КСУ, Голови ВСУ, його першого заступника, заступника чи судді ВСУ, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників чи суддів вищих спеціалізованих судів, осіб, посади яких належать до посад державної служби категорії "А", а також щодо обвинувачення у вчиненні кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності НАБУ, здійснюється: 1) в суді першої інстанції - колегіально судом у складі трьох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше 5 років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше 5 років, та трьох присяжних; 2) в апеляційному порядку - колегіально судом у складі п'яти суддів; 3) в касаційному порядку - колегією суддів у складі семи суддів. Кримінальне провадження щодо цієї категорії осіб під час досудового розслідування здійснюється слідчим суддею одноособово; у разі оскарження його ухвал в апеляційному порядку - колегіально судом у складі не менше трьох суддів. Такі положення законодавства спрямовані на забезпечення безсторонності розгляду справ суддів.

7. Припинення повноважень судді, судді Конституційного Суду України внаслідок набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду

Повноваження судді припиняються з дня набрання щодо нього законної сили обвинувальним вироком суду. Після набрання сили обвинувальним вироком суддя не вправі продовжувати здійснювати свої повноваження і втрачає передбачені законом гарантії незалежності й недоторканності, а також право на грошове та інше забезпечення. Цей юридичний факт є підставою для припинення ВРП відставки судді. Відповідно до п. 5 ст. 20 ЗУ «Про Конституційний Суд України» повноваження судді КСУ припиняються у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього за

вчинення ним злочину. Відповідно до ст. 124, п. 2 ч. 1 ст. 145 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суд, який ухвалив обвинувальний вирок щодо особи, яка є суддею, негайно повідомляє про це ВРП, Вищу Кваліфікаційну Комісію Суддів України й Державну Судову Адміністрацію України.

SECTION 14.

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

14.1 The methodological attribute of law learning: contemporary challenges

Соціальний світ ще відносно недавно був світом повільних швидкостей, стійких регулятивних форм і механізмів у вигляді історично сформованих традицій, звичаїв, державно-правових інститутів, вирізнявся незначними відхиленнями від звичних процесів. Сьогодні ситуація змінилася. Сучасний світ – надскладна система, в якій стрімко розвиваються процеси глобалізації і диференціації, конкуренції і кооперації, обміну матеріальними благами, інформацією, фінансами, людськими ресурсами і т.д. Якщо у стабільному світі атрибутивних ознак раціональності вистачало, оскільки, виявивши типові ситуації, можна було розробити для них стандартні рішення, то в інформаційному суспільстві, темпоральному, плюралістичному, спонтанному, нестабільному, інтегративному, що набуває все більше й більше глобальних проблем, виникає потреба в дещо іншому мисленні.

Характеризуючи такий стан та критикуючи виключність пізнання права методологічними засобами логоцентризму, серед правників нерідко утверджувалася ідея, що ставить під сумнів твердження ніби догматизм – єдиний спосіб організації юридичного мислення, здатного істинно описувати й пояснювати зовнішню правову реальність⁵⁶. Як методологічне й нормативне вираження пізнання права, як форма закріплення та розвитку його досягнень, догматизм має свої межі, чим і визначається обмеженість ефективності нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Як вираз нормативності пізнання права, він панівний і ефективний саме на етапах еволюційного, континуального розвитку правового знання. Коли ж

⁵⁶ Ehrlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München und Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 409 s. ; Geny F. *Methode d'interpretation et sources en droit prive positif*. Paris, 1954. 468 s. ; Holmes O. W. *The Common Law*. University of Toronto Law School Typographical Society September 21, 2011. 382 p.

певний тип проблем вичерпується, й в умовах ускладнених процесів суспільного розвитку, наявності духовних, економічних, політичних чинників впливу нові проблеми прийнятими методами не розв'язуються, стає очевидним, що право не можна вважати конструкцією міцно з'єднаних одна з одною норм-догм, які дозволяють знайти чітку й точну відповідь на будь-яке питання. Усі накопичені людством «прописні істини» матимуть тільки службовий характер. Надмірне захоплення догматикою, логікою, раціональністю неодмінно призведуть до схематизації та спрощення мінливого «потoku життя», а не до досягнення його ціннісних основ. Остеронь залишиться важлива складова контекстуальної проблеми, що в ідейно-світоглядній площині характеризує більш глибокі, більш активні, динамічні, нелінійні, синергетично опосередковані грані динамічного становлення дійсності, які за таких умов принципово не можуть бути істинно визначені й передбачені у статичній догмі права.

Пізнавальна інтенсивність права як одного з основних і найважливіших джерел його розвитку та функціонування вимагає сьогодні релевантних пізнавальних методів, що відповідають сучасному рівневі гносеологічного інструментарію. Критикуючи раціонально-догматичне підґрунтя опрацювання проблем права, що у своїй світоглядній площині підпорядковане догматичним схемам, побудоване на спрощених ідеях класичної механіки і не спроможне на позитивному тлі домінантного мислення фундаментально прояснити той тип правозаконодавчого руху, що складається, сучасна наукова парадигма зорієнтована на некласичну методологічну площину вимірювання права – нелінійну, непозитивну, об'ємну, ієрархічну та складну, яка дозволяє охарактеризувати правову реальність як явище динамічне, непросте та різноманітне. Як адекватні засоби пізнання права, крім прийомів традиційного мислення (формування понять, суджень, умовиводів), тут актуалізуються нові когнітивні засоби, які по своїм інтенціях міждисциплінарні, комунікативні, конвенціональні і відкриті до діалогу. У такому реверсі доктринальних підходів, юридичне мислення стає не метою

«розумної калькуляції», а швидше здійсненням живої єдності правового буття та свідомості, прагненням до гармонізації хаосу й пізнання незвіданого.

Сучасна правова реальність зіткнулася з онтологічною антиномією догматичного підходу, яка полягає у тому, що, з одного боку, формальна визначеність правового регулювання забезпечує такі потрібні властивості, як чіткість, зрозумілість, організованість правових відносин, а з іншого боку – це форма антибуття, оскільки виходить у своїй інтенції на небуття. Насправді реальне буття не статичне, а динамічне, прогресивно-регресивне, але у жодному разі не незмінне. Догматизм же завжди стоїть на перешкоді утвердження нового та прогресивного⁵⁷. Основна гносеологічна вада догми полягає у тому, що вона будь-які зміни схематизує, конструює й завжди постає як істина, а все інше, як неістинне, має підганятись під неї. В останньому і виражається небезпека й ускладнення, що ведуть нерідко до спотвореного, але не належного нормотворення і нормозастосування.

Завдання догматичного методу зводиться до групування й коментування діючого права, тобто до емпіризму, розвитку сухої формалістики й бюрократичної рутини. Однак в умовах ускладнених процесів суспільного розвитку, наявності матеріальних і духовних, економічних і соціальних, політичних і правових чинників впливу право не можна вважати конструкцією міцно з'єднаних одна з одною норм, які чітко і точно дозволяють знайти відповідь на будь-яке питання. Навпаки: система права складається зі значної кількості принципів і засадничих начал, до яких, за умови відсутності необхідної конструкції, слід звертатися, щоб знайти рішення у кожному конкретному випадку. Подібні принципи права визначають, як слід здійснювати «добудову права». Як зазначає з цього приводу Р. Ціппеліус: «часто трапляються ситуації, за яких на певному етапі застосування правової норми виникає потреба встановити і заповнити прогалину в правовому регулюванні, порушується питання про її

⁵⁷ Козловский А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. С. 48.

співвідношення з певними загальними принципами права або з'являються кілька варіантів її тлумачення»⁵⁸. За таких умов очевидно, що догматичний підхід до розуміння права не може охопити всього різноманіття властивостей, притаманних йому, не сприяє пізнанню істинної природи правових інститутів. Внаслідок цього догма перебуває у «відриві» від дійсних потреб практики. Осторонь залишається важлива площина контекстуальної проблеми, що в ідейно-світоглядній площині характеризує більш глибокі, активні, динамічні, синергетично опосередковані боки становлення статичного права, які догматичне право принципово не в змозі істинно визначити і вивчити.

Правопорядок не зупиняється у своєму розвитку і будь-яка, навіть ідеальна, догма вже в наступний момент після її прийняття, в нових нормативних умовах може не відповідати запитам правозастосовної практики. Полісемантичність права, мінливість та нескінченне різноманіття соціальної реальності і, власне, сама безперервна діяльність по оновленню правових текстів (скасування старих і введення нових, різні варіанти тлумачення) зумовлюють неможливість заздалегідь прорахувати всі наслідки, які випливають з введення в дію кожної нової норми права⁵⁹.

Динамічний фактор реальності, компоненти якого реагують на зовнішні соціальні виклики завжди по-новому, зумовлюватиме внутрішні зсуви акцентів у праві. Цей безперервний і нескінченний рух внутрішніх змін (що коливаються між крайніми точками – коли дещо стає законним і коли дещо перестає таким бути) допомагає уникнути небезпеки редукування (спрощення) одного іншим⁶⁰. Розмаїття та складність правових ситуацій створюватиме передумови появи (виникнення) численних начал, переважна більшість яких матиме не алгоритмічний, а нелінійний характер. З огляду на вищевикладене, синергетичний ефект правового регулювання, якого

⁵⁸ Ціппеліус Р. Юридична методологія. Чернівці : Рута, 2003. С. 17.

⁵⁹ Антонов М. Теоретические альтернативы систематизации права (к логике нормативных систем). *Проблемы методологии и философии права*. Самара : Самарская гуманитарная академия, 2014. С. 49.

⁶⁰ Варга Ч. Природа права и правовое мышление. *Российский ежегодник теории права*. 2008. № 1. С. 349.

супроводжують невизначеність, ймовірність, відсутність зумовленості і неминучості є очевидним.

На відміну від догматизму, який схиляється до некритичного сприймання реальності з усіма її недоліками, синергетично структуроване пізнання має справу з тим, що можливе. Воно виходить за межі безпосередньої реальності і звертається до можливості систематичних змін, які в ній містяться. Крім цього, такий підхід не вириває зі системи чинників тих або інших суспільних процесів їх окремі елементи з подальшою їх абсолютизацією, а з'ясовує явище загалом, у всьому багатстві його проявів.

За теоретичними проблемами формальної визначеності права, визнання його догматичної субстанційної першооснови лежить праксеологічне фундаментальне розмежування юридико-позитивістського і онтологічно-теологічного способів мислення, належність до яких, зі свого боку, відображає методологічну позицію юриста у його професійній діяльності.

Осмилюючи практичну ситуацію, юрист формує для себе певну світоглядну платформу, методологічні основи, компоненти яких він поміщає у правовий простір для вироблення цілеспрямованої лінії професійної діяльності. Методологічну позицію правника у професійній діяльності відображає застосування правових норм. Особливу методологічну роль у застосуванні правових норм відіграє стадія пошуку правової норми відповідно до конкретного правового явища. Цей процес залежить не тільки від теоретичних знань юриста, а й від практичного досвіду, методологічної правомірності самостійного обґрунтування юридичних значущих фактів, умілого тлумачення правової норми. Так, для юриста у якого правосвідомість налаштована на сповідування методології догматизму, юридичний силогізм – зв'язок норми права з конкретною життєвою ситуацією – завжди даватиме правильний результат. Силогізм, що виходить із конкретної норми, завжди відповідатиме на запитання: застосовується норма до тієї чи іншої ситуації чи ні. Відповідно до такого методологічного підходу, користуючись відомою цитатою фахівця методології К. Енгіша, застосування права відбувається за

допомогою кидання погляду «туди-сюди» – то на норму, то на ситуацію, а також за допомогою такого самого почергового переходу від аргументації, яка використовується в ситуації, до аргументації, яка стосується норми. У цьому випадку мотивація вибору методологічної позиції ґрунтується на чинному законодавстві з підтасовкою під конкретну міру покарання, але така методика застосування правових норм не завжди може забезпечити справедливе вирішення правової ситуації. Для юристів з такою методологічною основою, завжди діють прекрасні норми. Однак, як зазначає Є. Ерліх, «незважаючи на формальну тотожність таких норм, у різних ситуаціях вони можуть трактуватись зовсім по-різному. Тому потрібно завжди проникати в суть того змісту, який лежить за зовнішньою формальністю норми. Як неможливо вивчити сімейне право без опису сім'ї або пояснити майнове право, не знаючи видів речей, так неможливо і подати договірне право подати без проникнення у зміст укладених договорів. Тому юриспруденція має прагнути до створення діючих норм, які цілком присвятили себе вивченню життя суспільства з юридичної точки зору, і володіють тонким чуттям реальних речей. А основною проблемою у цьому є проблема так званого «вільного знаходження права»»⁶¹.

Прагнення до чіткості, визначеності положень, орієнтація на юридичну практику роблять позитивізм привабливим для юристів. Але зведення складного феномена права винятково до позитивного права робить юридичну догматику уразливу для критики. Будь-яка даність стосується лише поверхні того, про що вона свідчить. І навпаки, пізнання проникає в глибину, його тенденція полягає в тому, щоб виявити внутрішнє. Індукції юридико-догматичного мислення залишаються, по суті, незавершеними, ніколи не даються як даність, здебільшого їх треба знайти. Коли б таке мислення було вже даним, то не було би потреби в подальшому проникненні в нього і в

⁶¹ Эрлих О. Судейское нахождение права на основании правового предложения. Четыре отрывка из незавершенной работы «Теория судейского нахождения права». *Российский ежегодник теории права*. 2009. С. 332–376.

науковому методі. Пізнання ніколи не може бути справою на рівні даності. Це категоріальна праця вищих синтезів, які здійснює свідомість, що пізнає.

Школи догматики та формальної логіки готують висококваліфікованих фахівців з юридичної техніки, однак нездатних до самостійного мислення. Такий стан речей має місце і навіть поширений ще й сьогодні, коли провідні правники орієнтують юриста-практика бути суворо, беззастережно обмеженим законом, незалежно від його уявлень щодо правового характеру останнього. Як результат – односторонність і неповнота правопізнання, спрощене уявлення про правову діяльність, що розвивається. Тому думка Г. Шершеневича про те, що «юридичні науки страждають догматизмом, оскільки базуються на поняттях, які вони сприймають без будь-якої критики»⁶², залишається актуальною і сьогодні. Сучасний юрист не повинен займатися тільки вивченням того, що є, обмежуватись розумінням та інтерпретацією суті норми, не ставлячи питання, чи могла б вона бути кращою при задоволенні нових запитів суспільства. В іншому разі цілеспрямоване нормативне регулювання, не засноване на розумінні специфіки закономірностей сучасного соціального життя, тільки посилюватиме накопичені проблеми.

14.2 Mapping of human social and legal value in natural-legal type of understanding of the law

In the context of the development of modern science, which explores the problems of man, his place and role in the multifaceted processes of social life, one of the most important directions of scientific knowledge is the study of the essential characteristics of the social and legal value of man within the limits of the main types of understanding of the law. It should be noted that, beginning from the depths of centuries, the problem of understanding of the law, the role of man in

⁶² Шершеневич Г. Общая теория права. Москва, 1910. С. 16.

relation to the law and the right to man does not lose their relevance in modern times. Each historical era made its own adjustments to the system of knowledge about man and law, which was due to spiritual-cultural, economic political and other factors. However, centuries of historical experience, the accumulated system of philosophical knowledge, which is imbued with various ideas, principles, etc., do not give us a clear answer to the question of what constitutes a law. In this context, it is worth recalling the words of N. Rulan (2005), who pointed out that «law is a process of intellectual qualification, not a real natural object a priori» (p. 23-24). It follows that the understanding of the law is directly dependent on the position chosen by the person, knowing the law.

We believe that the basic position regarding the knowledge of the social and legal value of man within the framework of existing theories of understanding of the law is taken by the theory of natural law, which has a millennial history and originates from the depths of ancient philosophical and legal thought, within which the search for the values of the supreme order took place.

It should be noted that the search for moral law and values of the highest order, which conditioned the whole process of human activity, does not lose its relevance in modern times. The existence of a number of negative phenomena in society makes it necessary to strengthen such a search. As K. Lyubutin (1997) notes, «This manifests itself in anthropogenic pressure on the biosphere and man-made pressure on the genotype of man, in the cleavage of the soul, moral degradation of man, and general zeal. All this is a sign of our time, closes on the problem of man. The destruction of man by man himself began» (p. 6).

Knowledge of the social and legal value of a person within the limits of the natural legal type of understanding of the law is important for determining and establishing the present criteria of regularity in the law, carrying out an effective process of its translation into the system of social relations, building the rule of law state, protection of human and civil rights and freedoms.

The basic concept for the disclosure of this issue is the concept of «value», all that allows people to meet their desires and needs, forces efforts to achieve,

preserve and increase them. In our opinion, it is worth agreeing that absolute values of a natural and legal nature do not depend on changes in socio-historical conditions, are not the product of the will of the power, do not prescribe its regulations, are above its instant interest and are not subject to devaluation (Bachinin, 2003).

The highest social value is the man. Hence the right to life, liberty, security and dignity of the individual. The human-centric dimension of law, when viewed from the perspective of reflecting and establishing appropriate forms of law in the system, is to ensure and guarantee the real realization of natural human rights. They serve as an appropriate benchmark and criterion for assessing a positive law against human values such as life, liberty and security. Thus, article 3 of section I of the Constitution of Ukraine (1996) states that «a person, his life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value». Accordingly, section II of the Basic Law of Ukraine enshrined natural, political, social, economic, cultural and other human and civil rights and freedoms in Ukraine (Constitution of Ukraine, 1996). The establishment of human rights in the Basic Law, constitutional acts, codified laws, their enforcement, implementation and protection constitute a mechanism for the constitution of rights, and at the same time an integral part of the legal system of any democratic and rule of law State, including Ukraine (Shevchenko & Kudin, 2019).

The idea of natural law itself is important for the disclosure of the essence of the social and legal value of a person within the limits of the natural legal type of understanding of the law. According to A. L'vova (2008), this idea «for a long time developed in the form of absolute natural law, was based on the belief in the existence of permanent and common laws of world life and human relations. Every living being was thought to have natural properties that inevitably manifest themselves in its behavior, and natural law is an unchanged and universal ethical, or legal, norm of human behavior» (p. 108).

Given that the theory of natural law has gone through a long historical path of

its development and is viewed from several positions, namely, the theological, objectical and modern interpretation of natural law, it is advisable to elaborate on the role of man in the context of these approaches.

The essence of the theological theory of natural law was that the basic condition, the basic principle in the understanding of the law, is the awareness of the presence of the will of God in establishing the order to which people should obey in the process of their vital activity. As P. Ol' (2005) notes, it is the «natural law» that is regarded as the external manifestation of eternal, divine law, which is opposed to imperfect human law (p. 72-73). The role of man within the specified approach to understanding of the law is limited to the passive performer of the alien will, in this case – the will of God. However, the question of who and how will represent «God's order» remains open.

A feature of the ideal legal consciousness is that it is characterized by the prohibition of criticism of judges and laws, and doubts about the legality of norm-commandments are not allowed. It should be noted that in its system of values, all social interests must be subject to religious regulations. Judges in the ideal system are both clerics and many legal procedures and sacred rituals. In states of ideal orientation, only those rulers whose lineage dates back to the gods, as well as those who have a direct divine sanction of rule, have legitimacy. Therefore, in such states, the monarchy is usually a theocracy at the same time. Such were the states of archaic Greece and Rome, India and Tibet, the Inca Empire and medieval European states.

A feature of the objectifying form of natural law theory, which originates from the Hegelian philosophy of the development of the «absolute idea», is that the concept of spirit was central to it, so it was with the legal consciousness that the image of law, which was reflected in the behavior of members of society in various socio-historical conditions, was connected.

At the same time, in defining the idea of law through the concept of «freedom», its proponents noted that the idea of law itself passes three degrees in its development, namely: 1) abstract law as the right of an abstract free person;

2) morality as a proper sphere, including assessment of human behavior and is subjective; 3) morality as an objective idea of law is reflected in the family, civil society and the state (Zaychuk & Onishchenko, 2006).

We believe that the change in the image of positive law acquires its real manifestation and consolidation in the norms of law only if there is freedom that is inherent to man from birth. One should agree with the opinion of V. Humboldt (1985), who wrote, «...nothing contributes as much to achieving the maturity necessary for freedom as freedom itself. Those who often enjoyed a lack of maturity as proposals to continue the oppression will counter not that claim, of course. Nevertheless, it seems to me that this claim is certainly derive from the very nature of man. Lack of maturity, necessary for obtaining freedom, can be a consequence only in case of lack of intellectual and moral forces..., it requires work, and work – freedom, awakens amateur activity» (p. 137).

So, within the framework of the objectifistic variety of natural law theory, attention is focused on the active, creative activity of man, not aside from the processes taking place in public life. Such a person responds clearly to everything that happens in society by assessing the corresponding phenomena through the prism of his own consciousness, the level of which is due to the degree of freedom of the individual. Continuing the idea of the role of natural law in the context of the manifestation of creative activity of man, it is within this concept that the image of man is deprive of law-abiding as an ideal value-normative model of behavior. The characteristics of a law-abiding subject include:

- passivity in the choice of behaviour;
- internal limitation of will;
- lack of adjustment for creative search for a solution to the relevant issue, which would be in the interest of the individual or valuable from the point of view of the public good.

It is worth noting that for the modern understanding of the theory of natural law there are specific characteristics that determine the place and role of man in the process of creation and realization of law. This is because, compared to the era of

anti-feudal revolutions, there have been significant changes in the views of man as a bearer of natural rights. New views and approaches to defining and understanding human social and legal existence are linked to the adoption of a significant number of human rights instruments after World War II. It was during this period that more than fifty human rights declarations and conventions were drafted and adopted under the auspices of the United Nations.

Considering new views on the definition of the essence of human social and legal existence, it is necessary to refer to the definition of human rights itself, which is characteristic of modern legal science. The concept of human rights in literature (foreign and domestic) is defined differently:

- as opportunities necessary for human existence and development under certain historical conditions;
- as human requirements addressed to the State and society;
- as certain human goods, needs and interests and the like.

It should therefore be noted that human rights, recognized by the international community, are universal. They are indivisible and interdependent. The international community has an important role to play in relation to human rights, which should treat them globally, fairly and equally, taking into account the importance of national and regional specificities and the various historical, cultural and religious characteristics of the development of states (Kartashkin & Lukasheva, 1998).

Therefore, we believe that the normative consolidation of human rights has opened a wide space for the creative and active activity of the individual and has defined the boundaries of state interference in the affairs of society. The law-abiding subject is replaced by a person who includes a significant potential for legal activity, a focus on the will behavior of the subject, who, being within the axiological sphere of law, is able to make a choice between values of a legal nature and his own ideas of expediency or impracticability, correctness or misbehavior of behavior.

Under such conditions, there is a violation of the foundations of the eternal

legitimacy of the regulations. Change of a political situation from democratic in antidemocratic, specifics of the public relations, requirements of practical character inevitably lead to the fact that standard instructions lose the legitimacy and put the subject in a situation of need of settlement of dispute between dogma of the law and real-life requirements, between values of natural character and values or anti-values that declared by rules of law.

It should be noted that the right to human dignity is part of the system of natural human rights, since, as a being of natural origin, man is worthy of living in decent natural and social conditions. Man is worthy to govern himself, as well as to treat himself with dignity as a subject of moral choice. The realization of the value of human dignity, in our opinion, does not take place automatically, but requires a high level of value content of the person, a meaningful attitude to human existence, an awareness of the value and role of the person in the life of society. In this context it is worth recalling the opinion of O. Muchnik (2009) on the importance of understanding the dignity of man. He believes that the «philosophy of human dignity» includes that of self-preservation and the development of any human being, people and humanity as a whole. The value, in our view, is that the author emphasizes the «culture of dignity», understanding under it the stereotype of behavior, which is characterized by such signs as solidarity, benevolence, propensity for mutual support and dedication in order to preserve each other's dignity (p. 23-25).

A feature of the realization of the natural human right to dignity is that without it is impossible to realize all other human rights and freedoms. That is why, in certain historical circumstances, human beings and society face questions about the need to understand the existence and choice between two kinds of values, namely: 1) values that express practical, temporal and subjective orientations of human behaviour; 2) values that have no time constraints or are derived from their content.

Thus, the hierarchy of values is determine by the change of value determinants, which inevitably leads to the fact that in the first positions there is

one or the other value determinant, forming a value-meaningful basis of human behavior in the legal sphere. This is a clear indication that human development is uneven. It is worth recalling in this regard at least the fact that for a long historical period of time the power of the state was determined by its territorial scale (the Roman Empire, the Russian Empire, the former USSR) and served the needs of such a state anti-democratic law. However, it is wrong to perceive the greatness and power of the State on the basis only of the size of its territory and the normative and ordered system of law. And this realized humanity, turning again after the tragic events of the mid-20th century to the problem of natural law. However, in modern circumstances, the ideas of natural law by some states are ambiguous and falsified. This is manifested in the disregard of the sovereign rights of other peoples (such as Russia's aggressive external and political activities against Ukraine and other countries), which cannot but cause indignation from the entire civilized world.

In this context, the movement for the survival of mankind, the achievement of peace among peoples, social progress, the democratization of society and the realization of human rights and freedoms is becoming widespread. This requires addressing the issues of human-society interaction, human beings and law, human beings and the state, and defining the role of human beings in the context of multifaceted social relations.

It should be noted that qualitatively new opportunities are characterize by man in the conditions of global world processes. Confirmation of this is the emergence in the scientific literature of an opinion on the emergence of Man International, in which, according to V. Mikheyev (1999), it is necessary to understand «...a new type of people who think in global categories do not close within the interests of their village, country, region, having a desire for mutual unification and unity» (p. 110).

We believe that the use of natural law ideas provides a reliable basis for the active inclusion of man in the integration processes that characterize the current state of many countries, including Ukraine. Solving the problems of modern times

is unthinkable without a value reflection on the ways of coexistence and development of mankind, the need for mutual convergence of legal systems while preserving their identity and uniqueness, the uniqueness of national features. Thus, the definition of further ways of the existence of modern civilization within the limits of this approach can «satisfy the needs and interests of each person (personal value of the integration process in Ukraine), social communities and associations (group value of the integration process in Ukraine), society as a whole (social value of the integration process in Ukraine)» (Kolodiy, 2015).

Based on the conceptual ideas of the theory of natural law, which are based on eternal values, humanity will inevitably, in our opinion, approach the realization of the need to form a common civilizational mentality, the components of which are the desire for peace and a reasonable solution to existing problems. Otherwise, beyond this approach, it will not be possible to reach consensus on many problems that are of a planetary scale.

It should be noted that the list of natural rights includes not only inalienable human rights, but also a number of socio-economic rights, the right of nations to self-determination, the right of the people to revolt against anti-democratic power, etc. Thus, based on the characteristics of modern theory of natural law, it should be noted that it is not considered as a set of once and for all established requirements. The a priori doctrines of the Age of Enlightenment are opposed to the idea of «natural law with changing content». It is worth noting that on the basis of the essence of the theory of natural law with changing content, which provides for the expansion of the list of natural human rights, the role of man is to direct his activities to the process of realization of values of a natural nature, resulting from the needs of a specific historical period of society's activity. In order to achieve this goal, a person must prove himself as a «person in law».

A person in law has two images, namely:

- Law person;

- Legal person (Rabinovych, 2006). A law person is a human individual who, given his biological nature, has such legal qualities as natural, inalienable,

fundamental rights. As for the legal person – it is a human individual, in the process of socialization is able to perceive, realize and transform the right as special-social, that is, as a state-will, legal, «positive» phenomenon, which is an element of the culture established in this society. We support the view of S. Alekseyev (1999) that it is because of the legal right that a person «realizes the possibilities and power of mind... The ability to understand the world around you, to anticipate, to evaluate, to make decisions and to put those decisions into practice. From here - the ability to be a creator, the creator, an impulse and active force in development of reality» (p. 17-18), but focusing on the right natural.

Thus, the social and legal value of man is reflect already at the level of the natural and legal type of the right to understand. Within the framework of positive law, it finds its logical continuation and development. Positive law provides completeness, normative certainty, sustainability to the value characteristics of the person, which are initially contained in the law natural. This is quite consistent with the essence of the naturalistic concept of law as a kind of concept of natural law, the content of which is the understanding that natural law is the laws of social nature. The role of man is to give them the form of legislation. In this case, a positive right should be see as a statutory form of natural law.

However, the value of man within the naturalistic concept of law is not limited to the identification and normative consolidation of the laws of social nature. They themselves cannot be realized, but require the use of the will and consciousness of man, which, in turn, are part of a more complex system - a mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms, which includes such constituent elements:

Legal norms establishing human and civil rights and freedoms;

- legal facts;

- legal relations;

Activities of human rights actors.

At the same time, it should be noted that the process of functioning of the mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms does not take

place automatically, but requires the participation of a number of actors, namely, political parties, public organizations, political leaders and civil society as a whole. A special role in the functioning of this mechanism should belong to civil society itself, as a combination of free and equal citizens and their voluntary associations, which, in accordance with the requirements of natural law, should direct their activities to take an active part in law-making, the implementation of the norms of law and the monitoring of respect for human and civil rights and freedoms.

We note that the functioning of the mechanism for the protection of human and civil rights and freedoms is of particular importance in the context of the development of mankind in the twenty-first century. And here we should agree with the opinion of O. Kostenko (2009) that in modern conditions there is a «massive nature of abuse, which is masked as human rights, and in fact, is an abuse of human rights enshrined in the legislation. This is a new challenge to modern civilization, which can be answered only by further development and improvement of the concept of human rights» (p. 76).

Using a natural-legal approach to understanding of the law, there is a constant process of comparison and behavior of a person with ideal samples that are universal. In the course of communication with other people, a normative and value system is formed, which constantly relates to perceptions of the right with the signs of human centrism, «in which the dignity and value of every human person is inherent, which was respected and protected by the state. The state is an equal force that balances the selfish interests of individual members of society, the contradictions of the private, individual and general, while using legal means» (Pukhovs'ka, 2015).

The notion of the desired right is inextricably linked to the issues of the normative establishment and realization of natural human rights, as ideal models of behavior it is advisable to consider in two meanings: in objective, when they are recognized by other people, as well as subjective – awareness of the person's role and importance in public life. The characteristic of natural rights is that they are ethical, emphasize the self-worth of the individual and provide for a high level of

spiritual development of society, but do not coincide with moral and ethical norms, which are due to historical and other factors.

The social and legal value of the human being is derived from the very content of the natural legal type of understanding of the law and is inextricably united with moral issues, on the basis of which the need to link human rights with their obligations is realized. This is particularly true of the obligations to recognize the rights of others. Given that man is a creature, it is unthinkable outside society and lives not only for itself, but also for others, so he is able to establish an appropriate order in relations. This based on the recognition of the rights of another. That is why from philosophical positions it is necessary to emphasize the rights of another person, the presence of the «other» in existential space (Alekseyev, 1998).

It should be noted that scientific research in the understanding of the essence of man, which was carried out in the XVIII – the first half of the XIX cc., drew attention not only to the properties of man, which are due to its nature (prior to legal experience), but it was also noted that human beings, compared to other living beings, have a wider range of behaviour choices and adaptations to changing life circumstances.

As well as natural law, moral values originate from absolute and eternal notions of what justice, dignity, wisdom, good and, as an integral education of moral consciousness, include norms of morality, representations, principles and ideals that are related to the needs of man and act as guidelines for his behavior. Moral values are the basis for carrying out activities with signs of self-regulatory character and imply the ability of the person to knowingly decide the relevant issues, freely choose solutions based on social and moral values. Under such conditions, the realization of values is perceived by the individual as a moral duty, the deviation from which is corrected by the mechanism of internal self-control and the conscience of the person. It is clear that moral values and natural law are closely related.

It should be noted that «in modern ontology a synergistic model of

myroponymy is popular, the main principles of which are: complex systemicity, dynamism, instability, singularity, spontaneity, probability, openness, self-correlation, self-organization and autonomy of systemic elements, while traditional dialectical ontology applies, including in law, the method of derivation: the conclusion of partial from general. Therefore, here the share to acquire its meaning solely on the basis of its membership of the whole» (Danil'yan, 2014).

Since the law as a phenomenon of public life is holistic, and one or another approach to its understanding is only a view of it, carried out from an appropriate point of view, it can be argued that the law to make sense only when the social and legal value of the person, which is revealed by means of a natural legal type of understanding of the law, will be recognized as a positive law as an undeniable fact. For this purpose, it is necessary that the rules of positive law include the spirit of natural law, imbued with its essence.

Having deep historical roots, at the present stage of its development, the natural-legal type of understanding of the law reduced to the need to understand the relevant peculiarities, namely: modern understanding of natural law has significant differences from those views that were characteristic of the thinkers of the past. Taking as a basis the natural-legal type of understanding of inalienable human rights, it should be noted that the end of the XX and the beg. of the XXI cc. are a period when the process of expansion of natural rights, which include political, economic, cultural, as well as the rights of national minorities and nations, is taking place.

Such inalienable rights as the right to life, liberty, equality, the right to fair treatment of the person must be further developed and detailed not only at the level of normative consolidation, but also in the real process of implementation, in the system of social relations. The classical teaching of natural law and the modern understanding of natural law with its volatile dynamic content serve as a basic reference for the development of various forms of law. Therefore, it is legitimate to focus attention on the multifaceted manifestations of natural law and the level of its reflection in public relations in need of legal regulation, to explore how natural law

is reflected in the system of normative and legal acts, as well as the implementation of the constitutional provision on recognition of human beings as the highest social value.

It should be noted that questions of the social and legal value of man arising from the essence of natural law take on special importance in the context of global social transformations, strengthening the interaction and interdependence of modern states and peoples. Given the fact that massive violations of human rights are taking place at the beginning of the XXI century, mankind is in the process of finding effective forms for aggressive foreign policy, and states with an anti-democratic political regime are pursuing.

We mean the imposition of various kinds of sanctions in response to the civilized world to disregard the sovereign rights of states, the rights of national minorities and peoples.

Legal globalization implies the establishment of the principle of liberal legal ideology and the rule of law, the basis of which is natural law. This is the only way to help resolve conflict situations, overcome crisis phenomena, confront threats and challenges of the present day. The whole history of mankind, beginning from the early stages of human society development, is imbued with law and the struggle for it. However, the struggle for law must be human, harmoniously a consequence of the realization of the value of man and human society in whole. Due to its objective nature, the law provides a leadership function not according to the subjective intention of one person or group of people, but genetically, regulating the behavior of people, ensuring the self-preservation of society and its development. It follows that the objective nature of law is inextricably linked to natural law. Natural law lays the foundations for self-preservation of man and society, indicating a worthy way to improve human life.

Thus, within the framework of the natural-legal type of understanding of the law, the social and legal value of a person has its own characteristics, namely:

- in the theological theory of natural law, the role of the human is characterized by the fact that it acts as a passive performer of the will of others, leads to the

possibility of any manipulation, the direction of human behaviour in one direction or another, ignoring its own interests;

- the essence of the objectifying form of natural law theory is manifest in the fact that the image of law is associate with the legal consciousness and is reflect in the active, creative activity of man, which based on the principles of freedom inherent in man from birth, depriving her of law-abiding character as an ideal normative value model of behavior, which may not correspond to values of natural character;

- within the limits of modern theory of natural law, natural-legal views are combine with historical and sociological study of legal ideals, leads to the expansion of the list of natural rights and the inclusion in them not only of inalienable human rights, but also of a number of rights of a social, economic, political and other nature, contributes to the strengthening of human activity in order to realize and protect their needs and interests.

The natural legal type of understanding of the law determines the value of the human person not only through the expression of the realization of human rights, but also through the fulfilment of the obligations assigned to it under the natural laws of public life.

The ethical nature of human rights and duties emphasizes the issues of self-worth of the individual and implies a high level of spiritual development of society. Under such conditions, man acts as a subject who is capable of active creative activity, being influence by the mentality of the society concerned.

14.3 Content and legal regulation of the right to access the Internet

Стрімкий розвиток науки та техніки, досягнення у сфері медицини, комп'ютерних технологій в кінці XX – на початку XXI століття зумовили збільшення можливостей людини, надали їй альтернативу у виборі поведінки. Поява четвертого покоління прав людини стала логічним процесом постійного розвитку суб'єктивних прав особи. На думку О.

Авраменко та О. Жидкової «четверте покоління прав людини ґрунтується на незалежному й альтернативному виборі форми правомірної поведінки та пов'язане з автономією визначення особи та дій» [295, с. 106].

Єдиної точки зору щодо класифікації новітніх прав людини у науковців немає. Разом з тим, дослідники звертають увагу на те, що каталог прав людини четвертого покоління становлять дві підгрупи прав: соматичні та інформаційні. Інформаційні права, на відміну від біологічних прав, краще врегульовані на міжнародному рівні та не мають суперечностей з внутрішнім національним правом, вони пов'язані з віртуальним життям людства [296, с. 38, 41].

До підгрупи інформаційних прав, насамперед, належать право на використання віртуальної реальності та право на доступ до мережі Інтернет. Головні відмінності між цими правами пов'язані з тим, що користування інтернетом завжди передбачає використання віртуальної реальності, а віртуальна реальність необов'язково споживається через доступ до глобальної мережі. Використання віртуальної реальності – це виконання дій протягом певного часу, а під доступом до Інтернету мається на увазі саме можливість здійснити певні дії в мережі. З огляду на це, право на використання віртуальної реальності є ширшим, ніж право на доступ до Інтернету [297, с. 27].

Право на доступ до Інтернету – це право кожного вільно користуватися безпечним та відкритим Інтернетом. Це право характеризується двома аспектами: 1) заборона державам необґрунтовано обмежувати доступ до інтернету; 2) держави зобов'язані здійснювати всі можливі заходи для забезпечення максимального доступу громадян до Інтернету. Цифрові права «digital rights» є важливим елементом інформаційного суспільства. Головними принципами права на доступ до Інтернету є недискримінаційність, мережева нейтральність, безпека та якість сервісу.

У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1946 р. зазначено, що «Свобода інформації є фундаментальним правом людини і... критерієм для всіх свобод,

яким присвячено Організацію Об'єднаних Націй» [298, с. 8]. Першою спробою встановлення правових меж в інформаційній сфері стала розробка Комітетом експертів Ради Європи з інформаційного суспільства «Декларації прав людини і правових норм в інформаційному суспільстві». У розділі під назвою «Права людини в інформаційному суспільстві» визначено вісім пунктів: право на свободу вираження, інформації та комунікацій; право на повагу до приватного життя і таємниці листування; право на освіту і загальний доступ до інформаційних технологій; заборона рабства і примусової праці; право на неупереджений суд і заборону на позасудове переслідування; захист власності; право на вільні вибори; свобода зібрань [299].

Міжнародна юридична практика характеризується двома основними підходами до правового регулювання глобального інформаційного простору. Один з них, передбачає тотальний контроль із боку держави над усіма правовідносинами в інформаційній сфері, наявність жорсткої цензури інформаційних ресурсів у межах політичної ідеології країни, мінімізацію саморегулювання відносин учасниками інформаційної діяльності. Інший – базується на принципах свободи користування інформаційними ресурсами, значної саморегуляції цих відносин їх суб'єктами, регулювання державою найважливіших положень, які стосуються переважно загальних принципів і технічних стандартів інформаційної діяльності. В Україні спостерігаємо використання другого підходу, що виражається в регулюванні державою найважливіших положень, та не втручання в приватне життя інтернет-користувачів [300, с. 233].

Користування інтернетом дозволяє громадянам брати участь в суспільному житті, реалізувати свої права та свободи. Обмеження доступу до інтернету значною мірою зменшує такі можливості. Існує позиція, згідно з якою, права людини в «реальному» світі мають своє «цифрове відображення» у віртуальному світі. Право на доступ до Інтернету з огляду на його ключовий вплив на комунікацію, суспільно-політичні процеси,

соціальну сферу та економіку, цілком справедливо було включено до міжнародної системи прав людини. В 2007 р. Комітет Міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію «Про заходи по укріпленню суспільного значення Інтернету», згідно з якою доступ та вміння користуватись Інтернетом повинні розглядатись як необхідні для повноцінного здійснення прав і свобод людини.

З правом на доступ до Інтернету пов'язаний ризик дискримінації людини. Добровільна відмова від користування глобальною мережею пов'язана з можливими втратами у кар'єрному зростанні та волевиявленні на виборах. Актуалізація права на доступ до Інтернету особливо помітна в ХХІ столітті. Люди, які не мають доступу до глобальної мережі, характеризуються меншими можливостями, ніж інтернет-користувачі. Забезпечення права на доступ до Інтернету стає державною справою. Серед позитивних тенденцій розвитку України помітне збільшення можливостей доступу її громадян до інтернету. Блокування доступу окремих осіб до Інтернету може бути виправданим тільки за рішенням суду за наявності вагомих підстав.

Головне – зосередити зусилля на тому, щоб удосконалити законодавство і правозастосовчу практику щодо конкретних сфер виникнення й існування правовідносин із використанням мережі Інтернет так, щоб вони, з одного боку, не порушували конституційних прав громадян, а з другого, – забезпечували реалізацію державної політики, зокрема, у сфері інформаційної безпеки.

Найвищим нормативно-правовим документом, який регулює усі види життєдіяльності громадян є Конституція України. Згідно зі ст. 21, усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини – невідчужувані та непорушні. Не є виключенням і право на доступ до інтернету та використання віртуальної реальності. Основними нормативними актами України, які регулюють Інтернет-відносини в державі, крім Конституції України, є Цивільний кодекс України, Господарський кодекс

України, Укази Президента України та відповідна національна законодавча база.

Розглядаючи національний механізм забезпечення інформаційних прав людини в Україні, пропонуємо відійти від чисто інституціонального підходу (коли механізм розглядається як діяльність лише однієї інституції), а використовувати системний підхід, який дозволяє не тільки здійснювати комплексний аналіз, але й розглядати складові частини механізму у взаємозв'язку. Захист порушених інформаційних прав може здійснюватись такими способами, як звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звернення до Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України; звернення до національних судів; звернення до міжнародних судів чи організацій.

Сучасний світ важко уявити без інформаційних благ і унікальних комунікаційних можливостей, які надає Інтернет. Беззаперечна важливість інформації для сучасної людини пов'язана з темою інформаційної екології. Інформаційне перевантаження, інформаційний вибух, засмічування віртуального простору зумовлюють не тільки психологічні, але і фінансові наслідки. Професійні знання, в середньому, застарівають за 3-4 роки, а переважна більшість світових знань – непотрібні для пересічної людини. Інтернет-залежність пов'язується з психічними розладами, що супроводжуються депресією, стресом, страхом та ін. негативними чинниками. Безпека життєдіяльності та охорона праці пов'язані з культурою поведінки в умовах інформаційного перенасичення [301].

Вважаємо, що держава в умовах глобалізаційних процесів, повинна забезпечувати вільний доступ до Інтернету. Нові види інформаційних відносин потребують нормативної регламентації з врахуванням інтересів як індивідів, так і країни. Спостерігаємо «віртуалізацію» міжнародних відносин. Застосування нових технологій розширює способи міжнародного спілкування. Належне дотримання та захист прав і свобод людини в інтернеті зумовлює врахування самої природи глобальної мережі не тільки як

інформаційного, але й комунікаційного простору. Україна повинна розробити та впровадити ефективні національні механізми реалізації прав і свобод Інтернет-користувачів, зробити їх доступними для широкого кола населення, а правові інструменти захисту порушених прав і свобод – зрозумілими та ефективними. Важливим чинником також виступає відповідальність за порушення права на доступ до інтернету та використання віртуальної реальності з боку держави, інших фізичних, або юридичних осіб.

REFERENCE

1. Конституція України. Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Стратегія сталого розвитку «Україна — 2020». Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
3. Стратегія реформування державного управління України на 2016 – 2020 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 474-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2016-р#n268>.
4. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 року № 275-рю URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2020-р>.
5. Концепція реформування системи професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 року № 974-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974-2017-р>.
6. Концепція запровадження посад фахівців з питань реформ. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2016 року № 905-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2016-р>.
7. Концепція впровадження інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 грудня 2017 року № 844-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/844-2017-р>.
8. Бондар В. Нематеріальна мотивація як чинник підвищення ефективності діяльності державних службовців в Україні. Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. Редкол.: С. М. Серьогін (гол. ред.) та ін. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2006. Вип.1 (23). 292 с.

9. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи. Колектив авторів. Наук. керівн. Цветков В.В. К.: Оріони, 1998. 364 с.
10. Руденко Л.Д., Бенько А.В. (2019). Процедура «squeeze-out» в Україні: порівняльно-правовий аналіз та проблематика реалізації. *Порівняльно-аналітичне право*. № 5. С. 164-167. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2019.5.39>
11. Сквиз-аут проходить в Украине по цивилизованным европейским правилам, – директор департамента НКЦБФР. *LB.ua*. 27.11.2017. URL: https://lb.ua/economics/2017/11/27/383081_skvizaut_prohodit_ukraine.html
12. Belkin L. (2018). Problems of the squeeze-out procedure: judgments are not in the forest. *International Scientific Journal «Internauka»*. Series: «Juridical Sciences». № 5. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-5-4022>
13. Кібенко О.Р. (2006) Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків. URL: <https://lawbook.online/ukrajini-pravo-korporativne/suchasniy-stan-perspektivi-pravovogo.html>
14. НКЦБФР раз'яснила правила перевірки оцінки акцій при сквиз-ауте. *FinancialClub*. 26.04.2018. URL: <https://finclub.net/news/nktsbfr-vozlagaet-na-sudy-proverku-otsenki-aktsij-pri-skviz-aute.html>
15. Антонов С. (2018). Сквиз-аут в Украине: от имплементации евродиректив к фарсу. *Зеркало недели*. 05.10.2018. URL: https://zn.ua/finances/ckviz-aut-v-ukraine-ot-implementacii-evrodirektiv-k-farsu-296396_.html
16. Кологойда О.В., Стафійчук В.В. (2018). Захист прав міноритарних акціонерів у процедурі примусового продажу акцій (squeeze-out). *Право України*. № 7. С. 143-176. DOI: 10.33498/louu-2018-07-143
17. Кологойда О., Стафійчук В. (2018). Процедура примусового продажу акцій (squeeze-out): законодавство та практика правозастосування.

Право України. № 6. С. 111-131. DOI: 10.33498/louu-2018-06-111

18. Руденко В. (2018). Игра на понижение Или чем сквиз-аут обернулся для акционеров. *Экономическая правда*. 15.05.2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/05/15/636761/>

19. ФГИ «забраковал» сквиз-аут в «Азовстали» и ММК им.Ильича. *FinancialClub*. 18.06.2018. URL: <https://finclub.net/news/fgi-zabrakoval-skviz-aut-v-azovstali-i-mmk-im-ilicha.html>

20. Белкін Л. Ілюстрація узаконеного державою грабунку міноритарних акціонерів. *Stockworld*. 15.07.2019. URL: <https://www.stockworld.com.ua/ru/column/iliustratsiia-uzakonienogho-dierzhavoju-ghrabunku-minoritarnikh-aktsionieriv>

21. Кологойда О.В., Маленко О.М. (2019). Правові аспекти оцінки ринкової вартості акцій у процедурах squeeze-out та sell-out. *Право України*. № 8. С. 156-180. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-08-156>

22. Iurynets Yu., Golubitsky S., Belkin L. (2018). Banking conditions of conservative storage (escrow) as a mechanism for implementation of forced exchange of shares (squise-out) in Ukraine: problematic issues. *Науковий вісник Полісся*. № 2 (14). Ч. 2. С. 103-107. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-2-2(14)

23. Король В. (2017). Справедлива ли «цена Ахметова» по сквиз-аут «Западэнерго». *Экономическая правда*. 28.12.2017. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2017/12/28/632604/>

24. Король В. (2018). Як зупинити грабіж міноритарних акціонерів. *Экономическая правда*. 16.04.2018. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/04/16/636025/>

25. Звернення учасників фондового ринку України, міноритарних акціонерів українських підприємств та представників громадських організацій до Конституційного Суду України щодо процедури squeeze-out та sell-out. *Stockworld*. 10.08.2019. URL: <https://www.stockworld.com.ua/ru/column/pro-zvierniennia-uchasnikiv-fondovogho-rinku-do-konstitutsiinogho-cudu-ukrayini>

26. Ігонін В., Шматов А. (2018). Сквіз-аут, що вистояв у судах. *Юридична газета*. 04.06.2018. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/skvizaut-shcho-vistoyav-u-sudah.html>
27. Моргачева М.Е. (2015). Правовые различия конструкции договора эскроу и его аналог по праву России. *Всероссийский научно-практический журнал «История, философия, экономика и право»*. № 1. С. 1-9.
28. Олійник П. (2017). За принципом ескроу. Запровадження світових стандартів в українському законодавстві. *Юридична газета online: Електронне професійне юридичне видання*. 12.04.2017. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/za-principom-eskrou-.html>
29. Лещенко С. (2018). Як Ахметов змушує своїх підлеглих продавати йому акції «Азовстали» за 56 копійок. 31.03.2018. URL: https://24tv.ua/ru/jak_ahmetov_zmushuye_svoih_pidleglih_prodavati_jomu_akcii_azovstali_za_56_kopijok_n945997
30. Пальчевский И. (2018). Миноритариев лишают акций *FinancialClub*. 28.03.2018. URL: <https://finclub.net/analytics/minoritarijev-lishayut-aktsij.html>
31. Луценко И. (2018). Squeeze-out. Как не обижать маленьких. *Зеркало недели*. 01.06.2018. URL: https://zn.ua/finances/squeeze-out-kak-ne-obizhat-malenkih-285570_.html
32. Анаманова Ю. (2018). Впровадження squeeze-out в Україні: стан справ. Червень 2018. URL: https://lcf.ua/content/uploads/2018/07/LCF_SQUEEZE-OUT_REPORT-June-2018.pdf
33. Юринець Ю.Л., Белкін Л.М. (2018). Теоретико-правові проблеми забезпечення конституційних прав громадян у процесі адаптації законодавства України до *acquis communautaire* Європейського Союзу. *Наукові праці Національного авіаційного університету: Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»*. № 3 (48). С. 97-102. DOI: [10.18372/2307-9061.48.13187](https://doi.org/10.18372/2307-9061.48.13187)

34. Белкін Л.М., Юринець Ю.Л. (2019). Прикладні проблеми забезпечення конституційних прав громадян у процесі адаптації законодавства України до *acquis communautaire* Європейського Союзу. *Наукові праці Національного авіаційного університету: Серія «Юридичний вісник. Повітряне і космічне право»*. № 2 (51). С. 59-64. DOI: [10.18372/2307-9061.51.13779](https://doi.org/10.18372/2307-9061.51.13779)

35. Шмідт-Ассманн Е. (2009). Загальне адміністративне право як ідея врегулювання / пер з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. [2-ге вид., перероб. та допов.] К. : «К.І.С.». 552 с.

36. Мещерякова О.М. (2014). Национальное и европейское право: проблема имплементации. *Правовая инициатива*. № 3. URL: <http://49e.ru/ru/2014/3/4>

37. Брацук І.З. (2016). Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів. ЛНУ імені Івана Франка. 230 с.

38. Ferrarini G., Hopt K. J., Winter J., Wymeersch E., eds. Report of the High Level Group of Company Law Experts on Issues Related to Takeover Bids in the European Union. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.315322> URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=315322

39. Даниленко А.І. (2012). Ефективність діяльності приватизованих підприємств. Науково-аналітична доповідь. К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України. 2012. 17 с.

40. Брановицкий В. (2019). Год приватизации по-новому. А есть ли успехи? *Экономическая правда*. 09.03.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2019/03/19/646231/?fbclid=IwAR3GE09kB9w57lCKrP5QLer3LXLCifHy5N2CUzAC-YTaWREVPThMfnjtYLA>

41. Редзюк Е. (2017). Отечественная приватизация, корпоративное управление и фондовый рынок... *Зеркало недели*. 13.10.2017. URL: <https://zn.ua/macrolevel/otechestvennaya-privatizaciya-korporativnoe-upravlenie-i-fondovyy-rynok-kak-sistema-neeuropeyskih-praktik-i-podhodov->

262878_.html?fbclid=IwAR3HsfVJ7WVMg3iWBqddEYeXcYk0Q4QvJG2pORxt-ZAySQQDcYq8bpE5Z-s

42. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. №1798-XII. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1798-12> (дата звернення: 14.05.2020).

43. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. №1618-IV. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 14.05.2020).

44. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. №2747-IV. Дата оновлення: 28.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2747-15> (дата звернення 14.05.2020).

45. Куцик К.В. Щодо визначення поняття процесуального примусу в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Ужгород, 2016. №41. Том 1. С.116-121.

46. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України // Форум права. 2012. № 2. С. 628–632. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_100.

47. Бутнев В. В. Гражданская процессуальная ответственность. Ярославль: ЯрГУ, 1999. 62 с.

48. Куцик К.В. Заходи процесуального примусу в цивільному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 187 с.

49. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл./ за ред.. О.В. Петришина. Харків: Право, 2014. 368 с.

50. Конвенція про права дитини: Конвенція, Міжнародний документ від 20.11.1989 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

51. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів

захисту дітей: Конвенція, Міжнародний документ від 19.10.1996 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002

52. Європейська конвенція про громадянство: Конвенція, Міжнародний документ від 06.11.1997 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004

53. Конвенція Міжнародної організації праці про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці №182: Конвенція, Міжнародний документ від 17.06.1999 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166

54. Європейська конвенція про здійснення прав дітей: Конвенція, Міжнародний документ від 25.01.1996 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135

55. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043

56. Ван Б'юрен Джеральдіна. Міжнародне право в галузі прав дитини/Дж. Ван Б'юрен: [пер. з англ. Г. Є. Краснокутського]; наук. ред. М. О. Баймуратов.— О.: АО БАХВА, 2006. — 524 с.

57. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей: Конвенція, Міжнародний документ від 25.10.1980 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188

58. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: Конвенція, Міжнародний документ від 20.05.1980 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327

59. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) (ETS N 139) : Конвенція, Міжнародний документ від 06.11.1990 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651

60. Конвенція Міжнародної організації праці про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах №79: Конвенція,

Міжнародний документ від 09.10.1946 URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_126

61. Конвенція Міжнародної організації праці про мінімальний вік для прийому на роботу № 138: Конвенція, Міжнародний документ від 26.06.1973 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054

62. Конвенція про контакт з дітьми (ETS N 192): Конвенція, Міжнародний документ від 15.05.2003 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_659

63. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми: Конвенція, Міжнародний документ від 16.05.2005 URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858

64. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція, Міжнародний документ від 25.10.2007 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927

65. Рекомендація CM/Rec (2009) 10 про викоренення всіх форм насильства щодо дітей, яка містить керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства / Керівні принципи політики Ради Європи щодо комплексних національних стратегій із захисту дітей від насильства URL: <https://rm.coe.int/168046eb82>

66. Мельников О.Ф. Проблеми професійної підготовки державних службовців та перспективи їх вирішення / О.Ф. Мельников // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во Асоціації докторів наук з державного управління, 2011. – № 2(6). – С. 40 – 44.

67. Шаров Ю. П. Результативність та якість діяльності державного службовця: навчальний посібник / Ю.П. Шаров, Т.В. Маратова, І.А. Чикаренко; за заг. ред. Є.І. Бородіна, О.Ф. Мельникова. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – 212 с. – (Серія «Основи професійної підготовки державних службовців»)

68.Мельников О.Ф. Основні моделі управління трудовими ресурсами / О.Ф. Мельников // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 2 (34). – С. 317 – 328.

69.Мельников О.Ф. Теорія та методологія фахової підготовки державних службовців: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.03 – державна служба. – Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2009.

70.West J.P. and Berman E.M. From Traditional to Virtual HR: Is the Transition Occurring in Local Government? / J.P. West, E.M. Berman. // Review of Public Personnel Administration. – 2001. – № 21(1). – P. 38 – 64.

71.Carnevale D.G. Organizational Development in the Public Sector / D.G. Carnevale. – Boulder, Colo. : Westview Press, 2003. – 629 p.

72.Nigro L.G. Civil Service Reform in Georgia: A view from the trenches / L.G. Nigro, J.E. Kellough. // In Kellough, J.E., and L.G. Nigro (eds.), Civil Service Reform in the States: Personnel Policies and Politics at the Subnational Level. – Albany : State University of New York Press, 2006. – 161 p.

73.Selden S.C. Human Resource Practices in State Government: Findings from a National Survey / S C. Selden, P.W. Ingraham, W. Jacobson. // Public Administration Review. – 2001. – № 61 (5). – P. 598 - 607.

74.Lengnick-Hall M. Human Resource Management in the Knowledge Economy. / M. Lengnick-Hall, C. Lengnick-Hall. – San Francisco : Berrett-Koehler, 2003. – 529 p.

75. Making the Public Service Work: Recommendations for Change. – Washington, D.C. U.S. Merit Systems Protection Board, 2002. – 78 p.

76. Доповідь X Конгресу ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками. Десятий Конгрес ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/A_CONF.187_15-RU.pdf

77. Злочини, пов'язані з використанням комп'ютерної мережі. X конгрес ООН з попередження злочинності. URL: <https://studfile.net/preview/5130713/page:49/>

78. Конвенція про кіберзлочинність: конвенція Ради Європи від 23 листопада 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_575

79. Русецький А.А. Куцолабський Д. А. Теоретико-правовий аналіз понять «кіберзлочин» і «кіберзлочинність». *ПРАВО І БЕЗПЕКА*. 2017. № 1 (64). С. 74-48.

80. Пашнев Д. О., Авдеев О. О. Кваліфікація кіберзлочинів у випадках ідеальної сукупності злочинів. *Форум права*. 2016. № 4. С. 258-263. Encyclopedia Britannica. URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/130595/cybercrime>.

81. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року: Закон України № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

82. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник /Ю.В.Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., переробл і допов. – Х. : Право, 2010. 608 с.

83. Тихий В.П. Уголовно-правовая охрана общественной безопасности [Текст]/ В.П. Тихий. – Харьков, 1981.

84. Кримінальний кодекс України : закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

85. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 640 с.

86. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) /За ред.. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. 656 с.

87. Статистична звітність Генеральної прокуратури України за 2019 рік. URL:

https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&c=fo#

88. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/1>

89. Вирок від 04 травня 2020 року Держинського міського суду Донецької області, м. Торезьк. Єдиний унікальний номер судової справи: 225/1833/20. Номер провадження: 1-кп/225/287/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Page/2>

90. Вирок від 09 квітня 2019 року. Броварський міськрайонний суд Київської області, м. Бровари. Справа № 366/147/19. Провадження № 1-кп/361/346/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81022061>

91. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. - 4-те вид., переробл. та доповн. /За ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

92. Вирок від 11.06.2019 року. Суворовський районний суд м. Одеси. Справа № 523/6546/18. Провадження №1-кп/523/523/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82360233>

93. Вирок від 25 квітня 2018 року. Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області, м. Мукачево. Справа № 303/1179/18. 1-кп/303/291/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73609321>

94. Barabash, N.P. (2012). *Pravovyy rezhyt zemel, nadanykh dlya korystuvannya nadramy* [The legal status of land allotted for use of mineral resources]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

95. *Enerhetychna stratehiya Ukrayiny na period do 2035 roku Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentnospromozhnist* [On approval of Power supply strategy of Ukraine till 2035 "Safety, energy efficiency, competitiveness"]. On-line resource: zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250250456> [in Ukrainian].

96. Groza, V.A., Antoniv, O.M. (2014). *Ekolohichni aspekty ekspluatatsii hazovoi sverdllovyny* [Ecological aspects of exploitation of gas wells]. *Naukoiemni tekhnolohii* – Scientific technologies, 1 (21), 125 – 130 [in Ukrainian].

97. *Kodeks Ukrayiny pro nadra* [The Code of Ukraine on Mineral Resources]. On-line resource: *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

98. *Konstytutsiya Ukrayiny* [The Constitution of Ukraine]. On-line resource: *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

99. *Lisovyy Kodeks Ukrayiny* [Forest code of Ukraine]. On-line resource: *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> [in Ukrainian].

100. *Lyst Derzhkomzemu Ukrayiny “Ukrayinskyy klasyfikator tsilovoho vykorystannya zemel – 3.1.1.”* [The Letter of State Committee on Land of Ukraine. “Ukrainian Classifier of special purpose land use – 3.1.1”]. On-line resource: *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN3829.html [in Ukrainian].

101. Martyn, A.G. (2013). *Nadannia zemelnykh dilianok pry provedenni rozvidky rodovyshch korysnykh kopalyn: udoskonalennia orhanizatsiino-pravovoho mekhanizmu* [Allotment of lands for surveying of mineral deposits: improvement of organizational-and-legal mechanism]. *Zemleustrii i kadastr* – Use of land and cadaster, 21 – 28 [in Ukrainian].

102. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro vyluchennya, nadannya u postiyne korystuvannya i v orendu zemelnykh dilyanok dlya suspilnykh ta inshykh potreb, pohodzhennya mistv roztashuvannya obyektiv i zminu tsilovoho pryznachennya zemel”* [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On alienation for permanent use and lease of lands for public and other needs, coordination of objects’ locations and change of purpose status of land”]. On-line resource: *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from

<https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/77469881> [in Ukrainian].

103. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny “Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku hazovydobuvnoyi haluzi Ukrayiny”* [Decision of Cabinet of Ministers of Ukraine “On endorsement of the Concept of development of the gas industry of Ukraine”]. On-line resource: zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1079-2016-%D1%80> [in Ukrainian].

104. *Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny pro skhvalennya Kontseptsiyi natsionalnoyi ekolohichnoyi polityky Ukrayiny na period do 2020 r. pryiniaty 17 lystopada 2007 roku № 880-p* [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of Conception of national ecological politics of Ukraine for a period till 2020 of October 17 2007, № 880-p]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* – Official bulletin of Ukraine. Kyiv: Parliamentary edition [in Ukrainian].

105. *Ukaz Prezydenta Ukrayiny ‘Stratehiya staloho rozvytku «Ukrayina – 2020»’ pryiniaty 12 sichnya. 2015 roku № 5/2015* [Decree of the President of Ukraine ‘On the strategy of sustainable development "Ukraine – 2020" of January 12, 2015 No. 5/2015]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny* – Official bulletin of Ukraine. Kyiv: Parliament edition [in Ukrainian].

106. *Zakon Ukrayiny “Pro derzhavnyy kontrol za vykorystanniam ta okhoronoyu zemel”* [The Law of Ukraine “On State control of land use and land protection”]. On-line resource: zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15> [in Ukrainian].

107. *Zakon Ukrayiny Pro stratehichnu ekolohichnu otsinku: pryiniaty 20 kvit. 2018 roku № 2354-VIII* [Law of Ukraine on Strategic Ecological Estimation of April 20, 2018, No. 2354-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine. Kyiv: Parliamentary edition [in Ukrainian].

108. *Zemelnyy Kodeks Ukrayiny* [Land code of Ukraine]. On-line resource: [zakon.rada.gov.ua](http://zakon0.rada.gov.ua). Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].

109. Zolotariova, D. M. (2017). *Pravovi zasady vykorystannya zemel dlya provedennya rozviduvalnykh robit* [The legal basis of land use for surveying

works]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. Retrieved from http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/Zolotarova/d_Zolotarova.pdf [in Ukrainian].

110. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. Ст. 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19>.

111. Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-2019-%D0%BF>.

112. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 21.06.1993 № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

113. Про затвердження Порядку проведення перевірок закупівель Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами і внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631-2013-%D0%BF>.

114. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. Ст. 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>.

115. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF>

116. Savelieva T. P. (2012). Suchasne merezheve suspilstvo: problemy vyznachennia. / *Suchasne suspilstvo*, 1, 91 [in Ukrainian].

117. Ivanov D. (2004). Obshchestvo kak virtualnaya realnost. *Informatsionnoe obshchestvo : Sb. M. : ООО «Izd-vo AST»*, 355-427 [in Russian].

118. Kastels M. (1999). Stanovlenie obshchestva setevykh struktur. *Novaya postindustrialnaya volna na Zapade. Antologiya; Pod red. V. Inozemtseva. M.: Academia*, 494-505 [in Russian].

119. Kolisnyk V.P. Stanovlennia suchasnoho informatsiinoho suspilstva ta poshyrennia spotvorenoi informatsii. *Informatsiine suspilstvo i derzhava: problemy*

vzaiemodii na suchasnomu etapi : proceedings of the Scientific and Practical Conference. – Kharkiv: NDI derzh. bud-va ta mists. samovriaduvannia, 214 [in Ukrainian].

120. Luman N. Ponyatie obshchestva. Retrieved from: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/luman/pon_ob.php

121. Nazarchuk A. V. (2008). Setevoe obshchestvo i ego filosofskoe osmyslenie. *Voprosy filosofii*. 7, 61-75 [in Russian].

122. Horodenko L.M. (2014). Konteksty vynykennia merezhevoi komunikatsii. *Aktualni pytannia masovoi komunikatsii*. 16, 16-25 [in Ukrainian].

123. Taran O. (2018). Funktsii slenkhizmiv u merezhevii komunikatsii. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 32, 129-131 [in Ukrainian].

124. Serkina N. Ye. (2005). Paradigma sotsialnogo upravleniya v teorii i praktike sotsialnoy modernizatsii: *Extended abstract of candidate's thesis*. Yoshkar-Ola [in Russian].

125. Haidabrus A. O. (2010). Merezheva paradyhma derzhavy yak chynnyk postindustrialnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 11. 90-93 [in Ukrainian].

126. Korniienko M. V. (2018). Osoblyvosti sotsialno-merezhevykh komunikatsii v suchasnykh politychnykh protsesakh. Retrieved from: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2018/paper/viewFile/4659/3715>

127. Voronkova V. H. (2015). Internet yak hlobalna tendentsiia rozvytku informatsiinoho suspilstva. *Hileia: naukovyi visnyk*. 93. 174-179 [in Ukrainian].

128. Rizun V. V. (2008). Teoriia masovoi komunikatsii. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Prosvita» [in Ukrainian].

129. Bielska T. V. (2012). Komunikatsiina vzaiemodiia vlady ta hromadskosti v informatsiinomu suspilstvi. *Derzhava ta suspilstvo*. 3. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/5/02.pdf>

130. Mashkarov Yu. H., Klimushyn P.S. (2014). Virtualna spilnota yak dominantna skladova informatsiinoho suspilstva. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-2/doc/1/03.pdf>

131. Mashkarov Yu. H., Klimushyn P.S. (2014). Virtualna spilnota yak dominantna skladova ...

132. Entsyklopedychnyi slovnyk iz derzhavnoho upravlinnia. Yu.V. Kovbasiuk, V.P. Troshchynskyy, Yu.P. Surmin (Ed.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].

133. Politanskyi V.S. (2017). Informatsiine suspilstvo v Ukraini: vid zarozhennia do sohodennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Serii Pravo*. 42. 16-22 [in Ukrainian].

134. Klimushyn P.S. (2016). Stratehii ta mekhanizmy elektronnoho uriaduvannia v informatsiinomu suspilstvi. Kharkiv: «Mahistr» [in Ukrainian].

135. Yehanov V. V. (2012). Problemy ta perspektyvy vprovadzhennia systemy elektronnoho uriaduvannia v Ukraini. *Derzhavne budivnytstvo*. 2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_7

136. Konoval V. O. (2016). Metodolohichni zasady elektronnoho uriaduvannia na mistsevomu rivni: poniattia, pryntsypy, modeli ta peredumovy. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2. Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/1/111.pdf>

137. Khorunzhyi A.F. (2001). Kilka arhumentiv na koryst detsentralizatsii vlady v Ukraini: komunikatyvni aspekty. *Politychni nauky: naukovi pratsi*. (Vol. 12). 98-101 [in Ukrainian].

138. Instytutsiini vazheli rozvytku ob'iednanykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii upravlinnia: analitychna zapyska. V.Borshchevskyyi, V.Voloshyn. (2018). Retrieved from: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vazheli_rozvytku-a6b6a.pdf

139. Khorunzhyi A.F. (2001). Kilka arhumentiv na koryst detsentralizatsii vlady v Ukraini: komunikatyvni aspekty. *Politychni nauky: naukovi pratsi*. (Vol. 12). 98-101 [in Ukrainian].
140. Dzyana H.O., Dzyanyy R.B. (2017). Nalahodzhennia komunikatsii mizh vladoiu i suspilstvom v period provedennia reform. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Kharkiv: «Mahistr». 2. 14-21 [in Ukrainian].
141. Praktyka publichnykh komunikatsii dlia ob'iednanykh hromad. (2018). Retrieved from: http://old.decentralization.gov.ua/pics/attachments/PublicCommunicationsPractice_DOBRE_Final.pdf.
142. Dzyana H.O., Dzyanyy R.B (2018). Konsolidovana komunikatsiia v zabezpechenni uspishnosti provedennia reform. *Publichne upravlinnia XXI st.: svitovi praktyky ta natsionalni perspektyvy: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: «Mahistr», 43-46 [in Ukrainian].
143. Karina O.M. (2004). Virtualna realnist: ontolohichniy status. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
144. Peleshchyshyn A. M., Trach O.R. (2017). Vyznachennia elementiv sotsialno-orientovanykh ryzykiv pry orhanizatsii zhyttievoho tsykladu virtualnoi spilnoty. *Bezpeka informatsii*. (Vol. 23), 2. 130-135 [in Ukrainian].
145. Libicki M. (2007). Conquest in cyberspace. National security and information warfare. Cambridge.
146. Nilus S. A. (1922). Protokoly Sionskikh Mudretsov: Vsemirnyy taynyy zagovor. Berlin. [in Russian].
147. Kontseptsiiia zastosuvannia informatsiinykh vplyviv ta protydia informatsiinii zbroi. (2016). Khoroshko V., Khokhlachova Yu., Prokofiev M. *Pravove, normatyvne ta metrolohichne zabezpechennia systemy zakhystu informatsii v Ukraini*. 1. 9-23 [in Ukrainian].
148. Kiselyov I.Y. Foreign labor law: textbook. M .: pub. group NORMA-INFRA • M, 1998. 253 p.

149. Comparative labor law: textbook. way. / [B.S. Bezzub, L.V.Golyak, O.M.Kisilevich and others]; for general ed. A.S. Matska.K. : MAUP, 2005. 176 p.

150. Gryshyn S.T. The influence of Western European experience on the formation of institutions of labor law in Eastern and Central Europe. Act Problems of economics, sociology, law: Sat. scientific Art. - Pyatigorsk. 2010. p. 122–127.

151. Andrushko A.V. Some features of the regulation of labor relations under the laws of Ukraine and Poland: a comparative legal aspect. University.Science.notes. 2008. № 3. p. 191–194.

152. Codification of labor legislation of socialist countries / under. ed. S.A.Ivanova.M. : Nauka, 1979. 413 p.

153. WyborPolski – wyboreuropejski. W. :PWN,2014. 289 p.

154. Hungary: a new codification of labor legislation / ed. E.B. Frenkel. Labor and social law of foreign countries: Basic institutions. Comparative legal research.M., 2002.687 p.MunkaTörvénykönyveMagyarország: 29.10.2013 URL: <http://www.hrportal.hu/c/2012-evi-i-torveny-a-munka-torvenykonyverol-masodik-resz-a-munkaviszony-xi-fejezet-a-munka-es-pihenoido-20120302.html>.

155. ILO Convention № 47 “On the Reduction of Working Time to 40 Hours per Week”: International document dated June 22, 1935. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_145.

156. Working Hours Act (1982:673): Amendments: up to and including SFS 2013:611 URL: <http://www.government.se/content/1/c6/10/49/79/7f77a2ac.pdf>.

157. Employment Act (2002:293): Issued: 16 May 2002 URL: <http://www.government.se/content/1/c6/10/49/81/79f3e6c8.pdf>.

158. Prohibition of Discrimination of Employees Working Part Time and Employees with Fixedterm Employment Act (2002:293): Issued: 16 May 2002 URL: <http://www.government.se/content/1/c6/10/49/81/79f3e6c8.pdf>.

159. Lovomarbeidsmiljø, arbeidstidogstillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven): Arbeids- og sosialdepartementet, 01.01.2006 URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2005-06-17-62/KAPITTEL_10#§10-1

160. Employment&labourlaw

URL:<http://www.mwblaw.dk/Doing%20Business%20in%20Denmark/~media/Doing%20Business%202013/Employment%20and%20Labour%20Law.ashx>

161. Labour Law in Denmark URL: <https://www.pwc.dk/da/human-ressource/assets/pwc-brochure-labour-law-web.pdf>.

162. Orobets V.M. Labor law: textbook. / V.M Orobets, D.A Yakovlev. 2nd ed. SPb .: Piter, 2010. 272 p.

163. Panasyuk O. On "internal labor regulations" as a category of labor law. Law of Ukraine. 2005. №4. Pp. 100–104.

164. Labor law: textbook. / [M.I. Inshin, V.I.Shcherbina, D.I.Sirokha and others]; for order. M.I.Inshina, V.I.Shcherbiny. H.: NikaNova, 2012. 560 p.

165. Arbeitszeit der Arbeitnehmer: 23.11.1993 URL: http://www.bgbl.de/banzxaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl113s0868.pdf#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl113s0868.pdf%27%5D__1425273917604

166. Inshyn M.I. Course of comparative labor law: textbook. for order A.R. Matsyuk. H .: NikaNova, 2011. 980 p.

167. . The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. №30. Article 141.

168. 2. Basic Law of the Federal Republic of Germany of May 23, 1949 (as amended and supplemented on October 20, 1997) URL: http://www.rfhwb.de/Pravo/Pravo_ru/pravo_rul.htm.

169. 3. Constitution of the Kingdom of Spain of December 27, 1978. URL: <http://www.uznal.org/constitution.php.text=Spain@language=r>.

170. 4. Philosophical encyclopedic dictionary / L.F. Ilyichev, P.N. Fedoseev, S.M. Kovalev, V.G. Panov, etc. Moscow: Sov. Encyclopedia, 1983. 840 p.

171. 5. Andreev V.S. The right to social security in the USSR. M., 1987. 352 p.

172. 6. Chichkan M.I. Legal regulation of social protection of disabled people in Ukraine: author's ref. dis. Cand. jurid. Science: 12.00.05 / M.V. Chichkan; Kharkiv National University of Internal Affairs. H., 2009. 18 p.

173. 7. On the rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of October 6, 2005 № 2961-IV // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2006. № 2. Art. 36.

174. 8. On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of March 21, 1991 №875-XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of the USSR. 1991. №21. Article 252

175. 9. Sobol E.Yu. Review analysis of certain provisions of anti-discrimination legislation in foreign countries in the context of violations of the rights of persons with disabilities. URL: https://file:///C:/Users/1/Downloads/apvu_2017

176. 10. On the basics of social protection of persons with disabilities in Ukraine: Law of Ukraine of March 21, 1991 № 875-XII // Bulletin of the Verkhovna Rada of the USSR. 1991. №21. Article 252

177. 11. The Americans With Disabilities Act of 1990. URL: <http://www.eeoc.gov/eeoc/histori/35th/thelaw/ada.html>.

178. 12. Employment Equality ACT, 1998. URL: <http://www.irishstatutebook.ie/1998/en/act/pub/0021/>.

179. 13. Issues of medical and social examination: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 3, 2009 № 1317 // Official Gazette of Ukraine. 2009. № 95. Art. 3265.1

180. 14. On approval of the Instruction on the establishment of disability groups, approved by the order of the Ministry of Health of Ukraine dated September 5, 2011 №561 // Official Gazette of Ukraine. 2011. №91. Article 3319.

181. 15. Teryukhova I.M. UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities: from ratification to implementation / I.M. Teryukhova, N.K. Stulpinas, O.A. Tereshchuk // Theoretical and practical problems of realization of human rights in the sphere of labor and social security: theses add. and science.

messages of participants of the II International. Science. - practice. Conf., October 8-9, 2010. H., 2010. S.247-251.

182. 16. Letter of the Embassy of Ukraine in the Republic of Latvia "On the practice of establishing disability in the Republic of Latvia" dated May 16, 2011 №6129 / 13-500-428. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/>

183. 17. About the statement of the State standard program of rehabilitation of invalids: approved. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 8, 2006 №1686 // Official Gazette of Ukraine. 2006. №50. Article 3311.

184. 18. Bagniy Maryana, Koval Oksana, Yatskiv Tetyana. The state of medical and social expertise in Ukraine and ways to improve its implementation: public analysis and recommendations. URL: <http://www.irf.ua/files/ukr/programs/health/ph-2014-1-24.pdf>.

185. 19. On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Increase of Social Protection of Disabled Persons in Ukraine: Draft Law of Ukraine of June 13, 2016 №4803. URL: <http://zakon.rada.gov>.

186. 20. Decision of the Kommunarisky District Court of Zaporizhia in case №333/6365/17. Unified state register of court decisions. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82647944>.

187. 21. Decree of the President of Ukraine "On improving the effectiveness of measures in the field of rights of persons with disabilities" of December 3, 2019 №875/2019. URL: // <https://www.president.gov.ua/documents/8752019-30781>.

188. 22. Sobol E.Yu. General characteristics of the implementation of disability models in the legislation of foreign countries / E.Yu. Sable // Scientific Bulletin of Public and Private Law. Issue 6. Vol.1. 2016. P.116-118.

189. Албул С. В. Домінуючі мотиви конфіденційного співробітництва в умовах сучасних змін у соціальній стратифікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 1. С. 28–30.

190. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 09.04.2020).

191. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 09.04.2020).

192. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 09.04.2020).

193. Психологічні особливості спілкування в оперативно-розшуковій діяльності : навчальний посібник / С.В. Албул, А.М. Волощук, О.Ф. Долженков, В.О. Криволапчук та ін.; за заг. ред. О.М. Цільмак. Одеса: ОДУВС, 2013. 256 с.

194. Практическое руководство по критериям приемлемости жалобы в Европейский суд по правам человека. Страсбург. 2011. С. 36. URL: http://www.echr.coe.int/ Documents/Admissibility_guide_RUS.pdf

195. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 5. С. 561.

196. Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. / Т. 8. К.: Наукова думка, 1977. С. 144.

197. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Том 5, 1974. С. 356.

198. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. С. 611.

199. Ушаков Д.Н. Толковый словарь. URL: <http://www.xn--80aacc4bir7b.xn--D0%B5>.

200. Ожегов С.И. Толковый словарь. URL: <http://www.xn--80aacc4bir7b.xnB8%D0%B5>.

201. Толковый словарь живого великорусского языка В. Даля. URL: <http://www.xn--80aacc4bir7b.xn--D0B9>

202. Britannica настольная энциклопедия. Том II. М.: АСТ Астрель, 2006. С. 2325.

203. Оксфордська ілюстрована енциклопедія. Том 7. Народи і культури. Редактор тома Ричард Хогграт. М.: Издательский Дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир» - издание на русском языке, 2000. С. 173.

204. Ястрембская С.В. О проблеме противодействия процессуальным злоупотреблениям в гражданском процессе. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том. 23 (62). № 2. 2010. С. 363-369.

205. Русенко І.Я. Проблеми практичного застосування юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих вчених: Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференція*, 2012 р. URL: http://www.lexline.com.ua/?go=full_article&id=1164.

206. Гальперин М.Л. Ответственность в современном гражданском судопроизводстве: Автореферат дисс... на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. Специальность 12.00.15 – «гражданский процесс; арбитражный процесс». СПб., 2009. 26 с.

207. Калашник Ю.В. Зарубіжний досвід юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду та шляхи його запозичення для України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 429-433.

208. Конституции государств Азии: в 3 т./ под ред Т. Я. Хабриевой. М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации: Норма, 2010. Том 2: Средняя Азия и Индостан. С. 686.

209. Постанова Європейського Суду з прав людини від 26 квітня 1979 року (скарга № 6538/74) у справі «Санді таймс» (The sunday Times) проти Сполученого Королівства. URL: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo>

210. Остафійчук Л.А. Юридична відповідальність за неповагу до суду/ Автореферат дисертації на здоб. наук. ст. к.ю.н., спеціальність - 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. Одеса, 2015. С. 6.

211. Остафійчук Л.А. Повага до суду і суддів як соціальна та правова цінність. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 324.

212. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1(76) 2014. С. 75-76.
213. Постановление ЕСПЧ Черницын против России. URL: <https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a1/postanovlenie-espch-chernitsyn-protiv-rossii>
214. Обзор решений Европейского Суда по правам человека по российским жалобам за апрель 2006 г. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/12048180/12048180.htm>
215. Постановление ЕСПЧ Черницын против России. URL: <https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a1/postanovlenie-espch-chernitsyn-protiv-rossii>
216. Дело «Рейяк против Чехии». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx>
217. Дело «Алексамян (Aleksanyan) против Российской Федерации» (Жалоба № 46468/06): Постановление от 22 декабря 2008 г. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/20020340/18879289/>
218. Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" of 02/06/2016 (as amended as of 21/10/2019). URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1404-19>].
219. The Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 (as amended from 28.11.2019). URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/paran161>].
220. The Code of Civil Procedure of Ukraine, dated 18.03.2004 (as amended as of 02.04.2020). URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>].
221. The Law of Ukraine "On Notary" of 02.09.1993 (as amended as of 13.02.2020). URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>].
222. CMU Resolution of June 29, 1999 No. 1172 “On Approval of the List of Documents on which Debt Collection is Indisputably Pursuant to the Notary's Executive Inscriptions”. URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-n/conv>].
223. Executive documents. Manual on enforcement proceedings for bailiffs: textbook. allowance / resp. ed. IV Reshetnikova. Moscow: Charter, 2000. 267 p.
224. Mardanov DA The executive inscription of a notary as an executive document. Notary public. 2006. № 2. P. 7–9.

225. The title of the Ministry of Justice of Ukraine "On approval of the Notary Act of Notaries of Ukraine" dated 22.02.2012 № 296/5. URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>].

226. Servetnik AG Notary's executive inscription: concepts, features // Theory and practice of jurisprudence. - 2017. Vip. 2 (12).

227. Letter of the Ministry of Justice of Ukraine dated 29.06.2010 № 31-32 / 132 "On the content of the executive notary's inscription". URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_132323-10].

228. Law of Ukraine №2147 VII dated 03.10.2017 “On Amendments to the Economic Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Judiciary of Ukraine”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>

229. . The Code of Civil Procedure of Ukraine of March 18, 2004 (as amended on March 30, 2020). [URL]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

230. Andrew Ivanov, Maxim Galan. It cannot be denied: the Supreme Court's practice as a threat to the res judicata principle. Law Gazette, No. 4 (710), 2020

231. Albul S. V. Criminal Intelligence as a Function of Operatively-Search Activity: European Experience and Ukrainian Prospects). *European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal*. Grand Duchy of Luxembourg, 2015. № 2. P. 2–6.

232. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 17.04.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 08.04.2020).

233. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. Дата оновлення: 15.04.2019. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення 08.04.2020).

234. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 19.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 08.04.2020).

235. Бірюков В.В. Інформаційні основи розслідування злочинів. *Форум права*. 2012. № 1. С. 97-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_1_16.

236. Kolomoets T., Liutikov P., Larkin M. Informal youth associations as a business reality. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Volume 3. Number 5. P. 294-297. DOI: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-294-297>

237. Boiarov V., Larkin M., Legkykh K., Melkovskiy O., Hromova M. Ways to Prevent the Financing Youth Informal Groups of the Extremist. *Amazonia Investiga*. 2019. Volume 8. Number 24. P. 479-483.

238. Ларкін М.О. Тактичні операції під час розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. №4 (29). Том 1. С. 189-192. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4\(29\).421](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i4(29).421)

239. Подольный Н.А. Расследование преступлений, составляющих молодежную организованную преступность: монография. Москва: Издательство «Юрлитинформ», 2007. 296 с.

240. Ершов В. А. Методика расследования преступлений против жизни и здоровья граждан, совершаемых членами неформальных групп (движений): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Владивосток, 2006. 185 с.

241. Ларкін М.О. Методика розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних груп (об'єднань): проблеми розробки. *Сучасна кримінально-правова політика України: законотворчість та судова практика (тенденції, проблеми і шляхи їх подолання)*: матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 22 квітня 2016 р.). Дніпропетровськ: ДДУВС, 2016. С. 104-105.

242. Ларкін М.О. Розслідування злочинів, що вчиняються членами молодіжних неформальних груп (об'єднань): сучасний стан наукових

розробок. *Інформаційне та науково-методологічне забезпечення досудового розслідування й судового провадження*: матеріали круглого столу, 21 квітня 2016 р.; за ред. В. М. Огаренка та ін. Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 96-97.

243. Капинус Н.И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Николай Иванович Капинус. Москва, 2001. 547 с.

244. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. №1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

245. Володина Л.М. Проблемы гарантий в уголовном процессе. *Вестник Оренбургского государственного университета*. Оренбург, 2006. № 3. С. 42-47.

246. Омельченко Т.В. Система конституційних гарантій прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*. Сімферополь, Таврія 2006. Вип. 9. С. 253-257.

247. Кримінальний процес України: підручник. / ред. Ю.М. Грошевий, В.М. Хотенець. Харків: Право, 2000. 494 с.

248. Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 318 с.

249. Сірий М.І. Права і свободи людини в Конституції України. *Міжнародне право і національне законодавство*. Київ, 2001. Вип. 1. С. 18-25.

250. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: монографія. Донецьк: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. 432 с.

251. Конституція України [Електронний ресурс]. - 1996. - Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EА%2F96-%E2%F0>.

252. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. - 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14>.

253. Кримінальний Процесуальний Кодекс України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

254. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12. 11. 2015 р. № 794-VIII [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/794-19>.

255. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23. 11. 1993 р. №3781-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

256. Про запобігання корупції: Закон України від 14. 10. 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.

257. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14. 10. 2014 р. № 1698-VII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.

258. Про національну поліцію: Закон України від 02. 07. 2015 р. № 580-VIII [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/580-19>.

259. Про прокуратуру: Закон України від 14. 10. 2014 р. № 1697-VII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

260. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02. 06. 2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

261. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13. 07. 2017 № 2136-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

262. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21. 12. 2016 № 1798-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>.

263. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07. 06. 2018 № 2447-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.

264. Про державну службу: Закон України від 10. 12. 2015 р. № 889-VIII [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n80>.

265. Постанова Конституційного Суду України про Регламент Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 р. № 1-пс / 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18>.

266. Регламент Вищої ради правосуддя, затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 р. № 52/0/15-17 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.vru.gov.ua/legislative_acts/28.

267. Кодекс суддівської етики від 22. 02. 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>.

268. Карпова Н. Ю. Злочини проти правосуддя, які пов'язані з обмеженням права особи на захист: дис. канд. юр. наук / Карпова Наталія Юріївна. - Київ, 2018. 369 с.

269. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним Кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. докт. юр. наук / Лихова Софія Яківна. - Київ, 2006. 471 с.

270. Москвич Л. М. Статус суддів: питання теорії та практики: монографія / Л. М. Москвич. - Харків: ВД «ІЕЖЕК», 2004. - 360 с.

271. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики: дис. докт. юр. наук / Овчаренко Олена Миколаївна - Одеса, 2018. 550 с.

272. Пономарьова М. С. Безпосередній об'єкт злочину «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» / М. С. Пономарьова // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2016. – Вип. 3(45). - С. 122 -127.

273. Пономарьова М. С. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови і суміжні склади злочину / М. С. Пономарьова // Право і суспільство. - 2016. - Вип. 4. - С. 175 – 181.

274. Пономарева М. С. «Незаконное» и «неправосудное» судебное решение: проблемы законодательного определения понятия в контексте статьи 375 КК Украины / М. С. Пономарьова // LEGEA ŞI VIAȚA. - 2015. Noiembrie. С. 100-103 (рос. мов.)

275. Пономарьова М. С. Перешкоджання законній професійній діяльності журналіста як мета у складі злочину, передбаченому ст. 375 КК України. / М. С. Пономарьова // Публічне право. - 2017. - Вип. 2 (26). - С.147 - 153

276. Rulan, N. (2005). *Istoricheskoye vvedeniye v pravo*. Moskva: Nota bene.

277. Lyubutin, K. K. (1997). *Filosofiya v sovremennom mire. Filosofskaya antropologiya: istoriko-filosofskiy analiz*. Yekaterinburg; Nizhnevartovsk.

278. Bachinin, V. A. (2003). *Filosofiya prava: Slovnyk*. Kyiv: Kontsern Vydavnychyu dim «In Yure».

279. Constitution of Ukraine on June 28, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

280. Shevchenko, A.Ye., Kudin, S.V. (2019). Rozvytok prav lyudyny v Ukrayini ta yikh zakhyst derzhavoyu. *Prava lyudyny y natsional'na bezpeka: rol' orhanu konstitutsiynoyi yurisdiktsiyi*, Materialy mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsii. Kyiv: KNU imeni Tarasa Shevchenko.

281. Onishchenko, N. M. (Ed.). (2008). *Verkhovenstvo prava kak printsip pravovoy sistemy*. Kyiv: Yuridicheskaya mysl'.

282. Ol', P. A. (2005). *Pravoponimaniya: ot plyuralizma k dvuyedinstvo*.

Moskva: Izd-vo R. Aslanova. Yuridicheskiy tsentr «Press».

283. Zaychuk, O. V., Onishchenko, N. M. (Eds.). (2006). *Pryrodno-pravovi ta derzhavno-pravovi zasady pravovoyi systemy. Vstup do Teoriyi pravovykh system*. Kyiv: TOV Vyd-vo «Yuryd. Dumka».

284. Gumboldt, V. (1985). *Yazyk i filosofiya kul'tury*. Moskva: Progress.

285. Kartashkin, V. A., Lukasheva Ye. A. (1998). *Mezhdunarodnyye akty o pravakh cheloveka. Sbornik dokumentov*. Moskva: Norma, Infra-M.

286. Muchnik, A. G. (2009). *Filosofiya dostoinstva, svobody i prava cheloveka*. Kiev: Parlamentskoye izdatel'stvo.

287. Mikheyev, V. V. (1999). *Homo-Interneshnl Teoriya obshchestvennogo razvitiya i mezhdunarodnoy bezopasnosti v svete potrebnostey i interesov lichnosti*. Moskva: IDV RVN.

288. Kolodiy, A. M. (2015). *Tsinnisno-pravovi zasady intehratsiynoho protsessa v Ukrayini. Al'manakh prava: tsinnisno-pravovi zasady suchasnykh intehratsiynikh protsesiv v Ukrayini*, 6, 29-35.

289. Rabinovych, P. M. (Ed.). (2006). *Prava lyudyny: sotsial'no-antropolohichnyy vymir*. L'viv: Svit.

290. Alekseyev, S. S. (1999). *Chastnoye pravo*. Moskva: «Ustav».

291. Kostenko, O. M. (2009). *Sotsial'nyy naturalizm yak metodolohichnyy pryntsyp naturalistychnoyi yurysprudentsiyi. Pro ukrayins'ke pravo: chasopys kafedry Teoriyi ta istoriyi derzhavy i prava KNU im. T. Shevchenka*, IV, 71-87.

292. Pukhovs'ka, A. S. (2015). *Prava lyudyny v aspekti intehratsiyi suspil'stva y derzhavy: istoriya ta suchasnist'.* *Al'manakh prava: tsinnisno-pravovi zasady suchasnykh intehratsiynikh protsesiv v Ukrayini*, 6, 315-319.

293. Alekseyev, S. S. (1998). *Filosofiya prava: Istoriya i sovremennost'.* *Problemy. Tendentsii. Perspektivy*. Moskva: Norma.

294. Danil'yan, O. H. (Ed.). (2014). *Suspil'stvo, lyudyna, pravo: suchasni doslidzhennya aktual'nykh problem*. Kharkiv: Pravo.

295. Аврамова О., Жидкова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми // *Право України*. 2010. № 2. С.101 – 107.

296. Несинова С.В., Князева Ю.С. Нове покоління прав людини: сучасні проблеми класифікації // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2015. № 2 (7). С. 36 – 42.

297. Крилова Д. Четверте покоління прав людини в контексті взаємозв'язку правових та моральних норм // JURNALUL JURIDIC NATIONAL: TEORIE SI PRACTICA. Aprilie. 2017. С. 26 – 30.

298. Свобода інформації: навчальний посібник для державних службовців. К. Тютюкін. 2010. – 128 с.

299. Declaration on Human rights and the Rule of Law in the Information Society. May, 13. 2005.

300. Шеверева В. Проблемні питання правового регулювання із застосуванням мережі-Інтернет / В. Шеверева // Науковий журнал про права людини. 2016. № 4/1. С. 233

301. Золотар О.О. Права і свободи людини: інформаційний вимір URL : [http: // aphd.ua/ publication-165](http://aphd.ua/publication-165).